

VSEBINA**Razprave**

- Matej Klemen
 Obravnava klasičnih literarnih besedil pri pouku slovenščine kot tujega jezika:
 na primeru besedil Ivana Cankarja 3
- Damjan Huber
 Poudarki v slovenskem medijskem govoru z vidika izbranih jezikovnih enot 17
- Martina Rodela
 Odvečne vejice – med učnim načrtom in rabo 29
- Gjoko Nikolovski
 Makedonske »muke« pri učenju slovenščine kot drugega in tujega jezika 41
- Uršula Krevs Birk
 Glagolski internacionalizmi v slovenščini in nemščini ter njihova vezljivost
 s kontrastivnega vidika 57

Josip Jurčič

- Miran Hladnik
 Jurčič in sodobniki: kulturomična miniatura 75
- Irena Selišnik
 Politično delovanje Josipa Jurčiča, ko »politika veže razum in roke« 87
- Monika Kalin Golob
 Josip Jurčič – začetnik novinarskega stila 99
- Ivana Latković
*Našo domišljijo zbujajo ter nas tako razveseljuje in podučuje: začetki Jurčičevega
 in Šenojevega zgodovinskega romana* 115

Sodobni slovenski in slovanski roman, 2. del

- Vesna Mojsova-Čepičevska
 Biografizem v znamenju kompleksne polifunkcionalnosti
 v sodobnem makedonskem romanu 129

Intervju

- Miha Kragelj, Špela Sevšek Šramel
 Dva glasova iz Bratislave: o slovaščini in slovenščini v izobraževanju na Slovaškem –
 Miloslav Vojtech in Saša Vojtech Poklač 139

OBRAVNAVA KLASIČNIH LITERARNIH BESEDIL PRI POUKU SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA: NA PRIMERU BESEDIL IVANA CANKARJA¹

Prispevek se ukvarja z vprašanjem, kako pri pouku slovenščine kot tujega jezika obravnavati klasična literarna besedila. Izpostavi specifične tovrstnih besedil, zaradi katerih mora njihovo vključevanje v pouk potekati postopno in načrtovano. Analizira naloge, ki so v obstoječih učbenikih slovenščine kot drugega in tujega jezika pripravljene ob besedilih Ivana Cankarja. Ob odlomku iz Cankarjevega romana *Na klancu* pa predlaga dejavnosti, ki omogočajo tako razvijanje sporazumevalne jezikovne zmožnosti kot tudi estetsko doživljanje literarnega dela.

Ključne besede: klasična literarna dela, slovenščina kot tuji jezik, metodika, Ivan Cankar

1 Literarni klasiki in pouk slovenščine kot tujega jezika

*Dodatek k Skupnemu evropskemu jezikovnemu okviru (CEFR Companion Volume)*² je prinesel dopolnjene, razširjene opisnike jezikovnega znanja, vključuje pa tudi nove ponazoritvene lestvice, med njimi je tudi *Branje kot razvedrilo (CEFR Companion Volume 2020: 59)*.³ V njej je opazno, kako se z razvojem sporazumevalne

¹ Prispevek, predstavljen na 3. mednarodni znanstveni konferenci *Slavistični znanstveni premisleki* (2019) in objavljen v monografiji *Slovenščina kot drugi in tuji jezik v izobraževanju* pri mednarodni knjižni zbirki Zora (2022), je za objavo v reviji *Jezik in slovstvo* dopolnjen.

² Slovenski prevod dokumenta v redakciji Ine Ferbežar, Simone Kranjc in Janeza Skele z naslovom *Skupni evropski jezikovni okvir: Učenje, poučevanje, ocenjevanje. Dodatek z novimi opisniki* je še v pripravi, reference v prispevku se tako nanašajo na angleško različico dokumenta.

³ Novi lestvici, povezani z literarnimi besedili, sta v poglavju o posredovanju tudi *Izražanje osebnega odziva na ustvarjalna besedila (vključno z leposlovjem)* in *Analiziranje in kritika ustvarjalnih besedil (vključno z leposlovjem)* (*CEFR Companion Volume 2020: 107–108*).

zmožnosti v tujem jeziku (v nadaljevanju TJ) stopnjuje samostojnost učečega se pri sprejemanju besedil (vedno manj se zanaša na spremljajoče (slikovno) gradivo, vedno redkeje posega po jezikovnih priročnikih), kako se širi nabor različnih vrst besedil, tudi literarnih, s katerimi naj bi se bil učeči se zmožen srečati, ob tem pa tudi, kako se stopnjuje kompleksnost besedilne zgradbe in jezikovni razpon: od preprostih besed (stopnja A1 po *SEJO*), preprostega vsakdanjega jezika (A2, B1), jasnega in preprostega jezika (B2), standardnega jezika ali poznane različice (C1) do razumevanja tako rekoč vseh oblik pisnega jezika. Vse do vključno stopnje C1 je predvideno le branje oz. sprejemanje sodobnih literarnih besedil, šele na najvišji stopnji (C2) pa naj bi bil uporabnik TJ sposoben poseči tudi po (starejših) klasičnih literarnih besedilih.

Ob pregledu učbeniških gradiv za slovenščino kot drugi in tuji jezik (v nadaljevanju SDTJ) za mladostnike in za odrasle⁴ ugotovimo, da so literarna besedila v različnih, razmeroma majhnih deležih vključena v osem od pregledanih 15 učbenikov,⁵ le v štirih od teh osmih pa so tudi klasična literarna besedila (gl. Tabela 1) – ta razumem kot prvovrstna, splošno sprejeta, temeljna dela književnosti, ki so bila izdana do 2. svetovne vojne in so obdržala veljavo skozi čas (Cuddon 1999: 138; Kmecl 1995: 105; Lombardi 2019). Na splošno v učbenikih med literarnimi besedili prevladujejo besedila sodobnih avtorjev, klasiki pa se v večjem številu pojavijo šele na višjih stopnjah (B2, C1).⁶

S tega vidika se morda zdi presenetljiva uvrstitev dveh Prešernovih pesmi v učbenik *Čas za slovenščino 2* (Knez idr. 2015), namenjen učenju slovenščine na stopnji A2. V razdelku Medpredmetno povezovanje, kamor sta umeščeni, učenci spoznavajo terminologijo posameznih šolskih predmetov. Tako *Kam?* služi za predstavitev literarnoteoretičnih pojmov (*avtor, naslov, verz, vrstica, rima, kitica*). Ob pesmi sta tudi slovarček težjih besed, razloženih s sinonimi, in naloga za razumevanje besedila v obliki vprašanj s ponujenimi odgovori z mislijo, da je pesem s pomočjo dodatnih pojasnil na tej stopnji znanja slovenščine vendarle mogoče do neke mere razumeti. *Zdravljica* pa se pojavi v razdelku, ki se navezuje na šolski predmet zgodovina. 7. kitica *Zdravljice* je zapisana na ilustraciji ob besedilu,

⁴ Pregled je zajel 15 učbenikov, izdanih na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik, ki se trenutno pogosto uporabljajo pri pouku SDTJ (prim. Knez idr. 2021: 261–262, 342–343; Gril 2022: 123–124), in sicer: Jerman idr.: *Slovenščina ekspres 1*; Petric Lasnik idr.: *A, B, C ... gremo*; Petric Lasnik idr.: *Gremo naprej*; Liberšar idr.: *Naprej pa v slovenščini*; Markovič idr.: *Slovenska beseda v živo 1a in 1b*; Markovič idr.: *Slovenska beseda v živo 2*; Markovič idr.: *Slovenska beseda v živo 3a in 3b*; Markovič idr.: *S slovenščino nimam težav*; Ferbežar, Domadenik: *Jezikovod*; Đukanović idr.: *S slovenščino po svetu*; Kern idr.: *Pot do izpita iz slovenščine*; Knez idr.: *Čas za slovenščino 1 in 2*. Učbeniki so sicer namenjeni učenju SDTJ, v nadaljevanju prispevka pa se osredotočam predvsem na slovenščino kot TJ.

⁵ Iz analize učbenikov, ki jo je opravila Likar Stanovnik (2016: 16), lahko ugotovimo, da je v učbenikih za odrasle, v katerih so prisotna literarna besedila, teh povprečno 6,88 % – največji delež tovrstnih besedil je opazila v učbeniku *Slovenska beseda v živo 2* (10,1 %), najmanjšega pa v učbeniku *Slovenska beseda v živo 1b* (0,5 %).

⁶ O razlogih za vključevanje literarnih besedil v pouk drugega ali tujega jezika gl. npr. Pezdirc Bartol 2003: 6–7; McKay 2014.

učbenik	stopnja po SEJO	klasična literarna besedila	število klasičnih literarnih besedil : število sodobnih literarnih besedil
<i>Čas za slovenščino 2</i>	A2	France Prešeren: <i>Kam?</i> France Prešeren: <i>Zdravljica</i> (7. kitica) ⁷	2 : 0
<i>S slovenščino nimam težav</i>	A2–B1	Josip Jurčič: <i>Deseti brat</i> (odlomek) France Prešeren: <i>Zdravljica</i> (7. kitica)	2 : 5
<i>Slovenska beseda v živo 3a</i>	B2–C1	Ivan Cankar: <i>Skodelica kave</i> (odlomek) Fran Levstik: <i>Martin Krpan</i> (odlomek) Vladimir Bartol: <i>Alamut</i> (odlomek)	3 : 4
<i>Jezikovod</i>	C1	Alojz Gradnik: <i>Devin</i> France Prešeren: <i>Od lepe Vide</i> (odlomek) Ivan Cankar: <i>Lepa Vida</i> (odlomek) Ivan Tavčar: <i>Cvetje v jeseni</i> (odlomek)	4 : 4

Tabela 1: Klasična literarna besedila v učbenikih SDTJ za najstnike in za odrasle

ki predstavlja nekaj ključnih točk slovenske zgodovine. V njem sta na kratko predstavljena tudi Prešeren in njegovo ustvarjanje. Ob *Zdravljici* so torej izpostavljene bolj sociokulturne informacije.

Izkušnje kažejo, da je zanimanje za slovensko literaturo večje pri učečih se slovenščine kot TJ na tečajih in med študenti v tujini (prim. z opombo 8) kot pa med udeleženci tečajev v Sloveniji, kjer se slovenščine učijo kot drugega jezika. Spoznavanje sociokulturnih vsebin, torej tudi slovenske literature, je npr. močan motivacijski dejavnik za učenje slovenščine kot TJ pri študentih slovenščine na poljskih univerzah,⁸ večina teh študentov se slovenščine uči na stopnjah, nižjih od C (Jugović idr. 2014: 150; Jugović 2017: 177). V prispevku imam zato kot ciljno publiko v mislih predvsem študente slovenščine kot TJ. Zastavlja se vprašanje, kako literarne klasike kot reprezentativni, integralni element slovenske kulture uspešno vključiti v pouk slovenščine kot TJ vsaj že na nadaljevalnih stopnjah, ne šele na najvišjih, in učečim se omogočiti njihovo branje.

Pezdirc Bartol (2003: 10) meni, da je »smiselno in zaželeno, da učenci poznajo najpomembnejše pisatelje in naslove vrhunskih, reprezentativnih stvaritev, napisanih v jeziku, ki se ga učijo«, opomni pa, da so lahko klasična besedila »za učence z omejenim jezikovnim znanjem neprimerna in ne spodbujajo želje po

⁷ Poleg teh dveh literarnih besedil se v učbeniku pojavi še besedilo iz ljudskega slovstva: pripovedka *Miška je šla k čevljarju*.

⁸ Na poljskih univerzah je prav želja po spoznavanju Slovenije in njene kulture eden od glavnih razlogov za odločitev za študij slovenščine ali obiskovanje lektorata slovenščine (Jugović 2017: 177; prim. tudi Jugović idr. 2014). Študenti so si v anketi, ki so jo izvedle Jugović, Gojkošek in Šuler Galos (2014), želeli, da bi bilo v pouk vključenih več sociokulturnih vsebin: »poleg konverzacije (60 %) in prevajanja (55 %) si želijo bolje spoznati prav slovensko kulturo, književnost, zgodovino in umetnost (55 %), popkulturo in alternativno kulturo (45 %), znane Slovence, običaje, vsakdan in kulinariko (40 %), torej vsebine, s katerimi si študenti sestavljajo integralno podobo Slovenije« (Jugović 2017: 183).

branju ter zanimanja za literaturo« ter zanje pomenijo »le nerazumljivo nizanje besed.« Opozarja na težave pri sprejemanju starejših besedil, ki »vsebujejo številne arhaizme, ki pri učencih povečujejo občutek neznanja, hkrati pa ta besedila opisujejo časovno, kulturno in idejno oddaljene pojave« (Pezdirč Bartol 2003: 11). Časovna, jezikovna, izkustvena, idejna oddaljenost (prim. Lazar 1993: 3), kompleksnost, jezikovna zahtevnost in nevsakdanja raba jezika, nerazumevanje družbenega in kulturnega konteksta, pa tudi praktična (učiteljska) težava: pomanjkanje časa za pripravo in premalo časa pri pouku so argumenti, ki govorijo proti rabi klasikov pri pouku slovenščine kot TJ. Na drugi strani pa njihova nadčasovnost, prvovrstnost in reprezentativnost, pa tudi jezikovna in stilistična inventivnost, pomenska večplastnost in s tem možnost različnih interpretacij, tematska aktualnost, avtentičnost itn.⁹ govorijo ravno nasprotno.

Ukvarjanje s klasičnimi literarnimi besedili pri pouku slovenščine kot TJ pomeni spoznavanje slovenske jezikovne ustvarjalnosti in seznanjanje učečih se s slovensko kulturo, vendar je treba pri njihovem vključevanju v pouk upoštevati tudi širše cilje in namen pouka, učence in njihove sporazumevalne potrebe, raznolika zanimanja, zmožnosti itn.

V nadaljevanju prispevka se omejujem na rabo besedil Ivana Cankarja kot nespornega klasika slovenske literature in dejavnostim ob njih pri pouku slovenščine kot TJ. Prej navedenim splošnim značilnostim klasičnih besedil se pri Cankarjevih kot poseben izziv za pouk slovenščine kot TJ pridružujejo še nekatere lastnosti, ki veljajo za posebne kvalitete njegovih besedil: npr. posebna oblikovanost jezika,¹⁰ Cankarjev občutek za jezik, »ki ima naravno govorno zaledje in ni skonstruiran, a je vendar visoko kultiviran« (Pogorelec 2011: 107), metaforika, simboličnost, poetičnost itn. (prim. Pogorelec 2011; Smolej 2018a). Zastavlja se vprašanje, ali bodo in v kolikšni meri bodo učenci slovenščine kot TJ lahko opazili in dojele značilnosti Cankarjevega sloga, ki so govorcem slovenščine kot prvega jezika dostopne lažje oz. z manj težavami. Po drugi strani pa tudi vprašanje, kako lahko tako literarno besedilo pripomore k razvoju sporazumevalne zmožnosti, in sicer jezikovne in ne samo sociokulturne. Odprto ostaja tudi vprašanje literarne zmožnosti tujejezičnih govorcev in doživljanja literarnega besedila kot literarnega.

Cilj pouka slovenščine kot TJ je predvsem razvoj sporazumevalne jezikovne zmožnosti (prim. *Program SDTJ*: 12), ne pa načrtno razvijanje literarne zmožnosti in s tem posebne občutljivosti za literarna besedila (kar je npr. cilj pri pouku književnosti pri slovenščini kot prvem jeziku v osnovni in srednji šoli). Pri obravnavi literarnih besedil se zato lahko zgodi, da jih pri pouku TJ instrumentaliziramo zgolj za poučevanje jezika prek jezikovnih vaj. S takim pristopom pa je prezrta njihova osnovna lastnost: literarnost – besedilo, zreducirano na raven jezikovne vaje, izgubi svoj literarni potencial, npr. naloga za vstavljanje besed v pravilni

⁹ Nekatero naštetih lastnosti seveda veljajo tudi za druga literarna besedila.

¹⁰ Smolej (2018b: 11–12) v zvezi s tem omenja simetrijo, besedni red, nominalni slog, prosti stavek, paralelizem in igro menjave polisindetona v asindeton oz. nasprotno ter aktualizacijo frazemov.

obliki v še tako kakovostno in cenjeno literarno besedilo ne pomeni spoznavanja literature in užitka ob njej. Pri vključevanju literarnih besedil v pouk slovenščine kot TJ moramo zato učenca jezikovno in kontekstualno opremiti za soočanje s takim besedilom ter mu omogočiti, da ga bo zmozel razumeti in tudi doživeti kot literarno, torej da bo ob njem (estetsko) užival, hkrati pa z didaktizacijo poskrbeti, da bo razvijal svojo sporazumevalno jezikovno zmožnost.

Čim globlje razumevanje literarnega besedila ter posledično bralni in estetski užitek dosežemo s premoščanjem prej omenjenih težav, ki jih predvidevamo pri obravnavi klasikov, in sicer tako, da besedilo prek ustreznih nalog oz. dejavnosti približamo učencem, da ga naredimo zanje relevantno, torej, da ga povežemo z njihovo osebno izkušnjo, njihovim svetom (prim. Carter in Long 1997: 5–6) in jim olajšamo (samostojen) vstop v besedilo.

2 Cankarjeva besedila v učbenikih za SDTJ

V učbenikih za SDTJ za najstnike in odrasle, ki so izšli pri Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik, se pojavita dve Cankarjevi besedili: odlomek iz črtice *Skodelica kave* v učbeniku *Slovenska beseda v živo 3a* (Markovič idr. 2009: 23) in odlomek iz drame *Lepa Vida* v učbeniku *Jezikovod* (Ferbežar in Domadenik 2005: 34).¹¹

Odlomek iz *Skodelice kave* je v učbeniku uvrščen na konec 1. enote *Življenje je lahko tudi takšno* in se navezuje na temo enote (osebna identiteta, h kateri sodijo tudi dogodki, ki posameznikovo življenje in njegov odnos do soljudi posebej zaznamujejo). Ob odlomek sta umeščena seznam 12 težjih besed in besednih zvez, razloženih s sinonimi, in ilustracija. Dejavnosti pred branjem niso predvidene,¹² so pa oblikovane štiri naloge po branju. Prva ob vprašanih preverja osnovno razumevanje besedila in tudi usmerja v nadaljnjo interpretacijo, druga besedilo izkoristi jezikovno in opozarja na karakterizacijo literarnih oseb (učenci iz besedila izpisujejo izraze za opis značaja in zunanosti), tretja se prav tako osredotoča na besedišče (v besedilu učenci označijo besede oz. besedne zveze, ki si jih želijo zapomniti, in jih uporabijo v svojih primerih), zadnja dejavnost pa je na nek način povzemalna: kot naloga za kreativno pisanje učencem nalaga pisanje zgodbe z vidika matere – predvideva torej vključevanje prej obravnavanega besedišča in

¹¹ Delo s Cankarjevimi besedili je sicer predlagano tudi v drugih priročnikih in člankih. Pezdirc Bartol v *Literarni sestavljanji*, priročniku za uporabo literarnih besedil pri pouku SDTJ, v naloge, kjer se učenci ukvarjajo z začetki in konci treh zgodb, vključi tudi začetek in konec Cankarjeve črtice *A jaz pojdem* (Pezdirc Bartol 2003: 70–76). V priročniku *Povej naprej* ena od dejavnosti predlaga branje zbirke *Moje življenje* (Bešter in Črnivec 1996: 133), Krakar Vogel (1997) pa delo z odlomkom iz *Pohujšanja v dolini Šentflorjanski*.

¹² Čeprav predbralne dejavnosti v učbeniku niso navedene, jih skladno z metodiko poučevanja SDTJ pričakujemo. Za delo z besedili so avtorice učbeniške serije *Slovenska beseda v živo* pripravile obsežne napotke v priročnikih za učitelje, zlasti v *Priročniku za učitelje k učbeniku Slovenska beseda v živo 2* (Markovič idr. 2009), in tudi za literarna besedila predlagajo različne dejavnosti pred branjem, med njim in po njem. Vlogo predbralnih dejavnosti opravljajo tudi predhodna besedila v enoti in naloge ob njih.

struktur, pa tudi nekaterih vidikov literarnega branja: vživljanje v literarno osebo, dopolnjevanje praznih mest v besedilu, upoštevanje vidika pripovedovalca, razumevanje strukture pripovedi ipd. Dejavnosti torej odlomek izkoristijo za ukvarjanje z jezikovnimi in tudi literarnimi elementi besedila.

Učbenik *Jezikovod* odlomek iz *Lepe Vide* uvrsti v sklop štirih literarnih besedil, ki se navezujejo na temo 2. enote *Izseljevanje*.¹³ Ob odlomku je kratka predstavitev avtorja. Za vsa štiri besedila skupaj sta oblikovani dve nalogi: prva je usmerjena v razumevanje posameznega besedila in se ukvarja z glavno osebo (njenim opisom in karakterizacijo), enako tudi druga, pri kateri naj bi učenci na podlagi odlomkov izbranih besedil oblikovali lik ženske oz. lepe Vide, kot se pojavlja v slovenski literaturi, učence pa spodbuja tudi, naj predstavijo podoben lik iz svoje literature. Z besediščem se dejavnosti ne ukvarjajo eksplicitno. V nadaljevanju enote so za ponazoritev slovnične vsebine (raba glagolskih časov) uporabljeni tudi citati iz obravnavanih literarnih besedil. Besedilo je izkoriščeno predvsem tematsko, opozori pa na pojavljanje določenih motivov v različnih književnostih in ga na ta način uporabi za razvijanje medkulturne zmožnosti.

Analiza dejavnosti ob obeh Cankarjevih besedilih pokaže, da upoštevajo njuno literarnost in pozornost usmerjajo tudi na posamezne elemente literarnega besedila, npr. na karakterizacijo literarnih oseb, pripovedovalca. Besedili torej nista uporabljena »zgolj za popestritev slovničnih struktur, za tematsko zaokrožitev ali iztočnico za pogovor o splošnih stvareh«, kot je za literarna besedila v nekaterih učbenikih SDTJ ugotavljala Samide (2008: 329), temveč dejavnosti ob obeh besedilih upoštevajo referenčni okvir literature, razvijajo literarno, obenem pa tudi jezikovno zmožnost.

3 Delo z odlomkom iz romana *Na klanecu* pri pouku slovenščine kot TJ

V nadaljevanju predstavljam primer dela z odlomkom iz Cankarjevega romana *Na klanecu*.¹⁴ Gre za prve tri odstavke 4. poglavja *Izgnanci*, ki govorijo o preselitvi družine Mihovih na klanec.

Besedilo je za vključitev v pouk slovenščine kot TJ primerno iz več razlogov: odlomek je iz reprezentativnega Cankarjevega romana, je vsebinsko zaokrožen (ni potrebno poznavanje predzgodbe, da bi ga razumeli), zaradi večdelne zgradbe – vsak del ima svoj poudarek (predstavitev kraja v 1. delu, v 2. delu opis stanovanja in družine, v 3. opis literarnih oseb Francke in Toneta ter njunega odnosa) – omogoča tudi obravnavo po delih, v njem se pojavljata motiv klanca in motiv

¹³ Poleg odlomka iz Cankarjeve *Lepe Vide* so še odlomek iz Prešernove pesmi *Od lepe Vide*, Gradnikova pesem *Devin* in odlomek iz romana Borisa Pahorja *Mesto v zalivu*.

¹⁴ Odlomek je skupaj s pesmimi, odlomki iz pisem, dram, romanov, črtic itn. vključen v *Antologijo literature Ivana Cankarja* (2018). Besedila v antologiji so prevedena v 21 tujih jezikov, kar učencem omogoča, da obravnavani odlomek lahko preberejo tudi v svojem jeziku (ali drugem jeziku, ki ga morda znajo).

(žrtvujoče se) matere, ki sta ena najbolj prepoznavnih Cankarjevih motivov, poleg tega pa tudi drugi motivi in teme, npr. motiv (revne) četrti, motiv preselitve in družbena tematika, ki ponujajo možnost navezave na učenčevo lastno izkušnjo. Dolžina (473 besed) je primerna za krajšo časovno obravnavo.

Naloge ob besedilu zajemajo dejavnosti pred branjem, med njim in po njem, pri tem pa je velik del namenjen prav dejavnostim pred branjem, h katerim se lahko vrnemo tudi pri analizi oz. interpretaciji besedila.¹⁵ Prek dejavnosti pred branjem se učenci slovenščine kot TJ pripravljajo na jezikovno čim bolj samostojen vstop v literarno besedilo, v njih pa je izpostavljenih tudi nekaj jezikovno-slogovnih in besedilnostrukturnih značilnosti, katerih razumevanje bo učencem omogočilo lažje, globlje in (estetsko) polnejše branje ter večji bralni užitek, kot bi ga bili deležni brez tovrstne priprave.

Obravnavo začnemo z dejavnostjo za pisanje: v petih minutah učenci vsak zase napišejo besedilo o ulici ali kraju, kjer so se rodili ali kjer so najdlje živeli.¹⁶ Teh besedil učitelj ne pregleduje, niti jih učencem ni treba deliti z drugimi, saj gre lahko za precej osebna besedila.¹⁷ Naslednja naloga je prav tako osebno naravnana: učenci morajo vsak zase naštetih pet predmetov, ki so v njihovem stanovanju. Učenci v naslednjem koraku predmetom dodajo pridevnike.¹⁸ Obe dejavnosti aktivirata predhodno znanje učencev (besedišče, strukture, opis kot besedilno vrsto) in jih emocionalno pripravita na odlomek, usmerjeni pa sta tudi v temo (bivanjsko okolje) in posamezne motive iz odlomka (v 2. odstavku obravnavanega odlomka so kot oprema izbe omenjeni *postelja, omara, miza, zagrinjalo*; v 3. še *duri in okno*). V fazi analize sloga se lahko k tej nalogi vrnemo ter primerjamo predmete, ki jih imajo Mihovi v Cankarjevem romanu, in predmete, ki so jih izbrali učenci. Tretja naloga¹⁹ z asociacijami na barve zbuja prosti tok misli, priklicuje osebno doživljanje in opozarja na simbolni pomen, ki ga imajo barve. Izbrane barve se pojavljajo v odlomku in prispevajo k ustvarjanju vzdušja v njem. Po branju je zanimivo analizirati rabo posameznih barv, npr. dvojno simboliko bele kot pozitivne (*bela poslopja*) in negativne (*z belim kamenjem, z belim platnenim zagrinjalom*). Premisleki o zapisanem pri drugi in tretji nalogi po branju ob tem odpirajo tudi možnosti medkulturne primerjave.

Jezik, uporabljen v klasičnih besedilih, se razlikuje od jezika, ki ga učeči se spoznavajo pri pouku slovenščine kot TJ. Na ravni besedišča pri tovrstnih starejših besedilih del besedišča predstavljajo manj frekventne in/ali arhaične besede, kar

¹⁵ Navodila za posamezne dejavnosti so predstavljena v opombah. Predlagane naloge so izvedljive v dveh šolskih urah. Bile so preizkušene s študenti slovenščine kot TJ na lektoratih v Katovicah, Ljubljani, Pragi, na tečajih za najstnike na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik, z učitelji SDTJ in drugimi. Priporočam, da je za obravnavo odlomka znanje slovenščine učencev vsaj na stopnji B.

¹⁶ Naloga 1: »V 5 minutah napišite nekaj o ulici, kjer ste živeli najdlje/ste bili rojeni. Ves čas morate pisati.«

¹⁷ Takšno dejavnost kot uvodno sicer v modelu za obravnavo poezije predlaga Schultz (1996: 926).

¹⁸ Naloga 2 – 1. del: »Naštete 5 predmetov, ki so v vašem stanovanju.«, 2. del: »Vsakemu predmetu dodajte en pridevnik.«

¹⁹ Naloga 3: »Napišite asociacije k besedam: *bela, siva, rumena*.«

za učence slovenščine kot TJ predstavlja poseben problem. Če želimo ob branju doseči učenje jezika preko branja, moramo namreč za obravnavo izbrati besedilo, v katerem je učečim se večina besedišča že znanega, in sicer okoli 95–98 % (prim. Nation 2007: 3). Da bi zmanjšali delež neznanih besed in omogočili učenje preko branja ter da bi branje potekalo čim bolj nemoteno in bralec med branjem ne bi posegal po slovarjih (oz. drugih jezikovnih priročnikih), je treba učence pripraviti tudi na besedišče. To je mogoče narediti z dejavnostjo, pri kateri izbrane besede iz odlomka razvrščajo v različne skupine.²⁰ Izbrane so besede, ki so učencem znane (npr. *hiša, kosilo*), in tudi take, za katere predvidevamo, da jih še ne poznajo (npr. *izba*). Besede so izbrane tako, da jih učenci lahko razvrstijo v različne pomenske skupine, ki jih sami poimenujejo (npr. deli stavbe, družina, telo). Med besedami pa so tudi take, ki na prvi pogled ne sodijo v nobeno od njih (npr. *boj, življenje*). Z združevanjem besed v skupine se ustvarjajo pomenske povezave med besedami (prim. Šifrar Kalan 2012). S tem učence pripravimo na dobesedni pomen besed in jih posredno senzibiliziramo za njihove konotativne in simbolne pomene – pri Cankarju je namreč pomemben moment tudi simbolna razsežnost besed. Pri analizi odlomka se lahko vrnemo k skupinam besed in opazujemo, kako se posamezna skupina besed povezuje z besedilom, kakšno vlogo ima ipd.: npr. osebe so predstavljene s spremembami delov telesa (npr. *oči so ji upadle, usahnile, lica so bila ozka*). Nalogo učenci izvajajo v skupinah, kar pomeni, da se bodo pri razvrščanju pogovarjali, razlagali, pogajali v slovenščini in tako ob leksikalni zmožnosti razvijali tudi dejavnost govorjenja.

Naslednja naloga²¹ prav tako na ustvarjalni način povezuje nekaj ključnih besed iz odlomka: *miza, kri, kruh, koča in skrb*.²² Učenci iz njih sestavijo točno 25 besed dolgo besedilo.²³ Ker niso seznanjeni z odlomkom (in s Cankarjem), zgodbe napišejo neobremenjeno. Čeprav se naloga zdi precejšen izziv, jo po izkušnjah hitro (v nekaj minutah) in kreativno opravijo. V nalogah za kreativno pisanje se poleg razvijanja zmožnosti pisanja v TJ in razvijanja občutka za jezik lahko zmanjša strah pred »pravilno« uporabo jezika, saj rešitev ni ena sama.

Po tovrstni pripravi, kjer se izmenjujejo samostojno in skupinsko delo ter pisanje in govorjenje, sledi branje besedila. Carter in Long (1997: 83) za deskriptivne odlomke, med katere spada tudi obravnavani, priporočata tiho branje. Tiho branje vsakemu učencu omogoči, da samostojno (v svojem tempu) dojame besedilo. Ob besedilu lahko pripravimo tudi glosar s potencialno problematičnimi besedami, vendar predpostavljamo, da smo ga s prejšnjimi dejavnostmi že uspešno skrčili na zelo omejen obseg.

²⁰ Naloga 4: »Delajte v parih in našete besede razvrstite v različne skupine: *poslopje, hiša, življenje, boj, živina, koča, okno, streha, kamenje, pokopališče, grmičevje, izba, prtiličje, nadstropje, dolina, klanec, družina, oče, otroci, kruh, hleb, kosilo, oči, lica, lasje, kri, skleda, komolec, obraz, hribovje, jama*.«

²¹ Naloga 5: »Napišite besedilo in vanj vključite besede: *miza, kri, kruh, koča in skrb*. Besedilo naj bo dolgo točno 25 besed.«

²² Besede so med pogostejšimi polnompomenskimi v odlomku: petkrat je omenjena *miza*, po trikrat pa *kri, kruh, koča* in dvakrat *skrb*.

²³ Ideja za nalogo je povzeta po knjigi *Language through Literature* (Bassnet in Grundy 1993: 33–34).

Po branju sledi skupinski pogovor²⁴ o razumevanju odlomka z nekaj osnovnimi vprašanji o poteku dogajanja, osebah (za zagonetno se po navadi izkaže že vprašanje, koliko članov ima družina) ter tudi globlja analiza in interpretacija, npr. pogovor o klanecu kot prispodobi za revščino.

Naslednja naloga, pri kateri učenci v besedilu prečrtajo za dogajanje nebitne informacije,²⁵ je pravzaprav uvod v slogovno analizo besedila. Po radikalnem črtanju ostane samo prvi stavek: »Mihovi so se preselili na klanec«. Ob analizi prečrtanih delov besedila ugotovimo, da je v njih veliko pridevnikov, odvisnih stavkov v vlogi atributa in da besedilo hitreje teče, če tega ni. Analizo sloga lahko nadaljujemo z opazovanjem pridevnikov,²⁶ zlasti tistih, ki označujejo barve, njihove simbolike in vloge pri ustvarjanju vzdušja (prek opazovanja pridevnikov se npr. kruh pokaže kot svetla točka v bedi klanca). Pri tem pa se vračamo na rezultate dejavnosti pred branjem.

Odlomek ponuja možnost aktualizacije, npr. pogovor ali tvorjenje novih (neliterarnih) besedil o posebnem značaju ali problematiki posameznih mestnih četrti, revnih in prestižnih območjih v mestih, lokal patriotizmu, lahko se navežemo na osebne izkušnje učencev, npr. selitev. To lahko izkoristimo pri novih nalogah, npr. pri pisni predstavitvi lastnega mesta, problemskem pisanju ali razpravi o razredni razslojenosti družbe, (ne)možnosti napredovanja na družbeni lestvici za osebe z družbenega dna, pomenu izobrazbe pri tem ipd.

Ob obravnavo odlomka je smiselno umestiti tudi predstavitev avtorja in njegovega dela. Pri Cankarju pri tem ne gre le za sociokulturno informacijo, temveč se odpira možnost za interpretacijo avtobiografskih motivov, ki se pojavljajo v njegovih delih.

4 Model obravnave klasikov

Dejavnosti ob odlomku iz Cankarjevega romana *Na klanecu* predstavljajo primer dela s klasiki. Tako oblikovane naloge, ki vključujejo vse štiri sporazumevalne dejavnosti: govorjenje in ob njem poslušanje ter branje in pisanje, razvijajo sporazumevalno jezikovno zmožnost, obenem pa tudi občutljivost za specifično literarnega besedila (opozarjajo na njegovo emocionalno komponento, na simbolnost motivov in jezika, na posebno oblikovanost jezika) in omogočajo (sorazmerno samostojno) estetsko doživljanje literarnega dela.

²⁴ Naloga 6: učenci odgovarjajo na vprašanja, npr.: Kam se je preselila družina?, Kdo živi na klanecu?, Kakšne so hiše na klanecu?, Kakšen je klanec?, Koliko oseb je v družini?, Kako družina doživlja selitev na klanec?, Katere predmete ima družina v stanovanju?, Kakšna je Francka?, Kakšen je njen mož?

²⁵ Naloga 7: »V prvem odstavku prečrtajte vse, kar lahko pogršite, da bo dogajanje ostalo enako.«

²⁶ Naloga 8: 1. del – »V besedilu poiščite pridevnike. Kateri so pozitivni? Kateri ne?«, 2. del – »V besedilu poiščite barve. Katere so pozitivne? Katere ne?«

Posebna pozornost in velik del časa sta namenjena dejavnostim pred branjem, ki omogočajo večplastno (čustveno in jezikovno) pripravo na branje besedila, ustvarjajo potrebni kontekst za sprejemanje besedila in vplivajo na bralčeva pričakovanja. Predbralne naloge ne namigujejo eksplicitno na obravnavano besedilo, ne razkrivajo njegove vsebine, temveč učence pripravljajo na posamezne elemente v njem, npr. na dogajalni prostor, v besedilu uporabljeno besedišče (prim. Carter in Long 1997: 22). Delujejo na videz nepovezano, vendar so oblikovane po principu mozaika, ki se sestavi ob branju literarnega besedila.

S (tihim) branjem se začne bralčevo soočanje z besedilom. Sledi mu ponovno branje besedila in naloge za analizo besedila, ki bralcu odkrivajo različne vsebinske in slogovne plasti literarnega besedila, postopno od bolj do manj očitnih. Analiza sloga opozarja na nekatere elemente literarnega dela – učenci (vodeno) opazujejo njihovo uporabo v literarnem delu in razumejo, kako delujejo na bralca (prim. z lestvico *Analiziranje in kritika ustvarjalnih besedil (vključno z leposlovjem)*, *CEFR Companion Volume 2020*: 107–108) –, ki bi jih morda pri samostojnem (nevodenem) branju spregledali in se ne bi znali izraziti o njih. Te naloge se navezujejo na predbralne dejavnosti. V zaključku obravnave so naloge za aktualizacijo in navezavo na bralčevo lastno izkušnjo. Dejavnosti omogočajo oblikovanje osebnega odziva in ga tudi usmerjajo (npr. z navezavo na osebno izkušnjo). Poglobljenost osebnega odziva na besedilo pa je odvisna od stopnje jezikovnega znanja (prim. z opisniki v lestvici *Izražanje osebnega odziva na ustvarjalna besedila (vključno z leposlovjem)*, *CEFR Companion Volume 2020*: 107).

5 Sklep

Premišljene dejavnosti ob obravnavanju klasičnih literarnih besedil pri pouku slovenščine kot TJ razvijajo sporazumevalno jezikovno zmožnost ter učencem ob ustrezni pripravi omogočajo tudi užitek ob branju literature. Tak pristop k obravnavi klasikov, ki za učence slovenščine kot TJ predstavljajo poseben izziv, omogoča, da jih berejo (sicer vodeno) že na ravneh, nižjih od C2, kot to predvideva *Dodatek k Skupnemu evropskemu jezikovnemu okviru*.

Ker je branje literarnih besedil – ne le klasičnih avtorjev, temveč tudi drugih – večinoma povezano z branjem zaradi užitka, mora tudi njihova obravnava pri pouku zasledovati isti cilj: dejavnosti naj bodo organizirane tako, da bo učenec ob njih in ob literarnem besedilu užival oz. kot pravita Susan Bassnet in Peter Grundy (1993: 2): »Ko se učeči se sooči z literarnim besedilom, naj tega ne stori v duhu ponižnosti (pristop v smislu 'kako-bom-jaz-sploh-kdaj-razumel-kaj-je-ta-veliki-pisatelj-napisal'), temveč v duhu odkrivanja.«

Viri

Ferbežar, Ina in Domadenik, Nataša, 2005: *Jezikovod. Učbenik za izpopolnjevalce na tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

Knez, Mihaela, Kern, Damjana, Alič, Tjaša, Klemen, Matej in Kralj, Katja, 2015: *Čas za slovenščino 2. Učbenik za začetno učenje slovenščine kot drugega in tujega jezika za najstnike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Markovič, Andreja, Halužan, Vesna, Pezdirc Bartol, Mateja, Škapin, Danuša in Vuga, Gita, 2002: *S slovenščino nimam težav. Učbenik za kratke tečaje slovenščine*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

Markovič, Andreja, Knez, Mihaela, Šoba, Nina in Stritar, Mojca, 2009: *Slovenska beseda v živo 3a. Učbenik za izpopolnjevalni tečaj slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Nidorfer Šiškovič, Mojca in Lutar, Mateja (ur.), 2018: *Antologija literature Ivana Cankarja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Literatura

Bassnet, Susan in Grundy, Peter, 1993: *Language through Literature*. Longman: Harlow.

Bešter, Marja in Črnivec, Ljubica (ur.), 1996: *Povej naprej. Priročnik metodičnih dejavnosti za pouk slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Carter, Ronald in Long, Michael N., ⁵1997: *Teaching Literature*. Longman: Harlow.

CEFR Companion Volume = Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment: Companion Volume, 2020. Svet Evrope. <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4>.

Cuddon, J. A. (revised by Preston, C. E.), 1999: *Classic. Dictionary of Literary Term and Literary Theory*. London: Penguin Books. 183.

Gril, Patricija, 2022: Na tečaj: učenje in poučevanje slovenščine kot drugega in tujega jezika v Sloveniji. Pirih Svetina, Nataša in Ferbežar, Ina (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 117–127. (Obdobja 41).

Jugović, Tina, Gojkošek, Mateja in Šuler Galos, Jasmina, 2014: Študij slovenščine na Poljskem z vidika študentov. Tivadar, Hotimir (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 50. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 147–158.

Jugović, Tina, 2017: Pouk slovenščine kot tujega jezika z vidika sociokulturnih vsebin na izbranih univerzah na Poljskem. Sotirov, Petar (ur.): *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie (5)*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 175–184.

Kmecl, Matjaž, 1995: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač in Nešović.

Knez, Mihaela idr., 2021: *Evalvacija modelov učenja in poučevanja slovenščine kot drugega jezika za učence in dijake, ki jim slovenščina ni materni jezik. Zaključno poročilo*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik.

Krakar Vogel, Boža, 1997: Književno besedilo v lektoratu slovenščine za tujce. Bešter, Marja (ur.): *Skripta 1. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 35–51.

Lazar, Gillian, 1993: *Literature and Language teaching: A guide for teachers and trainers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Likar Stanovnik, Petra, 2016: *Vloga umetnostnih besedil pri poučevanju slovenščine kot drugega in tujega jezika*. Zaključna aplikativna naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Lombardi, Esther, 2019: *Literature Definitions: What Makes a Book a Classic?* <https://www.thoughtco.com/concept-of-classics-in-literature-739770>.

Markovič, Andreja, Knez, Mihaela, Šoba, Nina, 2009: *Priročnik za učitelje k učbeniku Slovenska beseda v živo 2*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

McKay, Sandra Lee, 2014: Literature as Content for Language Teaching. Celce-Murcia, Marianne, Brinton, Donna M. in Snow, Ann (ur.): *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Boston: National Geographic Learning. 488–500.

Nation, Paul, 2007: The Four Strands. *International Journal of Innovation in Language Learning and Teaching* 1/1. 2–13.

Pezdirc Bartol, Mateja, 2003: *Literarna sestavljanika. Umetnostna besedila na tečaju slovenščine*. Ljubljana: DZS.

Pogorelec, Breda, 2011: *Stilistika slovenskega knjižnega jezika: jezikoslovni spisi 2*. Smolej, Mojca (ur.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Program SDTJ = Slovenščina kot drugi in tuji jezik. Izobraževalni program za odrasle, 2020. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. <https://centerslo.si/knjige/ucbeniki-in-prirocniki/prirocniki-in-ucno-gradivo/slovenscina-kot-drugi-in-tuji-jezik/>.

Samide, Irena, 2008: Kdo se boji literature? Književna didaktika pri študiju tujega jezika. Krakar Vogel, Boža (ur.): *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 325–333. (Obdobja 25).

Schultz, Jean-Marie, 1996: The Uses of Poetry in the Foreign Language Curriculum. *The French Review* 69/6. 920–932.

Smolej, Mojca, 2018a: Od rokopisa do zbranih del: kompozicija odstavkov pri Ivanu Cankarju. Perenič, Urška in Bjelčevič, Aleksander (ur.): *Starejši mediji slovenske književnosti: Rokopisi in tiski*. Ljubljana: Znanstvena založba filozofske fakultete. 295–302. (Obdobja 37).

Smolej, Mojca, 2018b: Jezik v delih Ivana Cankarja. Nidorfer Šiškovič, Mojca in Lutar, Mateja (ur.): *Antologija literature Ivana Cankarja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–12.

Šifrar Kalan, Marjana, 2012: Poučevanje besedišča z vidika delovanja mentalnega leksikona s primeri iz španskega jezika. *Sodobna pedagogika* 63/3. 68–84.

Using Literary Classics in the Slovene Foreign Language Classroom: The Case of Ivan Cankar's Works

This paper deals with the question of how to include literary classics in the Slovene foreign language classroom. It outlines the specific qualities of such texts, and offers justification as to why their introduction merits a thorough and organised approach. The paper analyses tasks based on Ivan Cankar's works in textbooks for students of Slovene as a foreign language. Alongside an excerpt from Cankar's novel *Na klanecu* (On the Slope), the paper suggests a number of activities for developing communicative language skills as well as an appreciation of the literature's aesthetic qualities.

Keywords: literary classics, Slovene as a foreign language, methodology, Ivan Cankar

POUDARKI V SLOVENSKEM MEDIJSKEM GOVORU Z VIDIKA IZBRANIH JEZIKOVNIH ENOT

V prispevku so obravnavani poudarki v medijskem govoru z vidika izbranih jezikovnih enot, tj. vprašalnic, nikalnic, pritrdilnic, kazalnih zaimkov in primernikov ter presežnikov. Poudarke uvrščamo med pomembne označevalce in organizatorje govora, razumemo jih kot izpostavljanje vsebine v govornem toku, poudarjeni pa so tisti zlogi tistih besed znotraj določenih segmentov, ki jih sogovornici oz. poslušalci zaznavajo kot tako ali drugače izstopajoče. Primerjalna analiza pojavljanja poudarkov na izbranih jezikovnih enotah, ki temelji na korpusu izbranih slovenskih pogovornih TV-oddaj, nakazuje, da voditelji in voditeljice TV-oddaj poudarjajo predvsem vprašalnice, gosti in gostje (politiki in političarke) TV-oddaj pa predvsem poudarjeno zanikajo in prepričujejo s poudarjanjem kazalnih zaimkov.

Ključne besede: poudarek, vprašalnica, nikalnica, pritrdilnica, kazalni zaimek

1 Uvod

Termina *naglas* in *poudarek* sta v slovenskem jezikoslovju pogosto pomensko sovpadla oz. je bilo govora predvsem o besednem poudarku, danes naglasu.¹ Razlikovanje med stavčnim/besedilnim poudarkom in besednim naglasom oz. med zlogi, ki so poudarjeni, ko besede izgovorimo v kontekstu, in naglašeni zlogi, ko besede izgovorimo v slovarki obliki (Komar 1996: 39), je v slovenskem jezikoslovju dokončno utrdil Toporišič (SS 1976; Toporišič 1992; podrobneje o kronologiji razvoja terminologije in obravnave poudarka gl. tudi v Tivadar 2018: 11–12, 15–16).

¹ Izjema so Malavašič in Škrabec, ki sta že leta 1849 (SS 1849) oz. 1870 (Škrabec 1998) govorila o (besednem) naglasu (Škrabec je leta 1870 med sabo ločil oba termina), ter Breznik (1908), ki je v svoji razpravi o besednem redu pisal o (stavčnem) poudarku. Vsi drugi avtorji so oba termina pogosto tudi v istem priročniku uporabljali za poimenovanje iste predmetnosti – besednega naglasa.

Poudarjeni so tisti zlogi tistih besed znotraj določenih segmentov, ki jih sogovorniki oz. poslušalci zaznavajo kot tako ali drugače izstopajoče; govorimo lahko npr. o akustični, semantični, skladijski in širše besedilnofonetični, tudi neverbalni izpostavljenosti dela govorne enote. Na akustični ravni je poudarek določljiv z okrepljeno izgovorno jakostjo, povišanim osnovnim tonom, podaljšanim trajanjem glasov, spremenjeno hitrostjo govora, jasnejšim izgovorom idr., od posameznega jezika ter zunaj- in znotrajjezikovnih dejavnikov pa je odvisno, katera od navedenih značilnosti najpomembneje vpliva na percepcijo poudarka (Huber 2017b: 123). Odločitev, kateri del govornega toka bo nosilec poudarka, je v veliki meri odvisna tudi od govorničevega izbora. Ker poudarjenost pogosto odraža govorničevo zavestno ali nezavedno presojo o tem, ali je beseda v nekem trenutku in kontekstu zanj informacijsko najpomembnejša, so poudarjeni tisti deli govora, ki predstavljajo skupno vedenje med govornicem in poslušalcem (Komar 1996: 39–41). Na pojavljanje poudarkov v govoru torej vpliva tudi kontekst, tako jezikovni (sobesedilo) kot nejezikovni (okolščine), saj jih težko analiziramo in razlagamo izolirano, brez upoštevanja najrazličnejših vplivov sobesedila, drugih besedil in zunanjih okoliščin. Zaradi (ne)upoštevanja zunaj- in znotrajbesedilnih vplivov lahko izpostavljene (poudarjene) dele govora razumemo povsem drugače (Verdonik 2005).

Poudarke uvrščamo med najpomembnejše akustične dogodke, ki spremljajo govor in lahko hkrati odločilno vplivajo na razumevanje vsebine ter pomena,² in med organizatorje govora oz. metabesedilne elemente, ki temeljijo na Hallidayevem (1976) razlikovanju med predstavnimi, besedilnimi in izraznimi elementi v jeziku. V besedilu po tej razdelitvi obstajajo deli besedila, ki izražajo propozicijsko vsebino, »in deli, ki ne prispevajo k vsebini besedila, temveč bralcu pomagajo vsebino organizirati in razložiti« (Pisanski 2002: 183). V govoru lahko med te zadnje, za katere se je uveljavilo poimenovanje metabesedilo oz. metadiskurz, uvrstimo tudi poudarek, ki nam pomaga organizirati in razumeti besedilo.

Tradicionalno razumevanje poudarjanja v (slovenskem) jezikoslovju je povezano predvsem z »jakostn/o/ izoblikovanost/jo/ posameznih /.../ delov besedila« (SS 1976: 438), pri poudarkih je treba upoštevati jakostno naglaševanje samoglasnikov, ki so pri tem »izgovorjeni z večjo močjo kakor nenaglašeni. Navadno so tudi tonsko višji, vendar to zanje ni razločevalna lastnost« (SS 1976: 56), pri poudarjanju pa so taisti (jakostno) naglašeni samoglasniki samo dodatno jakostno okrepljeni (poudarjeni). Naglas je značilnost besede oz. t. i. predslonske (proklitične) zveze, poudarek je značilnost stavka, nenaglašene besede pa so močno povezane s poudarkom, če jih izgovorimo osamljene, saj v tem primeru »dobijo stavčni naglas ali poudarek« (SS 1976: 57). V govornem toku so besede lahko nenaglašene, oslabiljeno naglašene, neoslabiljeno oz. normalno naglašene in poudarjeno naglašene (določenim (ne)naglašnim besedam v besedilu povečamo jakost). V povedi *Včeraj zvečer je deževalo* je nenaglašena beseda *je*, oslabiljeno naglasimo besedo *včeraj*, besedi *zvečer* in *deževalo* pa naglasimo z običajno

² Vuletić (1980: 84) postreže s podatkom, da lahko odsotnost oz. neustrezno razvrščanje poudarka zmanjša sprejemanje oz. razumevanje sporočila za kar 34 %.

oz. celo izrazitejšo jakostjo, s tem da Toporišič poudarek razume »kot posebno sredstvo členitve sestavin povedi z jakostjo/, ki/ je nevezana na naglasno mesto. Zato lahko poudarjamo tako naglašene kakor nenaglašene besede« (SS 1976: 446). Poleg tega so besedilnofonetične značilnosti, kamor poleg premorov, intonacije, registra, hitrosti govora in glasovnega barvanja uvrščamo tudi poudarek, razumljene kot »/s/lušne značilnosti povedi, eno- ali večstavčne« (Toporišič 1992: 308), ki jih v zapisu lahko delno nadomestimo z ločili, kar pomeni, da Toporišič v opredelitvi govornjenega jezika izhaja iz enote (stavke) zapisanih besedil (o razmerju med pisnim in govornjenim jezikom pri Toporišičevih analizah besedilnofonetičnih značilnosti gl. tudi v Tivadar 2018: 10–11).

2 Poudarek v (slovenskem) jezikoslovju z vidika izbranih jezikovnih enot

Zametke besedilnofonetičnih vsebin, povezanih s poudarjanjem, najdemo že v Pohlinoi slovnici, kjer lahko izvemo, da medmete poudarjamo zaradi njihove čustvene motiviranosti in da so v zapisani obliki pogosto povezani z uporabo klicaja, npr. *joj!*, *ah!* (SS 1768: 95), t. i. člene pa uporabljamo tudi v primerih, ko kaj poudarjamo, npr. *Kajpak de, ta mlade, inu ta stare* (SS 1768: 128). Vodnik v svoji slovnici kot prvi opozori na rabo osebnih zaimkov v imenovalniku, če želimo osebo posebej izpostaviti, npr. *on goni* namesti *goni* (SS 1811: 125), Janežič pa na povezavo poudarka in rabe naglasnih oblik osebnih zaimkov, npr. *Denar le ti imej, pa glej, da tebe denar imel ne bo* (SS 1876: 200). Prve slovnice, izdane po drugi svetovni vojni, navajajo, da svojilne zaimke uporabljamo, kadar so nosilci poudarka, npr. *Moja mati je prišla, ne tvoja* (SS 1947: 100), medtem ko so kazalni zaimki največkrat naslonke, »le kadar osebo ali stvar določno pokaže/jo/ in razloči/jo/ od druge, nosi/jo/ močnejši poudarek kakor samostalnik: *ta človek – tá človek* (ne kak drug)« (SS 1947: 103), prislovi, npr. *le, še*, pa »dajejo /drugim/ besedam v stavku poudarek« (SS 1947: 222).

Toporišič v svoji slovnici pri definiranju naglašnosti ugotavlja, »da so nenaglašeni samoglasniki na koncu besede pred premorom lahko daljši celo od dolgih naglašeni« (SS 2000: 110), nenaglašene besede (nekateri predlogi, vezniki idr.) pa so močno povezane s poudarkom, če jih izgovorimo osamljene, saj v tem primeru dobijo stavčni poudarek, niso pa naglašene, npr. *Bo šel z nami? – Mislim, da bo*. Poudarjanje je omenjeno tudi pri kazalnih zaimkih, za katere velja, da jih »rabimo v nadrednem stavku le takrat, če /so/ posebej poudarjen/i/: *To je tista knjiga, ki smo jo tako dolgo pogrešali. – Kar je, to je. /.../ Če poudarjenosti ni, kazalni zaimke izpuščamo: *To je knjiga, ki ... – Kar je, je*« (SS 1976: 277). Za istovrstne priredne stopnjevalne veznike, npr. *ne – ne, niti – niti*, je značilno, da »predvsem poudarjajo: *Le jej z družino, da ne bo ne meni / ne tebi kdo oponašal. /.../ Neprvi člen vezniške zveze lahko uvaja poudarno stopnjevan veznik: *Ne prevzemi se v dobri sreči, niti se ne ponižuj v nesreči*« (SS 1976: 376–377). Tako kot »/so/odnosna beseda v jedru vezniške zveze /z istovrstnimi podrednimi primerjalnimi vezniki *kot, kakor, ko/ primerjanje poudarja*« (SS 1976: 381). Že po imenu poudarni členki lahko sklepamo, da ta vrsta členkov opravlja vlogo poudarjanja v besedilu. Gre za**

členke *ravno*, *posebno*, *zlasti*, *predvsem*, *celo* idr., npr. *Ravno ti bi to moral vedeti* (SS 1976: 384). Tudi drugi členki, s katerimi izražamo pomenske odenke posameznih besed, delov stavka, celih stavkov ali povedi, pogosto nastopajo v vlogi poudarjanja, npr. da soglašamo ali potrjujemo: *Da, tako je* (SS 1976: 384–385). Šele zadnja izdaja Toporišičeve slovnice prinaša spoznanje, da se »n/amesto nikalnega zaimka /.../ za poudarjanje rabi nikalnica *ne* in števniki zaimke *en*: *Nobeden ti tega ne bo verjel* = *Ne/Niti eden ti tega ne bo verjel*« (SS 2000: 498).

Od jakostne členitve povedi je odvisna stavčna intonacija, zato moramo v vsakem segmentu »odkriti njegovo jakostno težišče, ker se v njem začenja in ločevalno oblikuje t. i. glava stavčne intonacije« (SS 1976: 447). Jakostno težišče segmentov je po navadi v tistem delu povedi, ki je najpomembnejši, lahko pa je tudi na besedi, ki sledi poudarnemu členu, npr. *Šele VČERAJ smo prišli*. V primerih, kjer ni nobenega poudarjenega zloga, je težišče na zadnjem neoslabljeno naglašnem zlogu segmenta, npr. *Našo barako je zaMEDlo*, v »stavkih z vprašalnim zaimkom (tudi če je prislovni), npr. *kdo, kam, kje, zakaj, čigav* itd., /pa/ je težišče na tem zaimku: *ZaKAJ bi me ne pobožal?*« (SS 1976: 448). Prav tako je težišče na »členu v naslednjih primerih: *NE samo natarica, NE le iz navade*« (SS 1976: 448). Toporišič poudarjanje poveže tudi s stopnjevanjem, saj ugotavlja, da poznamo »/s/topnjevanje z golo ponovitvijo, a s poudarno izgovorno jakostjo ene od prvin /.../ v primerih s ponovitvijo iste besede, npr. *belo belo: Belo belo perilo ima* (poudarjen je prvi *belo*)« (SS 2000: 603). K stopnjevanju s ponavljanjem in s tem tudi k poudarjanju lahko uvrstimo tudi antielipso, kjer se neizpolnjena mesta skladienskega vzorca zapolnijo z besedami, npr. v povedi *Ko se povrnem, bo hiša nova, bo hlev poln in bo zemlja spet rodila* (SS 1976: 505) z glagolom *biti* v prihodnjiku (*bo*) zapolnimo prazno skladiensko mesto in s stopnjevalnim ponavljanjem hkrati poudarimo vsako od informacij. V okviru razprave o besednem redu oz. členitvi po aktualnosti Toporišič ugotavlja, da se brez posebnega poudarjanja na začetku stavkov po navadi znajdejo že znane stvari oz. manj pomembni deli sporočila, na koncu pa nove stvari oz. pomembnejši deli sporočila, medtem ko so v nasprotnih primerih (npr. jedro na začetku, izhodišče pa na koncu pripovednega stavka) besede v govoru poudarjene: nevsakdanji oz. zaznamovani besedni red je tako lahko pokazatelj poudarjenosti. Podobno je v vprašalnih stavkih, »ki jih uvaja *ali* ali pa se vprašuje samo s posebnim, tj. vprašalnim tonom: *Ti je Ivan dal tisto ploščo?* /.../ Pač pa imajo vprašalni stavki z zaimensko vprašalnico (npr. *kdo, kam*) jedro na začetku, sledi pa mu izhodišče: *Kaj počnete tukaj?*« (SS 1976: 533).

2.1 Besednovrstna predvidljivost in razporeditev (jakostnih) poudarkov v govoru

Poudarek po navadi zaobjema eno govorno besedo (oziroma en njen zlog), v kateri je shranjen najpomembnejši del obvestila, zato mora biti tako govorniku kot poslušalcu povsem jasno, zakaj je prav ta beseda najmočnejše izpostavljena. Poudarjanje določenega zloga v govorni enoti je po eni strani pogojeno z logično in

skladenjsko strukturo povedi, po drugi pa z govorno situacijo (kontekstom), saj prav kontekst pogosto narekuje, kaj bo v določenem trenutku v ospredju. Že po naravi obstajajo besede, ki bolj privlačijo poudarek in so zato v središču pozornosti, čeprav niso smiselno najpomembnejše v določenem govornem dejanju. Najpogostejše so to prislovi (če sta dva drug ob drugem, bo poudarjen prvi), negacijski elementi in števnik, ki so torej naglasni vrhovi povedi (Matulina Jerak 1989: 57–58). Skladenjske teorije zagovarjajo načelo poudarjanja na koncu posamezne govorne enote. Pojavljajo pa se tudi vprašanja, ali se poudarek lahko pomika po govorni enoti navzgor, kar lahko ustvarja posebne efekte. Ta način razumevanja poudarjanja prinaša povezovanje poudarkov z besednimi vrstami. Ne govorimo torej o izboru abstraktnega mesta v povedi, ampak o izboru konkretnih besed, ki so odvisne od situacije (Ivas 1993). Bolingerjeva teorija poudarjanja predvideva, da smiselno bogatejše besede privlačijo nase tudi več govorne energije. In ker je smisel govorne domena, lahko govorec izpostavi katerikoli element govorne enote, zato je nemogoče predvideti mesto poudarka (Bolinger 1986). Po drugi strani je Cruttenden (1986) prepričan, da je mesto poudarjanja odvisno tako od govorne videne situacije oz. od njegovih namer kot tudi od jezikovnih dejavnikov, npr. od besedne vrste, ki ji beseda pripada, saj niso vse besedne vrste enako poudarjalne, enako verjetni nosilci poudarka oz. niso vse besedne vrste enako pričakovano v jedru. Tako je za polnopomenske besede značilno, da so bolj pričakovano v jedru kot slovnične. Tudi Quirk idr. (1985) so pri svojem raziskovanju mesta poudarka ugotovili, da so najpogostejše poudarjeni samostalniki, sledijo jim glagoli, prislovi, pridevniki in zaimki. Đorđević (1984) je dobil nekoliko drugačne rezultate, saj so glede na njegovo raziskavo največkrat poudarjeni števnik, sledijo prislovi, pridevniki, glagoli, samostalniki in zaimki. Ivas (1993) te razlike pripisuje predvsem različnim žanrom raziskovanega govora, ne toliko različnim jezikom, v svoji raziskavi hrvaškega govora pa ugotavlja, da so v TV-oddajah, v katerih so nastopali politiki, največkrat poudarjeni samostalniki, sledijo pridevniki, glagoli, prislovi, zaimki, števnik, vezniki in predlogi. Posebej je analiziral še vljudnostne izraze, ki sploh niso bili poudarjeni, in negacijo, ki je bila poudarjena v 5 %, kar ob 1,8-odstotni prisotnosti negacijskih elementov v celotnem analiziranem korpusu pomeni, da so negacije glede na skupno število pojavitev poleg pridevnikov največkrat poudarjeni elementi v korpusu (najmanjkrat so poudarjeni vezniki in predlogi).

Mesto jedra (poudarka) oz. (jakostnega) težišča v intonacijski enoti ter stopnje naglašenosti v primerljivih besednih zvezah in skladenjskih zgradbah v angleščini in slovenščini je raziskoval Šuštaršič (1994, 1995). Primerjava obeh jezikov je pokazala, da je v angleščini poudarek praviloma na zadnji polnopomenski besedi intonacijske enote (samostalniku, pridevniku, prislovu, glagolu), pri primernikih in presežnikih za primerjalnima *more* in *most*, medtem ko je v slovenščini zlasti v nikalnih in zaimenskih vprašalnih oblikah pogosto pred zadnjo takšno besedo, npr. na vprašalnici pri dopolnjevalnih vprašanjih brez členka, na nikalnici ali modalnem glagolu, na nedoločnem zaimku ali prislovu in na primerniku ali presežniku v nekončnem položaju, tj. na *bolj*, *najbolj* in *nadvse* (Šuštaršič 1995: 157–181). Šuštaršiča so zanimale razlike glede mesta poudarjanja v dvogovoru,

kjer je poudarek odvisen tudi oz. predvsem od sobesedila. Osredotočil se je na dopolnjevalna vprašanja, nikalne povedi, osebne zaimke v funkciji osebka, nedoločne zaimke in prislove (npr. *vsi, vse, nihče, nič, vedno, nikoli*), primernike in presežnike, zveze *res(no)* + glagol oz. *seriously, really* + glagol ter zveze pridevnik + samostalnik, kadar se samostalnik v tej zvezi, ki je v vlogi povedka, nanaša na samostalnik ali zaimek v vlogi osebka (Šuštaršič 1995: 175–180). Z zavedanjem, da slovenski prevodi angleških dvogovorov niso najboljša rešitev za tovrstno analizo, je ugotovil naslednje (Šuštaršič 1995: 180):

- pri neglagolskih zvezah, ki imajo v angleščini primarni naglas na zadnjem delu besedne zveze, so glavne razlike med jezikoma pri zvezah z nikalnico *not (ne)*, npr. *not a "lawyer – "ne .pravnik*, in pri zvezah z vprašalnim prislovom ali zaimkom, npr. *how "long – ka"ko .dolgo*; pri zvezah, ki imajo v angleščini primarni naglas na nezadnjem delu besedne zveze, pa v primeru zveze predloga z osebnim zaimkom, npr. *be "tween us – med "nama*.
- Pri glagolskih zvezah, ki imajo v angleščini primarni naglas na zadnjem delu besedne zveze, so glavne razlike spet pri nikalnih oblikah, npr. *isn't my "father – "ni moj .oče*, in pri vprašalnih zaimkih, npr. *who has "come? – "kdo je .prišel?* Pri zvezah, ki imajo v angleščini primarni naglas na nezadnjem delu, je v slovenščini drugače spet pri nikalnici *not (ne)*, npr. *"hope .not – upam, da "ne*, ter pri vprašalnih zaimkih in prislovih, npr. *how "are you? – ka"ko si?*

3 Raziskovalna izhodišča

Kot podlago za analizo poudarkov v slovenskem medijskem govoru smo sestavili zbirko avtentičnega in bolj ali manj spontanega³ oz. nebranega govora treh politikov in treh političark ter (delno) branega govora petih voditeljev in štirih voditeljic TV-oddaj nacionalne televizije. Gre za dialoge in multilogie oz. monologe, ki prehajajo v dialoge, ki se odvijajo v ljubljanskih studiih TV Slovenija brez občinstva. Specializirani korpus govora je sestavljen iz desetih delov oddaj *Intervju, Pogovor s predsednikom vlade, Vroči stol, Pod žarometom, Omizje* in *Studio City* v skupnem trajanju dveh ur, poudarek pa je na analizi spontanega govora, torej predvsem govora politikov in političark (ok. 83 minut govora politikov in političark ter ok. 36 minut govora voditeljev in voditeljic TV-oddaj). Vse analizirane oddaje, ki so bile predvajane v letih 2006 in 2007, imajo podoben koncept: pogovor voditelja/voditeljice s politiki/političarkami oz. politikom/političarko o aktualnem oz. polpreteklem političnem dogajanju. Izbrani govorniki in govornice so znane medijske oz. politične osebnosti, njihov materni jezik je slovenščina, vsi imajo univerzitetno izobrazbo družboslovne smeri, rojeni so med letoma 1941 in 1970, živijo in delajo predvsem v Ljubljani,

³ V prispevku je poimenovanje *spontani govor* uporabljeno v razmerju do *branja* in *polbranja* ter kot nadpomenka za *popolnoma prosti govor, prosti govor brez zapisa, a z miselno pripravo* in *govor na podlagi zapisanih opornih točk*, kot jih definira Tivadar (1999: 346, op. 21), ter ne pomeni nujno govornega izvajanja brez vsakršne priprave na (javni) govorni nastop.

otročstvo in mladost pa so preživeli v različnih krajih po Sloveniji. Govorci in govorkerice po presoji avtorja prispevka nimajo govornih napak in v nevtralnem, nečustvenem govornem položaju nezaznamovano poudarjajo (Huber 2017a: 283–288).

V prispevku predstavljena analiza poudarkov je del širše raziskave, kjer so poudarki analizirani pri govorno šolanih in na govorno izvajanje bolj pripravljenih govorcih (voditeljih in voditeljicah TV-oddaj) ter v govornem smislu (verjetno nekoliko manj šolanih in na govorno izvajanje slabše pripravljenih govorcih in govorkah (politikih in političarkah), in sicer z vidika pogostosti pojavljanja, jakosti, osnovnega tona, podaljševanja glasov, besednovrstne predvidljivosti, pogostosti pojavljanja na izbranih jezikovnih enotah (vprašalnicah, negacijah, pritrtilnicah, kazalnih zaimkih, primernikih in presežnikih) ter povezanosti s pomori (Huber 2013: 393–432). Zaradi obeh predpostavk lahko sklepamo, da je govor politikov in političark tudi v večji meri spontan kot govor voditeljev in voditeljic ter zato tudi bolj podvržen nepričakovanemu in nenadzorovanemu poudarjanju. Poudarke smo v analiziranem gradivu najprej določali avditivno (avtor prispevka je najprej poslušal posnetke in označeval mesta, na katerih je zaznal poudarke v govoru), preverjali (potrjevali, izločali ali dodajali) in merili pa smo jih v programu Praat (Boersma in Weenink 2013), kjer smo poleg natančne akustične oz. fonetične analize poudarkov opravili tudi transkripcijo in segmentacijo govora.

V prispevku preverjamo hipotezo, da so izmed izbranih jezikovnih enot (gl. Tabela 1) najpogosteje poudarjeni negacijski elementi in kazalni zaimki. Ivas (1993) in Šuštaršič (1994, 1995) namreč v svojih raziskavah ugotavljata, da so negacijski elementi eni izmed najpogosteje poudarjenih elementov v govoru, o pogostem poudarjanju kazalnih zaimkov pa poroča več slovenskih slovnic (npr. *SS* 1947; *SS* 1976); gl. tudi poglavje 2 in podpoglavje 2.1.

jezikovna enota		primeri iz gradiva ⁴
vprašalnica	<i>zakaj, koga, ali, katere, bi (lahko), je (obstajal), boste (naredili)</i> idr.	»preiskovalni sodnik in državni tožilec ALI gresta na ogled ali ne«, <i>GovPž7, Besedilo 4</i>
nikalnica oz. negacijski element (zgradbe z zanikanimi elementi)	<i>ni, ne, nič, nima, nikoli, nihče, neprijetno, nikomur, nočete, nezaupanje</i> idr.	»ampak glejte {} {æ} {} {æ} {} NIHČE ni zadovoljen zdej z Ljubljano ne«, <i>GovNm19, Besedilo 9</i>
(pri)trdilnica oz. posebej poudarjeni pritrtilni element	<i>ja, da, je (obstajal), bomo (delali), (trenutno) še, (ti) si</i> idr.	»trenutno ŠE je pa zadeva v odločanju«, <i>GovPž20, Besedilo 10</i>
kazalni zaimek	<i>to, ta, te, teh, tega, temu, tisto, tisti, takšna</i> idr.	»in TO sporočilo je precej preoblikovano«, <i>GovPm5, Besedilo 3</i>
primernik, presežnik in elativ pridevnika ali prislova	<i>boljše, manj, bolj, bolje, najbolj, prepozno</i> idr.	»ki je bila NAJBOLJ aktivna v času osamosvojitve je aktivna tudi še danes«, <i>GovPm3, Besedilo 2</i>

Tabela 1: Poudarki na izbranih jezikovnih enotah: primeri

⁴ Gov – govorec/govorka, P – politik/političarka, N – novinar/ka oz. voditelj/ica, m – moški, ž – ženska, s številkami 1–22 so označeni posamezni govorce oz. govorkerice.

4 Rezultati raziskave

V analiziranem gradivu so govorci in govorki izgovorili 16.629 besed, od katerih je bila 4401 beseda poudarjena, kar pomeni, da se je v povprečju slušno zaznani poudarek pojavil na 3,8 besede (poudarjenih je 26,5 % vseh izgovorjenih besed). V govoru voditeljev/voditeljic (na 3,7 besede, 27,0 %) je prisotnih nekoliko več poudarkov kot v govoru politikov/političark (na 3,8 besede, 26,2 %), govorci pa delajo nekoliko manj poudarkov (na 3,9 besede, 25,6 %) kot govorki (na 3,6 besede, 27,4 %). Podobno raziskavo je opravil Fox (1989), ki je analiziral govor napovedovalcev/napovedovalk in reporterjev/reporterk treh nacionalnih TV-dnevnikov: govorci/govorki britanskega BBC-ja v povprečju naredijo 39,2, nemškega ARD-ja 22,3 in hrvaške TV Zagreb 18,7 poudarka na sto izrečenih besed (Huber 2017b: 125–127).

Med besednimi vrstami so najpogosteje poudarjeni prislovi (poudarjenih je 40,8 % vseh prislovov v korpusu), sledijo jim samostalniki (38,6 %), pridevniki (37,1 %), števnik (33,0 %), zaimki (31,2 %) in glagoli (20,5 %), torej vse polnomenške besedne vrste. Precej manj pogosto so poudarjene nepolnomenške besedne vrste, še najpogosteje členki (20,1 %), sledijo vezniki (12,3 %), medmeti (11,5 %) in predlogi (5,4 %) (Huber 2017a: 294–296).

	vprašalnica		nikalnica/ negacijski element		pritrilnica		kazalni zaimek		primernik in presežnik		skupaj		
	% ⁵	%%	%	%%	%	%%	%	%%	%	%%	št.	%	%%
politiki in političarke													
Pm	7,0	1,0	33,8	4,6	10,3	1,4	42,7	5,9	6,1	0,8	213	100	13,7
PŽ	11,6	1,7	32,1	4,8	12,6	1,9	36,3	5,4	7,4	1,1	215	100	14,9
Pm+PŽ	9,3	1,3	32,9	4,7	11,4	1,6	39,5	5,6	6,8	1,0	428	100	14,3
voditelji in voditeljice													
Nm	36,2	5,1	17,1	2,4	13,3	1,9	29,5	4,2	3,8	0,5	105	100	14,2
NŽ	49,0	7,5	19,6	3,0	2,9	0,4	25,5	3,9	2,9	0,4	102	100	15,2
Nm+NŽ	42,5	6,3	18,4	2,7	8,2	1,2	27,5	4,0	3,4	0,5	207	100	14,7
politiki/političarke in voditelji/voditeljice													
Pm+Nm	16,7	2,3	28,3	3,9	11,3	1,6	38,4	5,3	5,3	0,7	318	100	13,9
PŽ+NŽ	23,7	3,6	28,1	4,2	9,5	1,4	32,8	4,9	6,0	0,9	317	100	15,0
P+N	20,2	2,9	28,2	4,1	10,4	1,5	35,6	5,1	5,7	0,8	635	100	14,4

Tabela 2: Poudarki na izbranih jezikovnih enotah: rezultati

Iz tabele 2 lahko razberemo, da se je v okviru vseh petih analiziranih kategorij pojavilo 635 poudarjenih besed, kar predstavlja 14,4 % vseh poudarjenih besed v korpusu (4401). Poudarki se najpogosteje pojavljajo na kazalnih zaimkih (266

⁵ Znak % prikazuje odstotek poudarkov glede na vse besede, ki so se pojavile v vseh petih izbranih jezikovnih enotah, znak %% pa odstotek poudarkov glede na vse poudarjene besede v analiziranem korpusu.

poudarjenih besed oz. 35,6 % od 635 poudarkov oz. 5,1 % vseh poudarjenih besed v korpusu), druga najpogostejše poudarjena kategorija so nikalnice oz. negacijski elementi (179, 28,2 %, 4,1 %), sledijo vprašalnice (128, 20,2 %, 2,9 %), pritrtilnice (66, 10,4 %, 1,5 %) ter primerniki in presežniki (36, 5,7 %, 0,8 %), s čimer smo potrdili hipotezo, da so izmed izbranih jezikovnih enot najpogostejše poudarjeni negacijski elementi in kazalni zaimki.

Nekoliko pogostejše izbrane jezikovne enote poudarjajo govorke (15,0 %) kot govorci (13,9 %), največja razlika pa se kaže pri vprašalnicah (govorke: 23,7 %, 3,6 %; govorci: 16,7 %, 2,3 %). Med skupinama politiki/političarke (14,3 %) in voditelji/ce (14,7 %) praktično ni razlik, še najpogostejše vseh pet jezikovnih enot poudarjajo voditeljice (15,2 %), najmanj pogosto pa politiki (13,7 %). Opazna razlika se kaže pri poudarjanju vprašalnic (politiki/političarke: 9,3 %, 1,3 %; voditelji/ce: 42,5 %, 6,3 %), nikalnic (politiki/političarke: 32,9 %, 4,7 %; voditelji/ce: 18,4 %, 2,7 %) in kazalnih zaimkov (politiki/političarke: 39,5 %, 5,6 %; voditelji/ce: 27,5 %, 4,0 %), kar pomeni, da voditelji/ce TV-oddaj pri postavljanju vprašanj pogosto poudarjajo vprašalnice, politiki in političarke pa pri odgovorih na vprašanja voditeljev in voditeljic predvsem poudarjeno zanikajo in prepričujejo s poudarjenimi kazalnimi zaimki. Vprašalnice najpogostejše poudarjajo voditeljice (49,0 %, 7,5 %), najmanj pogosto politiki (7,0 %, 1,0 %), pri nikalnicah se poudarki najpogostejše pojavljajo pri politikih (33,8 %, 4,6 %), najmanj pogosto pa pri voditeljih (17,1 %, 2,4 %). Najmanj poudarjenih pritrtilnic je opaziti pri voditeljicah (2,9 %, 0,4 %), največ pa pri voditeljih (13,3 %, 1,9 %). Poudarjenih kazalnih zaimkov je največ pri politikih (42,7 %, 5,9 %), najmanj pri voditeljicah (25,5 %, 3,9 %), medtem ko je poudarjenih primernikov in presežnikov najmanj pri voditeljicah (2,9 %, 0,4 %), najpogostejše pa se pojavljajo pri političarkah (7,4 %, 1,1 %) (Huber 2013: 420–426).

V raziskavi pridobljeni podatki so primerljivi z raziskavo hrvaškega govora, v kateri je Ivas (1993) ugotovil, da so nikalnice zelo pogosto poudarjeni jezikovni elementi. Rezultati so primerljivi tudi s Šuštaršičevimi (1994, 1995), predvsem v tistem delu, kjer pravi, da so v slovenščini zelo pogosto poudarjene nikalnice. Prav tako so precej pogosto v analiziranem korpusu poudarjene vprašalnice, kar poleg Šuštaršiča za slovenščino ugotavlja tudi Toporišič (SS 1976).

5 Za naprej ...

V predstavljeni analizi poudarkov v medijskem govoru z vidika izbranih jezikovnih enot, tj. vprašalnic, nikalnic, pritrtilnic, kazalnih zaimkov ter primernikov in presežnikov, smo sicer potrdili ugotovitve že opravljenih raziskav oz. zapise v slovenskih slovnica, da vse besedne vrste niso enako verjetni nosilci poudarkov (polnopomenske besedne vrste so bolj pričakovano poudarjene kot slovnične besedne vrste) ter da so kazalni zaimki, negacijski elementi, vprašalnice in do določene mere tudi pritrtilnice s strani poslušalcev in sogovorcev razmeroma

pogosto (precej manj pogosto primerniki in presežniki) zaznani kot poudarjeni oz. izstopajoči elementi v govornem toku, še vedno pa to področje ponuja veliko možnosti za nadaljnja raziskovanja. Tako bi bilo treba pri negacijskih elementih in pritrtilnicah še podrobneje raziskati, v kolikšni meri so na analiziranem gradivu kot izstopajoče oz. poudarjene v govoru zaznane t. i. prave negacije in pritrtilnice (npr. *ne; da, ja*) v primerjavi s t. i. priložnostnimi negacijami in pritrtilnicami (npr. *nočete, neplačano; je* (obstajal), *bomo* (delali)). Ne nazadnje bi bilo zanimivo raziskati tudi povezavo med poudarjanjem negacij, vprašalnic, pritrtilnic, kazalnih zaimkov, primernikov in presežnikov ter neverbalno komunikacijo, pri dodatnem preverjanju rezultatov pa nam lahko pomagajo tudi perceptivni testi, izvedeni na večjem številu oseb. Velja namreč opozoriti, da lahko na dobljene rezultate vplivajo najrazličnejše jezikovne, zunajjezikovne ali povsem osebnostne značilnosti posameznega (so)govorca, kot so hitrost in način govora, starost, izkušnje ter čustveno stanje tako govorca kot poslušalca oz. sogovorca idr.

Literatura

- Boersma, Paul in Weenink, David, 2013: *Praat: Doing phonetics by computer*. <http://www.praat.org/>.
- Bolinger, Dwight, 1986: *Intonation and its Parts: Melody in Spoken English*. Stanford: University Press.
- Breznik, Anton, 1908: Besedni red v govoru. *Dom in svet* 21. 222–230, 258–267.
- Cruttenden, Alan, 1986: *Intonation*. Cambridge: University Press.
- Đorđević, Branivoj, 1984: *Gramatika srpskohrvatske dikcije sa praktikumom*. Beograd: Univerzitet umetnosti.
- Fox, John, 1989: Analiza TV-dnevnikarja kao poruke. *Govor* 6/1. 75–85.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood, 1976: *System and Function in Language. Selected Papers*. Kress, Gunther Rolf (ur.). London: Oxford University Press.
- Huber, Damjan, 2013: *Poudarek in pavza v standardnem slovenskem govoru*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Huber, Damjan, 2017a: Raziskovalna izhodišča besedilnofonetične analize slovenskega medijskega govora (na primeru besednovrstne predvidljivosti poudarkov). *Slavistična revija* 65/2. 281–299.
- Huber, Damjan, 2017b: Sentence stress in Slovene media speech: *Linguistica* 57/1. 123–136.
- Ivas, Ivan, 1993: *Izričajna jezgra u hrvatskom jeziku*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Komar, Smiljana, 1996: *Funkcija intonacije v diskurzni analizi intervjuja v angleščini in slovenščini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Matulina Jerak, Željka, 1989: O »logičkom« akcentuiranju u njemačkoj rečenici. Horga, Damir (ur.): *Fonološki i fonetski aspekti govorenog jezika. Zbornik radova*. Zagreb: Društvo za primijenjenu lingvistiku Hrvatske. 57–67.

- Pisanski, Agnes, 2002: Analiza nekaterih metabesedilnih elementov v slovenskih znanstvenih člankih v dveh časovnih obdobjih. *Slavistična revija* 50/2. 183–197.
- Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey in Svartvik, Jan, 1985: *A Comprehensive Grammar of English Language*. London, New York: Longman.
- SS 1768 = Pohlin, Marko, 1768: *Kranjska Grammatica*. Ljubljana.
- SS 1811 = Vodnik, Valentin, 1811: *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole*. Ljubljana.
- SS 1849 = Malavašič, Franc, 1849: *Slovenska slovnica za perve slovenske šole v mestih in na deželi*. Ljubljana.
- SS 1876 = Janežič, Anton, ⁵1876: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Celovec: V založbi tiskarnice družbe sv. Mohora.
- SS 1947 = Uredniški odbor, 1947: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založna Slovenije.
- SS 1976 = Toporišič, Jože, ¹1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- SS 2000 = Toporišič, Jože, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Škrabec, Stanislav, 1998: O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi. Toporišič, Jože (ur.): *Jezikoslovna dela 4*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 11–50.
- Šuštaršič, Rastislav, 1994: Kontrastivna analiza angleške in slovenske stavčne intonacije. *Vestnik* 28/1–2. 31–47.
- Šuštaršič, Rastislav, 1995: Naglas in poudarek v angleščini in slovenščini. *Slavistična revija* 43/2. 157–182.
- Tivadar, Hotimir, 1999: Fonem /v/ v slovenskem govorenem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 47/3. 341–361.
- Tivadar, Hotimir, 2018: Položaj slovenskega govora skozi prizmo stavčne fonetike – aktualizacija opisa osnovnih besedilnofonetičnih parametrov. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 7–24.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Verdonik, Darinka, 2005: Nesporazumi v komunikaciji. *Jezik in slovstvo* 50/1. 51–63.
- Vuletić, Branko, 1980: *Gramatika govora*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Sentence Stress in Slovenian Media Speech in Selected Language Units

The paper deals with sentence stress in media speech, with particular regard to interrogatives, nugatory elements and affirmatives, as well as demonstrative pronouns, comparatives and superlatives. Stress is dealt with as an important marker and organiser of speech, as emphasised content in the flow of speech, and there is a focus on the syllables in words within particular segments that the interlocutors and listeners recognise as highlighted in some way. A comparative analysis of the occurrence of stresses in selected language units, based on a corpus of spoken texts from Slovenian television broadcasts, shows that TV presenters primarily stress interrogatives, whereas their guests (politicians) primarily stress nugatory elements and demonstrative pronouns.

Keywords: sentence stress, interrogative, nugatory element, affirmative, demonstrative pronoun

ODVEČNE VEJICE – MED UČNIM NAČRTOM IN RABO

Slovenščina v vrtcih s slovenskim učnim jezikom je učni in uradni jezik, zato morajo biti besedila vzgojiteljev pravopisno urejena. V raziskavi proučujemo napake zaradi pravopisno neustreznega dodajanja vejice v vzorcu besedil 175 študentov predšolske vzgoje. Obenem ugotavljamo, katere zmožnosti rabe vejice bi morali usvojiti po učnih načrtih za slovenščino v osnovni in srednji šoli, in predlagamo, s katerimi šolskimi dejavnostmi bi poskusili omenjene napake preprečiti. Odvečnih vejic je največ med stavčnimi členi, zlasti če vsebujejo predložno zvezo. Napake bi lahko poskušali odpraviti z vajami z avtentičnimi besedili, v katera bi vnesli omenjene napake, z zapisovanjem govorjenih besedil, povezovanjem skladnje z vejico. Raziskava dopolnjuje obstoječi raziskavi Šek Mertük (2011a, 2011b) in Logar ter Popiča (2015) o pravopisnih napakah dijakov in študentov ter kaže potrebo po natančnejšem ugotavljanju vzrokov za odklon od pravilne rabe vejice.

Ključne besede: pravopis, vejica, skladnja, slovenščina, učni načrt, predšolska vzgoja

0 Uvod

Delo (pomočnika) vzgojitelja obsega neposredno delo z otroki, pa tudi pisanje učnih priprav, dnevnikov, obvestil, vabil, poročil, kratkih zapisov ob izdelkih otrok itn. Slovenščina v vrtcih s slovenskim učnim jezikom je hkrati učni in uradni jezik, zato se pričakuje, da so vzgojiteljeva besedila pravopisno pravilna. Študij predšolske vzgoje na vseh treh javnih univerzah v Sloveniji vključuje predmet slovenščino, pri kateri se študentje, redni in izredni, učijo tudi pravopisa.

V tem prispevku se osredotočamo na pravopisno zmožnost rabe skladenjske vejice v eno- in večstavčnih povedih pri bodočih vzgojiteljih (iz vse Slovenije),

študentih 1. letnika Predšolske vzgoje na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem. Opažamo namreč, da imajo tudi po opravljeni splošni/poklicni maturi (po 13 letih šolanja) študentje še vedno težave z rabo tega ločila – vstavljajo ga tudi na mesta, kamor ne sodi. Prav zato je naš namen ugotoviti, na katera mesta v povedih najpogosteje dodajajo vejice, kaj o zmožnosti stave vejice pravita učna načrta za slovenščino v osnovni in srednji šoli ter kako bi take napake ustrezno preprečili. Odvečnih vejic dosedanje raziskave posebej ne izpostavljajo, zato si postavljamo naslednja raziskovalna vprašanja: 1) Na katera mesta v povedih študentje najpogosteje dodajajo vejico?; 2) Katera znanja o vejici bi moral slovenski dijak obvladati po maturi?; 3) Na katere načine bi lahko izboljšali rabo vejice pri učencih in dijakih?

1 Metodologija

Raziskava je kvalitativna, temelji na vzorcu 175 študentov smeri Predšolska vzgoja na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem, ki so pisno reševali naloge iz pravopisa na izpitu ali kolokviju pri predmetu Slovenski jezik 1 v študijskih letih 2018/19–2020/21. Pravilnost popravkov študentov presojamo po *Slovenskem pravopisu* (2007). Naloge vsebujejo avtentična besedila ali daljše (pomensko zaokrožene) odlomke, oboji so pravopisno prirejeni (napake so vstavljene namenoma). V izpitih obsegajo 162–218 besed, v kolokvijih 356–393. Preverjanje pravopisa z besedili/odlomki, ki so pomensko zaokroženi in zato ohranjajo sporočilo kot celoto, je namreč verodostojnejše kot s posameznimi povedmi brez sobesedila.

V vzorcu so le naloge študentov, ki so izpit/kolokvij opravljali prvič in niso vpisani kot tujci, ki jim slovenščina ni materinščina. Primere odvečnih vejic smo pri kandidatih izpisali ne glede na doseženo končno oceno. Da bi dobili verodostojne podatke, smo v vzorec vključili napake, ki se pojavijo pri vsaj dveh študentih, ki sta pisala izpit/kolokvij z istim besedilom.

2 Teoretični okvir

2.1 Vejica v skladenjski rabi

Vejico v slovenščini pišemo v neskladenjski in skladenjski rabi. V neskladenjski rabi jo *Slovenski pravopis* (2007: 41) zahteva pri pisanju imen in večbesednih poimenovanj, zapisanih za priimkom, npr. v seznamih ali stvarnih kazalnih (Novak, Iva; čaj, zeliščni), tako nakazujemo spremembo pravilnega zaporedja sestavin; za ločevanje celih števil in decimalk (1,50); lahko namesto presledka za označevanje milijonic, če so v istem zapisu tisočice zaznamovane s piko (52,500.000).

V naši raziskavi se ukvarjamo s skladenjsko rabo vejice. *Slovenski pravopis* (2007: 35) vejico zahteva med enakovrednimi deli proste/zložene povedi; med

nadrednim in odvisnim stavkom (tudi ob primerjalnem odvisniku *s kot, kakor* ipd.); ob polstavku; ob izpostavljenem stavčnem členu, dostavku; med izrazi in stavki, ki niso stavčni členi, med deli priredja oz. podredja.

2.2 Položaj pisnega jezika v *Kurikulumu za vrtce*

Po *Kurikulumu za vrtce* (1999) se otroci v vrtcu začnejo seznanjati s pisnim jezikom. Nekateri otroci znajo brati že pred vstopom v šolo. V *Kurikulumu* (1999: 19) je navedeno tudi, da so »enostavna besedila, ki so vezana na vsakodnevno življenje, npr. kratka sporočila, zapis otrokovega komentarja k njegovi risbi, kuharski recept za priljubljeno jed itn. pomemben del jezikovnih dejavnosti« in da vzgojitelji »uporabljajo tisk in črke v vsakdanjem kontekstu (npr. recept za pripravljane hrane)«. Otroke se tako ozavešča o obstoju in rabi pisnega jezika ter besedil. Besedila, vezana na vsakdan, in tudi ona, ki jih vzgojitelj piše staršem in lokalnemu okolju kot predstavnik uradne ustanove, morajo biti pravopisno urejena. Pravopisa in pisanja vejice se študentje, ki se izobražujejo za vzgojitelje predšolskih otrok, tako kot ostali načrtno učijo v osnovni in srednji šoli, nato še na fakulteti. Standardi znanja, zmožnosti in cilji glede rabe vejice so navedeni v učnih načrtih za slovenščino.

2.3 Pravopisna zmožnost učencev, dijakov, študentov in učiteljev

V slovenskem jezikoslovnem prostoru je nekaj raziskav o obvladovanju pravopisa pri osnovnošolcih (Šek Mertük 2017), srednješolcih (npr. Logar in Popič 2015), učiteljih (npr. Petek 2021) in študentih smeri razrednega pouka (Šek Mertük 2011a, 2011b). Slednja obravnava problem napačne rabe vejice pri podobni populaciji (študentje razrednega pouka), vendar v drugačnih okoliščinah (v učnih pripravah za matematiko in dnevnikih s prakse), medtem ko se naša raziskava osredotoča na preverjanje pravopisa v izpitih/kolokvijih v posebej za to pripravljenih nalogah. Kljub različnim situacijam so rezultati obeh raziskav podobni, primerjamo jih med analizo.

Učitelji razrednega pouka se strinjajo, da je »učiteljev pozitiven odnos do jezika na splošno za učence ključnega pomena, ker je jezik osnova za vsa druga predmetna področja«, v raziskavi o pravopisni usposobljenosti razrednih učiteljev ugotavlja Petek (2021: 50) in izpostavlja mnenje učiteljev, da je zelo pomembna razvitost lastne jezikovne in metajezikovne zmožnosti. Toda njihovo pravopisno znanje je kljub temu slabše od pričakovanega, saj v preizkusu pravopisnega znanja »nihče izmed anketiranih učiteljev ni prepoznal večine pravih rešitev«, pri prepisu povedi z več pravopisnimi napakami pa so bili uspešni le 53-odstotno (Petek 2021: 52). Tudi Logar in Popič (2015: 55) v raziskavi o rabi vejice med dijaki in študenti ugotavljata, da pišočim vejica povzroča težave, saj je »80 % anketiranih (ali več) vejico postavilo v skladu s pravili le pri 11 povedih od 35«. Petek (2021: 42) ugotavlja tudi, da imajo učitelji največ težav s pravilno rabo ločil. Znanje ločil in splošna pravopisna zmožnost sta povezana s samooceno usposobljenosti:

učitelji, ki se ocenjujejo kot usposobljeni, pravilneje uporabljajo ločila in pravopis nasploh kot oni, ki se ne ocenjujejo tako. Ugotavlja tudi, da dodatna izobraževanja o pravopisu (samoizobraževanje, jezikovne urice na šoli, pogovor s slovenistom, uporaba *Slovenskega pravopisa* in *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, izobraževanje po internetu in *Jezikovna svetovalnica*) pripomorejo k boljši splošni pravopisni usposobljenosti in vplivajo na boljšo samooceno učitelja o le-tej, a se stalno dodatno izobražuje le slaba petina vključenih v raziskavo (Petek 2021: 51). Dodatna izobraževanja sicer nimajo vpliva na znanje posameznih sklopov, npr. ločil, med katera sodi tudi vejica.

Kot pravi Kalin Golob (1994: 34 v Šek Mertük 2011a: 454), je poznavanje slovnice nujno za uspešno komuniciranje.

3 Analiza besedil

V nadaljevanju predstavljamo primere odvečnih vejic. Ostalih pravopisnih napak zaradi nazornejše predstavitve v primere nismo vključili. Ob izpisanih primerih je v oklepaju navedeno število študentov, ki so naredili isto napako. Zaradi prostorske omejenosti so izpisani le reprezentativni deli povedi. Zmožnost pravilne stave vejice sodi med zmožnosti, ki naj bi jih študentje usvojili že v osnovni in srednji šoli (*UN OŠ* 2018: 21–23, 34–36; *UN SŠ* 2008: 13–15, 33–37). Ob napakah navajamo vsebine in cilje iz učnih načrtov, ki to potrjujejo.

3.1 Odvečne vejice

3.1.1 Pred okrajšavami

V nekaj besedilih je opaziti napačno stavo vejice pred okrajšave tipa *idr./itd.*: ... *tudi mestni grad v Mariboru, Slovenj Gradec, idr. (3) – ... odlična dela naših pisateljev, dramatikov, pesnikov, itd. (3).*

Ker je taka napaka redka, če je zveza z veznikom *in* zapisana v celoti (*in tako naprej ...*), kaže, da okrajšavo dojemajo kot eno od naštetih sestavin. Šek Mertük (2017: 135) izpostavlja, da ima veliko tretješolcev rabo vejice pred veznikom (*in, ter*) za pravilno. Napaka iz osnovne šole se prenaša v srednjo šolo in na fakulteto, čeprav od zaključnega 3. razreda osnovne šole do 1. letnika študija mine 10 let. Vejico pri naštevanju morajo po *UN OŠ* (2018: 12) usvojiti v 1. triletju osnovne šole.

3.1.2 Pred *kot/kakor*

Po *Slovenskem pravopisu* (2007) je mogoče pisati vejico pred veznikoma *kot/kakor*, če uvajata odvisnik z izraženo osebno glagolsko obliko, sicer ne. V naslednjih

primerih je to pravilo kršeno: *Nekoč so Dolgovaščani, kot pridelovalci ... (3) – ... kako lahko šparglje uživamo, kot predjed, glavno jed ... (3) – ... imajo veliko boljše stike z matično domovino, kot prej. (2) – ... letno poje 2-krat več hrane, kot nekdo v ... (6) – ... poje nemalo hrane, in sicer 2-krat več, kot nekdo v ... (4) – ... nimajo toliko industrijskih zmogljivosti, kot evropski zahod. (2) – ... so nanje gledali, kot na mlajše brate. (2) – ... sta leta 1884, kot odgovor na politični razcep mladostlovenskih književnikov ustanovila Ivan Hribar in Ivan Tavčar (7).*

Postavljanje vejice pred *kot/kakor* v teh primerih kaže, kot da študentje del povedi za njima razumejo kot (odvisni) stavek, čeprav to ni. Težave z vejico pred *kot/kakor* potrjuje tudi korpus Šolar (Logar in Popič 2015: 46–47).

Dijak mora po 3. letniku gimnazije/strokovne šole obladati rabo ločil in pisati pravopisno pravilno (*UN SŠ* 2008: 14). Znati mora tvoriti enostavčne povedi, določiti stavčnočlensko zgradbo povedi ter si sestaviti načrt za odpravljanje težav pri tvorjenju in razumevanju eno- in večstavčnih povedi, njihove stavčne zgradbe itn. (*UN SŠ* 2008: 15). Med pričakovanimi dosežki/rezultati je, da tudi v besedilih drugih odkrije in odpravi pravopisne napake in zna strokovno utemeljiti svojo odločitev, določiti število stavkov večstavčne povedi in ponazoriti zgradbo take povedi s simboli. *UN SŠ* (2008: 36–37) zahteva tudi, da dijak piše pravopisno pravilna besedila in »odpravi napake v rabi vejice in svoje popravke utemelji s stavčno sestavo povedi«. V enostavnih povedih pa mora prepoznati stavčne člene in predstaviti njihovo funkcijo (*UN SŠ* 2008: 37).

3.1.3 V priredjih

V navedenih primerih je vejica pred vezniki ločnega priredja (*oziroma, bodisi*), čeprav se pred njimi ne piše. Npr.: *... kot predjed, glavno jed, oziroma sladico ... (4) – ... na oblasti komunizem, oziroma socialistični družbeni red. (2) – ... in se ideološko razlikuje od katoliške, protestantske, bodisi pravoslavne ... (2).*

Vejice ne pišemo niti med deloma dvodelnega veznika, v tem primeru *ne – ne: ... ker se na zidove stavb ne more ne risati, ne slikati (3).*

Primeri napačnega pisanja vejice v vezalnem priredju pred veznikom *ter* sta: *... živijo z boleznimi, na tesnem, ter s premalo hrane. (2) – ... spreminjajo glede na svoje okolje, ter se mu prilagajajo (2).*

Zemljak Jontes in Valh Lopret (2016: 101) prav tako ugotavljata, da imajo študentje (v njunem primeru v elektronsko oddanih besedilih študentov) težave z odvečnimi vejicami pred ločnimi vezniki *ali/bodisi/oziroma* med skladiškovnimi deli.

Učenci morajo rabo vejice med prirednima stavkoma poznati od konca 2. triletja OŠ naprej in jo do konca srednje šole sistematično nadgrajevati (*UN OŠ* 2018; *UN SŠ* 2008). Po *UN OŠ* (2018: 23) morajo učenci na koncu 2. triletja obvladati vejico pri naštevanju in med stavki, zmožni morajo biti prepoznavanja pravopisnih napak v lastnih besedilih in besedilih drugih avtorjev, te odpraviti in utemeljiti popravke. Na koncu 3. triletja pa morajo po *UN OŠ* (2018: 36) obvladati še rabo vejice v večstavčnih povedih in v besedilih drugih avtorjev prepoznati pravopisne napake, jih odpraviti in utemeljiti popravke. Dijak mora po 3. letniku gimnazije/strokovne šole znati določiti stavčnočlensko zgradbo povedi ter si sam sestaviti načrt za odpravljanje težav pri tvorjenju in razumevanju eno- in večstavčnih povedi, njihove stavčne zgradbe itn. (*UN SŠ* 2008: 13, 15). Med pričakovanimi dosežki/rezultati je, da tudi v besedilih drugih odkrije in odpravi pravopisne napake in zna strokovno utemeljiti svojo odločitev, določiti število stavkov večstavčne povedi in ponazoriti zgradbo take povedi s simboli. *UN SŠ* (2008: 36–37) zahteva tudi, da dijak piše pravopisno pravilna besedila in »odpravi napake v rabi vejice in svoje popravke utemelji s stavčno sestavo povedi.«

3.1.4 V večbesednih veznikih

Po *Slovenskem pravopisu* (2007: 39) vejice med večbesednimi vezniki, kot je *medtem ko*, ne pišemo (gl. člen 329). Logar in Popič (2015: 46–47) pišeta, da je pisanje vejice pri večbesednih veznikih ena od težjih tem za učence. V teh primerih so vejice postavljene narobe: ... *se jih vse življenje sploh ne bo naučilo brati, medtem, ko so nekateri ljudje ... (2) – Medtem, ko so nekateri ljudje varni v udobju in siti, drugi živijo ... (2)*.

Vzrok za napake vidimo v tem, da so del večbesednih veznikov tudi vezniki *ker, da, ko* ipd., pred katerimi študentje pišejo vejico že kot neki formalizem, najverjetneje zaradi zanašanja na pomagalo iz nižjih razredov osnovne šole o vejici, ki »skače« pred *ki, ko, ker, da, če*. Starc (2022) opozarja, da ne smemo spodbujati dijakov k učenju stave vejice na pamet. Usvojiti morajo, da je skladijska vejica pomensko ločilo in da zaznamuje različna razmerja v povedi in stavku.

Opuščanje vejice med deli večbesednega veznika sodi k učenčevi in dijakovi zmožnosti tvorjenja pravopisno pravilnih povedi, zmožnosti rabe vejice v večstavčnih (podredno zloženih) povedih in popravljanju pravopisnih napak v lastnih in tujih besedilih (*UN OŠ* 2018; *UN SŠ* 2008). Po *UN OŠ* (2018: 23) morajo učenci na koncu 2. triletja obvladati vejico med stavki, zmožni morajo biti prepoznavanja pravopisnih napak v lastnih besedilih in besedilih drugih avtorjev, te odpraviti in utemeljiti popravke. Na koncu 3. triletja pa morajo po *UN OŠ* (2018: 36) obvladati še rabo vejice v večstavčnih povedih in v besedilih drugih avtorjev prepoznati pravopisne napake, jih odpraviti in utemeljiti popravke. Dijak mora po 3. letniku gimnazije/strokovne šole znati tvoriti podredno zložene povedi, določiti stavčnočlensko zgradbo povedi ter si sam sestaviti načrt za odpravljanje težav pri tvorjenju in razumevanju eno- in večstavčnih povedi, njihove stavčne zgradbe itn (*UN SŠ*

2008: 13, 15). Med pričakovanimi dosežki/rezultati je, da tudi v besedilih drugih odkrije in odpravi pravopisne napake in zna strokovno utemeljiti svojo odločitev, določiti število stavkov večstavčne povedi in ponazoriti zgradbo take povedi s simboli. *UN SŠ* (2008: 36–37) zahteva tudi, da dijak piše pravopisno pravilna besedila in »odpravi napake v rabi vejice in svoje popravke utemelji s stavčno sestavo povedi.« To pomeni, da mora po zaključku srednje šole znati uporabljati vejico ob vmesnih odvisnikih.

3.1.5 Pred desnim prilastkom v roditeljskem

Nekateri študentje pišejo vejico pred desni prilastek v roditeljskem. V navedenem primeru je to »orientalskega tipa«, ki ga praviloma pišemo brez vejic. Predvidevamo, da roditeljski prilastek študentje razumejo kot dostavek in zato obenj postavijo vejico: *Etiopska pravoslavna cerkev, orientalskega tipa, je ideološko drugačna ...* (3).

Tvorjenje skladenjsko in pravopisno urejenih besedil se uči v 3. triletju OŠ, nato v srednji šoli. Učenci 3. letnika namreč razvijajo skladenjsko zmožnost tako, da »sprašujejo po danih delih povedi« in »v enostavni povedi razvrstijo stavčne člene na razne načine in za vsako možnost povedo, v katerih okoliščinah bi bila ustrezna« (*UN OŠ* 2018: 35). V 1.–3. letniku srednje šole to nadgradijo s tvorjenjem besedil, v katerih mdr. skladajo besede v povedi, upoštevajoč tudi slovnična razmerja (*UN SŠ* 2008: 13). Obenem nadgrajujejo pravopisno zmožnost, da bi bili zmožni rabe ločil, pisanja po pravopisnih pravilih, prepoznavanja ter odpravljanja lastnih in tujih pravopisnih napak (*UN SŠ* 2008: 14).

3.1.6 Vejica med stavčnimi členi in deli besednih zvez

Najpogostejše so napake zaradi postavljanja vejice med stavčna člena, kar opaža tudi Šek Mertük (2011b: 141). Domnevamo, da študentje posamezne stavčne člene dojemajo kot stavke, četudi to niso, in mednje stavijo vejico. Ta je napačno stavljena na naslednje načine.

a) Pred predložno zvezo istega stavčnega člena ali besedne zveze: *Sledita ji slikarici Šivilja in škarjice in Moj prijatelj Piki Jakob, s po 100.000 izvodi ...* (3) – ... *je izšlo pri tej založbi več kot dva milijona knjižnih izdaj, s podobami Jelke Reichman.* (2) – ... *je povedal pobudnik Resslerovega leta, in sicer 2020, Stane Bregar; iz društva ...* (3) – *14. avgust 2019, ob 6.00* (3) – ... *je bilo v mestu razdejanje, zaradi bomb in topov, po vojni pa ...* (2) Vejica je v skoraj vseh primerih postavljena pred predložno zvezo v osebku, razen v besedni zvezi »14. avgust, ob 6.00«, v kateri vejica ločuje datum in predložno izraženo uro.

b) Med dva različna stavčna člena ali besedni zvezi, v katerih nastopa predlog: ... *v zgodovino velja, za začetnika te rodbine ...* (2) – *Ob pregledovanju atlasa,*

naletimo tudi na ... (4) – ... tako eskimsko ljudstvo s severa Kanade, nosi ... (2) – V lanskem letu, je na ta dan svoja vrata ... (3) – V Prešernovi hiši, si je tudi letos mogoče ogledati ... (3) – V manj znanem gradu Khislstein, je možen ... (3) – Ob njenih Miškolinu, Cepecepetavčku in drugih, so zrasle ... (3) – Ob ilustratorkinem 80. rojstnem dnevu, je izšla ... (2) – ... odkar je vsestranski izumitelj Josef Ressel (1793–1857) na reki Krki pri Mršeči vasi, opravil prve poskuse ... (6) – Danes, 11. maja 2019 od 9.00 dalje, se v Dolgi vasi odvija ... (7) – Avtor je s pripovedjo o njem, napisal prvi ... (2) – Za Evropejce, prebivalce Sovjetske zveze in Severno-američane, je najpomembnejše ... (3) Eden od njih, se je kot prvi sin ... (4) – ... z nepogrešljivim križem na svoji strehi, je pravi simbol ... (3) – ... je založba Koca Racin iz Skopja, natisnila prevod ... (2) – ... se je kot prvi sin rodil v Vrbi na Gorenjskem, 3. decembra. (9) – ... je bil v večini vzhodnoevropskih držav, več kot štiri desetletja, največ zaradi sovjetske prevlade, na oblasti ... (3) – Spore med krščanskimi ločinami, so izkoristili ... (2) – ... ko je sirski kristjan po imenu Frumentis, v času vladanja cesarja Ezana doživel brodolom ... (2). – Literarni tok v okviru klasicizma, je bil razsvetljski klasicizem ... (4).

V osmih primerih vejica deli povedek istega stavka na dva dela: *Slovan, časopis, sta leta 1884 kot odgovor na politični razcep mladoslovenskih književnikov, ustanovila ... (3)* – *Slovan sta leta 1884 kot odgovor na politični razcep mladoslovenskih književnikov (delili so se na elastikarje in radikale), ustanovila ... (5)*.

c) Vejica je napačno zapisana obenem ob predložni zvezi istega stavčnega člena in med različnima stavčnima členoma: ... odkar je vsestranski izumitelj Josef Ressel (1793–1857), na reki Krki pri Mršeči vasi, opravil prve poskuse ... (4) – ... ljudstvo, s severa Kanade, nosi ... (2) – ... je sirski kristjan po imenu Frumentis, v času vladanja cesarja Ezana, doživel ... (5) – ... ko je sirski kristjan, po imenu Frumentis, v času vladanja ... (6) – ... je ta postala, poleg armenske dežele, prva ... (5) – Etiopijci, kljub vsemu, niso v celoti izgubili ... (3) ... preko sudanske kraljevine Kuš, s prestolnico Moreo, in preko ... (2) – preko sudanske kraljevine Kuš, s prestolnico Moreo in preko ... (2).

č) V naslednjih primerih je vejica med nepredložnima stavčnima členoma: *Pri-delava špargljev in priprava primorskih jedi, se je nadaljevala ... (8)* – *Vpliv francoskega razsvetljenstva, se je v angleškem prostoru uveljavil ... (2)* – *Že 18 let, se Slovenci spominjamo ... (2)* – *Nedvomno, je to prekmurska prestolnica ... (2)* – ... ponuditi čim večji izbor špargljevih jedi, obenem, pa vsem približati pester svet ... (2).

Stavčna člena, med katerima je vejica, sta bodisi osebek in povedek (gl. prva dva primera) bodisi prislovno določilo in povedek (tretji in četrti primer). V zadnjem primeru napačne rabe vejice je ta zapisana med prislovno določilo in eliptično izražen pomožni glagol povedka (*je*). Predvidevamo, da sta pišoča to vejico postavila mehansko zaradi veznika *pa* – v prepričanju, da se v priredjih vejica (zmeraj) piše pred veznikom.

Verovnik (2003a, 2003b, v Šek Mertük 2011b: 140) vstavljanje vejice med stavčne člene pripisuje nepoznavanju pravopisnih in skladenjskih pravil ter zanašanju na posluš. Kot izhaja iz raziskave Logar in Popiča (2015: 52–53), opravljene med dijaki in študenti, pri pisanju uradnih besedil dijaki bolj upoštevajo posluš kot pravila, študentje nekoliko pogosteje pravila.

Ugotovljamo, da so napačno postavljene vejice povezane tudi z glagolniki (*pridelava, priprava ...*), ki jih študentje imajo za osebne glagolske oblike, čeprav niso. Kot je ugotovljeno v poglavju Pred desnim prilastkom v roditeljski, se po učnih načrtih skladenjsko in pravopisno ustreznih besedil učijo od zadnjega triletja OŠ (UN SŠ 2018), svojo zmožnost pa nadalje razvijajo v srednji šoli (UN SŠ 2008).

4 Sklep

Odvečne vejice stojijo pred okrajšavami tipa *itn., itd.* v naštevanju, pred veznikoma *kot/kakor*, če ne uvajata odvisnika z osebno glagolsko obliko, med deloma dvodelnih veznikov ter pred veznikom *ter* v vezalnem priredju, med deli večbesednih veznikov v odvisnih stavkih (*medtem ko*). Pojavlja se tudi pisanje vejice pred desnim prilastkom v roditeljski. Največ napak pa je med stavčnimi členi in besednimi zvezami kot del stavčnih členov. Študentje ob predložne zveze stavijo vejico, saj jih očitno razumejo kot nekakšne dostavke ali pristavčna pojasnila. Mogoče je, da vejico narobe postavljajo po posluhu, ne po pravilih. Glagolnik, denimo, nekateri zmotno pojmujejo kot osebno glagolsko obliko in za besedno zvezo z njim pišejo vejico. Omenjene napake kažejo na pomanjkljivo poznavanje skladnje.

Da bi učence in dijake naučili tudi, kje vejice ne pišemo, bi jim lahko pripravili vaje z avtentičnimi besedili, v katerih so te na prej omenjenih mestih, ki jim povzročajo največ težav. Pri skladnji (stavčnih členih) je nujno povezati razlago s pravopisnimi vprašanji o vejici in sestaviti naloge z avtentičnimi primeri, ki bi učencem in dijakom pomagale odpraviti napake v postavljanju dodatnih vejic, npr. med stavčnimi členi. Uporabijo se lahko tudi njihovi primeri iz esejev in drugih pisnih nalog. Starc (2022) ocenjuje, da je uporaba primerov iz besedil učencev ali dijakov »celo zelo učinkovita«, a moramo dijakom med analizo besedil postavljati vprašanja, ki se navezujejo na pomen uporabljenih izraznih sredstev, tako tudi, kakšno vlogo imajo pri tvorjenju pomena ločila.

Logar in Popič (2015) ter Verovnik (2003a, 2003b, v Šek Mertük, 2011b) domnevajo, da pri pisanju vejice pišoči upoštevajo posluš. Učenci in dijaki bi lahko pravilno rabo vejice utrjevali s pisanjem narekov in zapisovanjem govorjenih (posnetih) besedil. Z narekom se učijo vloge intonacije in premorov, zato bi to lažje povezali z rabo vejice. Obenem bi lahko skupaj z učiteljem primerjali govorjeno in zapisano besedilo, da bi ugotovili, zakaj na neko mesto postavijo vejico.

Med zmožnostmi, ki naj bi jih po učnem načrtu usvojili slovenski maturantje, in načini njihove stave vejice obstaja vrzel, zato načrtujemo študijo v slovenskih osnovnih šolah, gimnazijah in strokovnih šolah, s katero bi ugotavljali, s katerimi metodami, gradivi itn. se učenci in dijaki v praksi učijo pravopisa, koliko ga utrjujejo in na katere načine. V študiji bi z eksperimentalno in kontrolno skupino učencev/dijakov ugotavljali tudi, koliko učinkujejo prej navedeni predlogi za odpravljanje odvečnih vejic.

Literatura

Kalin Golob, Monika, 1994: Sodobni pogledi na ogroženost slovenščine. *Javnost* 1/3. 23–37.

Kurikulum 1999 = Kurikulum za vrtce: predšolska vzgoja v vrtcih, 1999: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Sektor-za-predsolsko-vzgojo/Programi/Kurikulum-za-vrtce.pdf>.

Logar, Nataša in Popič, Damjan, 2015: Vejica: Rezultati anketne raziskave med dijaki in študenti. *Jezikoslovni zapiski* 21/2. 45–59.

Petek, Tomaž, 2021: Pravopisna ozaveščenost učiteljev razrednega pouka – zgled na poti do višje pismenosti vseh učencev (pedagoško-kodifikacijski vidik). *Jezik in slovstvo* 66/2–3. 37–53.

Slovenski pravopis, 2007 (2001). Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

Starc, Sonja (ur.), 2022: *Naloge za spoznavanje osnov eno- in večkodnega besedila*. Trst: DIZ Jožef Stefan.

Šek Mertük, Polonca, 2011a: Neupoštevanje pravopisnih pravil v učnih pripravah na nastope pri matematiki. Kranjc, Simona (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 449–454.

Šek Mertük, Polonca, 2011b: Vejica premalo ali preveč pri študentih razrednega pouka. *Revija za elementarno izobraževanje* 4/1–2. 123–145.

Šek Mertük, Polonca, 2017: (Ne)usvojeni cilji pravopisne zmožnosti v prvem vzgojnoizobraževalnem obdobju. *Revija za elementarno izobraževanje* 10/1. 123–140.

UN OŠ 2018 = Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja), 2018: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-naerti/obvezni/UN_slovenscina.pdf.

UN SŠ 2008 = Učni načrt: slovenščina: gimnazija, 2008: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-WAOPWWDK>.

Verovnik, Tina, 2003a: Vejica premalo, vejica preveč (1). *Pravna praksa* 22/21. 31.

Verovnik, Tina, 2003b: Vejica premalo, vejica preveč (2). *Pravna praksa* 22/22–23. 51.

Zemljak Jontes, Melita in Valh Lopert, Alenka, 2016: Pismenost v teoriji in praksi – temeljni cilj slovenskega institucionalnega izobraževalnega sistema. *Annales* 26/1. 95–106.

Redundant Commas: Between the Syllabus and Use

Slovenian is the language of instruction and the official language in Slovenian kindergartens, so preschool teachers must write orthographically correctly. The study examines redundant commas in Slovenian as an orthographic error in a sample of 175 students of preschool education and suggests activities to prevent them. According to the syllabus, students learn the appropriate use of the comma from primary school to the last grade of secondary school. They nonetheless write commas between parts of a sentence, especially if they include a preposition. We therefore suggest exercises using authentic texts, focusing on the aforementioned errors, dictation and linking syntax to the comma. Our analysis complements the research by Šek Mertük (2011a, 2011b) and Logar and Popič (2015) on orthographic errors among secondary and university students. It points to the need for more in-depth analysis of the causes of comma errors.

Keywords: spelling, comma, syntax, Slovenian, syllabus, preschool education

MAKEDONSKE »MUKE« PRI UČENJU SLOVENŠČINE KOT DRUGEGA IN TUJEGA JEZIKA

Makedonci, ki se učijo slovenščino kot drugi in tuji jezik, zaradi svoje materinščine, ki sodi med analitične jezike, ne razumejo sistema slovenskih sklonov in sklanjatev. Prav zato je treba pri poučevanju uporabiti učni pristop, ki jim bo približal slovenske sklone in sklanjatve ter vse posebnosti, ki se pri tem pojavljajo. V prispevku je na podlagi teoretičnih izhodišč in učne prakse izpostavljen eden od možnih pristopov k poučevanju sklonov v slovenščini kot drugem in tujem jeziku.

Ključne besede: oblikoslovje, sklon, slovenščina, tuji jezik, pristop

1 Uvod¹

Ko se Makedonci učijo slovenščino kot drugi in tuji jezik (SDTJ), naletijo na težavo zaradi sintetične narave slovenskega jezika, ki je kot tak pravo nasprotje makedonskemu analitičnemu jeziku. Makedoncem je na začetku sistem sklonov in sklanjatev v slovenskem jeziku povsem nerazumljiv, zato je cilj prispevka predstaviti enega od možnih pristopov k poučevanju sklonov, ki bi lahko učečim se makedonskega porekla pomagal, da lažje usvojijo sklone in sklanjatve slovenskega jezika. Arizankovska (2009: 27–32; 2010: 181–198) se ukvarja s podobnostmi in razlikami med makedonskim in slovenskim jezikom na sinhroni ravni ter s težavami, s katerimi se Makedonci srečujejo pri usvajanju SDTJ, ter ugotavlja, da so razlikovalne značilnosti med slovenskim

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

in makedonskim jezikom rezultat vpliva neslovanskega okolja na makedonski jezik.

2 »Balkanska« podoba makedonskega jezika

Makedonski jezik po arealni klasifikaciji skupaj z bolgarščino, albanščino, novogrščino in romunščino ter nekaterimi srbskimi in vlaškimi narečji sodi v balkansko jezikovno zvezo. Stiki makedonskega jezika z balkanskimi neslovanskimi jeziki so vplivali na slovansko strukturo makedonskega jezika, kar je razvidno iz sinhronne podobe makedonskega jezika, ki je po eni strani slovanska, po drugi pa neslovanska ali »balkanska«. To je razvidno iz naslednjih posebnosti makedonskega jezika: (1) zamenjava sintetične sklanjatve z analitično (ostanki sintetične sklanjatve so se ohranili pri samostalniških zaimkih, npr. *мене, ме, тебе, те, него, зо, неа, ја, нас, нè, вас, ве, нив, ги; мене, ми, тебе, ти, нему, му, нејзе, ù, нам, ни, вам, ви, ним, им; себе, се, себе, си*) in samostalniki (zvalnik); (2) nastanek trojnega postpozitivnega določnega člena, in sicer: nevtralen postpozitivni določni člen *-т, -та, -то* (*весникот, книгата, полето*); določni člen za izražanje bližnje predmetnosti *-в, -ва, -во* (*весников, книгава, полево*); določni člen za izražanje določnosti oddaljene predmetnosti *-н, -на, -но* (*весникон, книгана, полено*); (3) zaimkovno podvajanje direktnega in indirektnega predmeta (*Го виде човекот; Ја виде жената; Му рече на човекот; Ѕ рече на жената*); (4) izguba nedoločnika in namenilnika ter njuna zamenjava z *da-konstrukcijo*; (5) tvorjenje prihodnjika s členkom *ќе* in sedanjika spregajočega se glagola (*ќе одам*); (6) glagolski obliki z glagoloma *сум* in *имам* v kombinaciji z glagolskim pridevnikom (*сум дојден, имам јадено*); (7) oblikovanje primernika s predpono *по-* (*поубав*) in presežnika s predpono *нај-* (*најубав*) (Конески 1981: 10–11; Бојковска idr. 2008: 59; Šekli 2018: 51–70; Минова-Ѓуркова 2019: 705–707).

Izguba sintetične deklinacije, zaimkovno podvajanje direktnega in indirektnega predmeta ter izražanje slovnične kategorije določnosti s posebnimi členskimi morfemi so največje spremembe v strukturi makedonskega jezika. Primerjalno gledano se slovenščina in makedonščina popolnoma prekrivata v kategoriji spola (oba jezika razlikujeta moški, ženski in srednji spol) in delno v kategoriji števila (makedonščina nima dvojine). Slovenski kategoriji sklona pa je v makedonščini opozicija analitični način izražanja razmerij med besedami s pomočjo predlogov in splošne oblike ter postpozitivnega določnega člena (npr. *Го виде човекот, Му рече на човекот, Ние сме кај Стојан, Одиме кај/со Стојан*). Prav odsotnost sintetičnega načina izražanja odnosov med besedami Makedoncem zamegli razumevanje sintetične sklanjatve slovenskega jezika.

3 Nekateri pristopi k poučevanju sklonov

Zaradi nerazumevanja sintetične sklanjatve v slovenskem jeziku se postavlja vprašanje o pristopu k poučevanju, ki bi Makedoncem omogočil lažje usvajanje

te kategorije. V nadaljevanju obravnavamo semantični in slovnično-semantični pristop.

3.1 Semantični pristop

Semantični pristop je vezan na učenje sklonov v povezavi s pomeni, ki jih imajo ti v povedi. Poučevanje se začne z globinskimi skloni (udeleženskimi vlogami), ki so univerzalni (*vršilec, sredstvo, objekt, lokacija, izvor, cilj, čas ...*), in se vseskozi povezuje s površinskimi skloni (*imenovalnik, roditelj, dajalnik, tožilnik, mestnik, orodnik*). Z udeležensko hierarhijo oz. hierarhijo udeleženskih vlog v stavčni povedi se je ukvarjal Fillmore (1968). V slovanskem prostoru sta Laura A. Janda in Steven J. Clancy (2002, 2005) opravila izčrpno semantično analizo globinskih sklonov češkega in ruskega jezika. V slovenščini globinske sklonove obravnavajo Kunst Gnamuš (1981), Orešnik (1992) in Žele (2012). Žele (2012: 275) navaja, da je pri udeležencih izpostavljeno razmerje med udeleženci oz. udeleženske vloge nasproti njihovi skloni izrazitvi; skloni so torej neke vrste pomensko-izrazna vez med pomensko in stavčnočlensko ravnino, zato je v okviru tega pristopa v središču zanimanja razmerje med skladenskimi pomeni in skloni.

Udier idr. (2006: 38–39) so testirale semantični pristop na primeru globinskih sklonov v hrvaškem jeziku, ki je enako kot slovenščina fleksijsko razvit jezik, zato smo se odločili za testiranje tega pristopa s podobnimi slovenskimi primeri za globinska sklonova *čas* in *lokacija*. Za izražanje globinskega sklonova *čas* se v slovenščini lahko uporabijo površinski skloni: (1) roditelj (*Rodil se je 22. septembra 1980*); (2) tožilnik (*V ponedeljek imam rojstni dan*); (3) mestnik (*V decembru je hladno*); (4) orodnik (*Med vikendom počivamo*), za izražanje globinskega sklonova *lokacija* pa: (1) roditelj (*Sedim zraven prijatelja*); (2) dajalnik (*Grem k zdravniku*); (3) tožilnik (*Gremo v Maribor*); (4) mestnik (*Živim v Mariboru*); (5) orodnik (*Dobimo se pred inštitutom*). Kljub temu da smo v vseh primerih uporabili samo samostalnike moškega spola, je razvidno, da bi morali učeči se za izražanje *časa* v zvezi z dnevi usvojiti sklonne končnice *tožilnika* kot površinskega sklonova; da bi lahko izrazili *čas* v zvezi z meseci ali koncem tedna, bi morali usvojiti končnice treh površinskih sklonov – *roditelja, mestnika* in *orodnika*. Na podobno situacijo naletimo tudi pri globinskem sklonu *lokacija*, ki se lahko realizira z več površinskimi skloni: *roditelj, dajalnik, tožilnik, mestnik* in *orodnik*.

Naša ugotovitev korespondira z ugotovitvijo hrvaške raziskave (Udier idr. 2006: 39), da tovrstni pristop zahteva istočasno obravnavo veliko sklonskih končnic za en globinski sklon oz. en pomen. Pojav homonimije nekaterih končnic pa še dodatno zapleta učenje po takem pristopu (Nikolovski in Ulčnik 2021: 216–231).

3.2 Slovnico-semantični pristop

Slovnico-semantični pristop se nanaša na obravnavo t. i. površinskih sklonov (*imenovalnik, rodilnik, dajalnik, tožilnik, mestnik* in *orodnik*), pri čemer se obravnavajo in spoznavajo predlogi v kombinaciji s posameznimi skloni ter glagolske rekcije. Udier idr. (2006: 40–41) navajajo, da tradicionalni pristop poučevanja sklonov, ki izhaja iz vprašalnih zaimkov, ni primeren za pouk hrvaščine kot drugega in tujega jezika, ker učecim se, ki nimajo izvirne govorne kompetence, ne bo pomagal, da na vprašalnice odgovorijo s pravilnim sklonom. Ta ugotovitev se nanaša tudi na Makedonce, ker v makedonščini ni sintetične realizacije odnosa med besedami. V Tabeli 1 so predstavljeni slovenski vprašalni zaimki in makedonske ustreznice.

	Slovenščina	Makedonščina
I	Kdo? Kaj?	Koj? Што?
R	Koga? Česa?	Kogo? Што?
D	Komu? Čemu?	Кому? Што? На кого? На што?
T	Koga? Kaj?	Kogo? Што?
M	Pri kom? Pri čem? O kom? O čem?	Kaj kogo? Kaj што? За кого? За што?
O	S kom? S čim?	Со кого? Со што?

Tabela 1: Slovenski vprašalni zaimki in makedonske ustreznice

Iz prikaza je razvidno, da so se ostanki nekdanje makedonske sintetične sklanjatve ohranili le v oblikah *кому* in *кого*, slednja pa se v kombinaciji z različnimi predlogi pojavlja skoraj v vseh makedonskih ustreznih, kar dodatno zaplete razumevanje razlike med sklonskimi vprašalnicami v slovenskem jeziku.

Pri poučevanju hrvaščine kot drugega in tujega jezika Udier idr. (2006: 40–41) predlagajo postopno obravnavo in poučevanje hrvaških sklonov. Prvi korak pri pouku sklonov je obravnava njihovih posameznih funkcij in pomenov (v kontekstu posamezne teme in komunikacijskih situacij). Drugi korak je prepoznavanje posameznega sklona v povedi, nato razlaga ter vaja njegove morfologije. Na začetni stopnji učenja se obravnavajo osnovne vloge sklonov in osnovni sklanjatveni vzorci. Iz osnovnih vzorcev so izvzete nekatere posebnosti samostalnikov moškega, ženskega in srednjega spola, ki se obravnavajo v kasnejši fazi poučevanja.

4 Raziskava, anketiranci in metodologija

Za potrebe raziskave, ki je potekala v študijskih letih 2020/2021 in 2021/2022, je bil pripravljen vprašalnik odprtega tipa s povedmi v makedonščini, ki so jih makedonski študenti Univerze v Mariboru (v nadaljevanju MŠ) morali prevesti v slovenščino. Pri sestavljanju smo izhajali iz vlog sklonov slovenskega jezika, ki jih

predvideva *Sporazumevalni prag za slovenščino* (Ferbežar idr. 2004: 213–218). V raziskavi je sodelovalo 86 MŠ, ki so se slovenščino učili pred prihodom v Maribor in med študijem na Univerzi v Mariboru. Znanje MŠ v trenutku anketiranja je bilo na ravni A2–B1. Za testiranje sklonov in sklanjatev smo izbrali metodo prevajanja enostavnih povedi iz maternega jezika v slovenščino, ker smo ocenili, da imajo na tej ravni znanja študenti besedni zaklad za tvorjenje krajših besedil (*Slovenščina kot drugi in tuji jezik* 2020: 16), ki pa ne bodo podala celotne slike sistema sklonov. Na koncu vprašalnika so morali MŠ odgovoriti na vprašanje o načinu učenja sklonov, in sicer: (1) slovnični pristop brez konteksta po vrstnem redu IRDTMO in (2) učenje sklonov po drugačnem vrstnem redu v povezavi s kontekstom.

5 Rezultati in interpretacija

V tem delu so predstavljene napake pri prevodu makedonskih povedi v slovenščino z interpretacijo, zakaj prihaja do teh napak.

5.1 Rodilnik

5.1.1 Logični osebek glagola *biti* v pomenu obstajati v zanikani obliki

To vlogo rodilnika smo testirali s primeri *Го нема нашиот студент, Ја нема нашата prijateljka* in *Ги нема нашите студенти*. Poleg pravilnih prevodov smo registrirali naslednje nepravilne odgovore: *Naš student ni ga tukaj, Naša študentka jo/je nima tukaj, Naši študenti niso tukaj* in *Nima naše študente*. Do napak prihaja zaradi interferenc iz makedonskega jezika v obliki zaimkovnega podvajanja logičnega osebkca in glagola *нема* namesto glagola *biti*, ker se v makedonščini za izražanje logičnega osebkca v pomenu obstajati v zanikani obliki uporablja glagol *нема*.

5.1.2 Predmet v rodilniku

Funkcijo rodilnika za določenimi glagoli smo preverjali s primeroma *Се плаши од волкот* in *Се радува на uspehom*. Med napačnimi prevodi izpostavljam *Boji se od volka; Veseli se uspehu; Veseli se na uspehu*. Zaradi nadomeščanja sintetične sklanjatve z analitično sklanjatvijo, ki se realizira s pomočjo predlogov in postpozitivnega člena, prihaja v slovenskih prevodih do pojava predlogov *od* in *na*. V primeru napačnega prevoda *Veseli se uspehu* gre pa najverjetneje za interference iz osrednjejužnoslovenskega jezika (*Raduje se uspehu*), ki jih MŠ v komunikaciji z drugimi južnoslovenskimi študenti pogosto slišijo in uporabljajo.

5.1.3 Brezpredložni predmet ob zanikanem glagolu

To vlogo roditelja smo testirali s primerom *Немам книга и весник*. Poleg pravih prevodov je prišlo tudi do napačnih, npr. *Nemam knjigo in časopis* in *Nimam knjigo in časopis*. V obeh verzijah, če izvzamemo pojav makedonskega glagola *немам*, gre za nerazumevanje razlike med »pozitivnim tožilnikom« in »zanikanim tožilnikom« oz. roditeljem. V začetku si MŠ ne morejo pomagati z roditeljsko vprašalnico *česa*, ker je njena ustreznica v makedonskem jeziku *што*, ki pa se oblikovno ne razlikuje od imenovalniške ali nevtralne oblike *што*.

5.1.4 Delni roditelj za izrazi količine

Za testiranje smo uporabili naslednja primera: *Повели парче торта; Сакам/Ве молам шолја чай*. Izpostavljamo naslednje napačne prevode: *Izvoli komad torta; Izvoli kos torta; Prosim šalico čaj; Prosim vas za šalico čaj*. Do napak prihaja zaradi izhodiščnega jezika, v katerem se za izrazom količine pojavlja osnovna oblika samostalnika (*парче торта; шолја чай*), ki jo MŠ registrirajo in razumejo kot imenovalniško obliko ter jo v slovenščino prevedejo z imenovalniško obliko. Tudi v tem primeru si MŠ ne morejo pomagati z vprašalnico *česa*, katere makedonska ustreznica je *што*.

5.1.5 Desni neujemalni prilastek za izražanje svojine

To funkcijo smo preverjali s primeri *Ова е плоштадот на Франце Прешерен; Ова е курс по словенечки јазик; Тој е шеф на кујна*. Prvi primer so MŠ dokaj pravilno prevedli, najverjetneje zaradi usvajanja imena tega znanega trga v celoti, vendar smo ugotovili tudi nepravilne prevode, npr. *To je trg od/na Franca Prešerena*, do katerih prihaja zaradi interference, ker se svojilnost v makedonskem jeziku izraža s predlogi *od, na* in *no*, kar je razvidno iz napačnih prevodov *Tečaj po slovenski jezik* in *On je šef na kuhinjo*.

5.1.6 Rodilnik v funkciji povedkovega določila ob glagolu biti

To funkcijo smo testirali z makedonskima primeroma *Лошо е расположен; Автомобилот е црвен*, ki so ju MŠ prevedli *Slabo je razpoložen; Avto je v rdeči barvi; Avto je rdeč*. Nismo registrirali prevodov z roditeljem, kar kaže na nerazumevanje te roditeljske vloge zaradi sintetične narave makedonskega jezika. Do napak prihaja zaradi izhodiščnega jezika, ker MŠ v obeh primerih registrirajo imenovalniško obliko, ki jo v slovenskem jeziku nadomestijo z imenovalniško obliko.

5.1.7 Rodilnik za izražanje časa na vprašanji *kdaj in katerega smo*

Izražanje časa z rodilnikom smo preverjali s primeroma *Патуваме на 1 април* in *Денес е 20 декември*, ki so ju MŠ dokaj pravilno prevedli, vendar smo ugotovili tudi napačne prevode, npr. *Potujeto na prvi april*; *Potujeto (na) prvog/prveg aprila*; *Danes smo 20. december*, do katerih prihaja zaradi predloga *na*, ki je nadomestil to rodilniško funkcijo po izgubi sintetične sklanjatve.

5.1.8 Rodilnik za predlogi

Za testiranje te funkcije smo uporabili naslednje makedonske primere: *Живеам блиску до/близу домот*; *Живеам покрај амбулантата*; *Одиме покрај поштата*; *Се враќаме од Љубљана*; *Се враќаме од патувањето*; *Се враќаме од море*. Poleg pravilnih prevodov smo registrirali naslednje napake: *Živim do doma*; *Živim blizu (do) doma*; *Živim do ambulante*; *Živim blizu do ambulante*; *Gremo poleg pošte*; *Vračamo se iz Ljubljane*; *Vračamo se iz potovanja*; *Vračamo se iz torja*. Do napak prihaja zaradi širše funkcije predloga *do* v makedonskem jeziku in nerazumevanja razlike med predlogoma *poleg* in *timo* v slovenskem jeziku, katerih makedonska vzporednica je predlog *покрај*. Druga težava je nerazumevanje razlike med predlogoma *iz* in *z/s*, ker je v makedonščini opozicija predlogoma *во* (v) in *на* (na) predlog *од*, ki ga MŠ prevedejo z *iz*.

5.2 Dajalnik

5.2.1 Predmet v dajalniku

Razumevanje indirektnega predmeta v dajalniku smo testirali s primeroma *На Петар му купивме книга* in *И помагаме на мајка ми*, za katera smo poleg pravilnih odgovorov registrirali naslednje napačne prevode: *Na Petra smo tu kupili knjigo*; *Na Petru smo tu kupili knjigo*; *Pomagamo na tami*; *Pomagamo na mato*. Zaradi zaimkovnega podvajanja indirektnega predmeta, ki se v makedonskem jeziku tvori s predlogom *на* in postpozitivnim členom, prihaja do napak v ciljnim jeziku, kjer se zaradi interference pojavi predlog *на*.

5.2.2 Nosilec stanja

V primeru te funkcije prihaja do podobnih težav zaradi izhodišnega jezika. Testirali smo primer *На Марко му е ладно*, ki so ga MŠ prevedli pravilno in napačno. Izpostavljamo naslednje napačne prevode: *Na Marku je mrzlo*; *Na Marku mu je mrzlo*; *Marku mu je mrzlo*; *Na Marka je mrzlo*. Do napak prihaja zaradi širše funkcije makedonskega predloga *на* in zaimkovnega podvajanja indirektnega predmeta v makedonskem jeziku.

5.2.3 Dajalnik za predlogi

Funkcijo dajalnika za predlogi smo preverjali s primeri *Одуме кај баба; Се возиме накај/кон центар; Таа дојде на работа и покрај болеста*, ki so jih MŠ prevedli pravilno in napačno, pri čemer izpostavljam naslednje napačne prevode: *Gremo do babice; Gremo pri babici; Peljemo se v centru; Peljemo se prema centru; Prišla je zraven bolezen/bolezni*. Iz napačnih prevodov je razvidno, da MŠ predlog *k/h* nadomestijo s predlogoma *do in pri*, predlog *proti* pa s *prema*, najverjetneje pod vplivom osrednjejužnoslovenskega jezika, ali s predlogom *v + mestnik*, kar kaže na nerazumevanje razlike med dinamičnim tožilnikom in statičnim mestnikom, ter predlog *kljub* s predlogom *zraven*, ker je obema makedonski ustreznik predlog *покрај oz. и покрај*.

5.3 Tožilnik in mestnik

Preverjali smo razumevanje dinamične narave tožilnika na vprašanje *Kam?* v kombinaciji z glagoli premikanja in statične narave mestnika za izražanje statične lokacije (kraja dogajanja) na vprašanje *Kje?* v kombinaciji s statičnimi glagoli. To razmerje smo testirali z naslednjimi primeri: *Одам во Марибор; Одам во Љубљана; Одам на море* (za tožilnik) in *Живеам во Марибор; Живеам во Љубљана; Живеам на море* (za mestnik), za katere smo poleg pravih prevodov ugotovili naslednje napačne prevode: *Gremo v Mariboru; Gremo v Ljubljani; Gremo na morju; Živim v Maribor; Živim v Ljubljano; Živim na morje*. MŠ ne razumejo razlike med »dinamičnim tožilnikom« in »statičnim mestnikom«.

5.4 Orodnik in tožilnik

Lokacijski orodnik, ki izraža mesto (*pred študentskim domom, za hišo, med fakulteto in študentskim domom*), je opozicija tožilniku. To funkcijo orodnika smo testirali s primeri: *Чекаме пред студентскиот дом; Чекаме пред факултетот; Дојду под мостот*. Med napačnimi prevodi izpostavljam: *Čakamo pred študentskem domu/študentskemu domu; Čakamo pred fakulteti; Pridi pod mostom*. Tudi v tem primeru gre za opozicijo med dinamiko in statiko oz. med »dinamičnim« tožilnikom in »statičnim« orodnikom, kar je MŠ težje razumljivo.

5.5 Način poučevanja in vrstni red sklonov

Ugotavljamo povezavo med registriranimi napakami in načinom poučevanja. MŠ, ki so v vprašalniku označili slovnični pristop brez konteksta in usvajanje sklonov po normalnem vrstnem redu IRDTMO, so naredili več napak, kar se lahko interpretira kot rezultat neustreznega pristopa.

6 Kontekstualni pristop

Žele (2012: 275) navaja, da se v učni praksi pri obravnavi sklonov najpogosteje uporablja naslednji vrstni red: *imenovalnik* (I), *tožilnik* (T), *rodilnik* (R), *mestnik* (M), *orodnik* (O), *dajalnik* (D); izpostavlja pa, da je sklonska razvrstitev po pogostosti rabe v slovenščini *TRIMOD*, v slovenski jezikoslovni literaturi pa *ITRDMO*.

Poučevanje sklonov je od samega začetka povezano z različnimi konteksti oz. tematskimi področji, kar je razvidno iz dokumenta *Preživetvena raven za slovenščino* (2016), ki predvideva deset tematskih področij: (1) osebna identiteta; (2) stanovanje, bivanje in okolje; (3) vsakdanje življenje in prosti čas; (4) promet, potovanje in usmerjanje; (5) odnosi z drugimi ljudmi; (6) telo in zdravje; (7) izobraževanje; (8) nakupovanje in storitve; (9) hrana in pijača; (10) delo in poklic. Ta področja so v nadaljevanju za potrebe oblikovanja tega pristopa prestrukturirana v šest področij. Obravnava sklonov poteka v okviru šestih različnih kontekstov (Tabela 2).

Kontekst	Sklon ²
imenovalniški kontekst (predstavitev, identifikacija ...)	imenovalnik ^{+D+R+M}
tožilniški kontekst (vsakdanje aktivnosti, hrana, pijača ...)	tožilnik ^{:R:M+O+D}
rodilniški kontekst (vsakdanje aktivnosti, hrana, pijača ...)	rodilnik ^{:T}
mestniški kontekst (stanovanje, hiša, okolje, kraj, mesto ...)	mestnik ^{:T}
orodniški kontekst (potovanje, promet, usmerjanje ...)	orodnik ^{:T}
dajalniški kontekst (razmerje med ljudmi, zdravje ...)	dajalnik ^{:T:M}

Tabela 2: Konteksti in skloni

V praksi se poučevanje začne z imenovalnikom kot nevtralnimi sklonom, ki je namenjen imenovanju in identifikaciji. Tožilnik se poučuje drugi po vrsti, ker je za imenovalnikom najpogostejši, ima enostaven pomen in zajema osnovna tematska področja (*vsakdanje aktivnosti, hrana, pijača*). Rodilnik je tretji po vrsti, ker je zanikani tožilnik. Vrstni red ITR se ne spreminja, vrstni red MOD pa je bolj fleksibilen. V tem prispevku se mestnik poučuje četrti po vrsti, in sicer zaradi pogostosti, enostavnosti pomena ter komunikacijskih potreb. Na petem mestu se poučuje orodnik, ki ima prav tako enostaven pomen in oblike. Dajalnik se po tem pristopu obravnava na zadnjem mestu, vendar ker se sledi dajalnika pojavljajo že prej (v imenovalniškem in tožilniškem kontekstu), se nekatere dajalniške funkcije (npr. indirektni predmet z različnimi glagoli) lahko obravnavajo za rodilnikom. V vseh kontekstih je zaradi prepoznavanja in usvajanja sklonskih končnic zaželeno uporabljati samostalnike vseh spolov po vrstnem redu moški, ženski in srednji spol. Na začetku se obravnavajo primeri v ednini, pozneje pa se nadaljuje z dvojnimi in množinskimi oblikami.

² S plusom (+) so označene sledi sklonov, ki se pojavljajo v kontekstu nosilnega sklona, z dvopičjem (:) pa sledi sklonov, ki se pojavljajo kot opozicija nosilnemu sklonu konteksta.

Na podlagi izpeljane raziskave ugotavljamo, da sta pri poučevanju sklonov zelo pomembna kontekst in vrstni red, zato v nadaljevanju predstavljamo kontekstualni pristop k poučevanju sklonov v SDTJ.³

6.1 Imenovalnik (I^{+D+R+M})

V okviru imenovalniškega konteksta se govornici učijo posredovati nekaj osnovnih podatkov o sebi, razumeti, če jih kdo sprašuje o njihovih podatkih, ter pridobiti, razumeti in povedati nekaj osnovnih podatkov o drugih, npr. *Kako ti/vam/mul/ji je ime?* – *Sem ... /Ime mi/mul/ji je ...*; *Koliko si star/-a?* – *Star/-a sem ...*; *Kaj si/ste/je po poklicu?* – *Po poklicu sem/je ...*; *Kdo je to?* – *To je ...*; *Kaj je to?* – *To je nov telefon/nova knjiga/novo okno/stanovanje.*

S tovrstnimi vzorci učeči se usvajajo osnovne predstavitvene sporazumevalne vzorce, s katerimi lahko predstavijo sebe in druge osebe. Naučijo se, da kot v makedonskem tudi v slovenskem jeziku razlikujemo moški, ženski in srednji spol ter da imata pridevnik in samostalnik v besednih zvezah načeloma enako končnico (*star telefon, stara knjiga, staro okno*), pri čemer se samostalniki in pridevniki predstavijo poenostavljeno. Samostalniki moškega spola imajo v ednini *ničto končnico* (*telefon*), samostalniki ženskega spola končnico *-a* (*knjiga*) in na soglasnik⁴ (*bolezen*), samostalniki srednjega spola pa končnico *-o* (*okno*) ali *-e* (*stanovanje*). Iz osnovnih vzorcev so na samem začetku izvzete nekatere posebnosti samostalnikov moškega spola (npr. podaljšanje z *-ov-*, *-j-* in *s -t-*, množinska končnica *-je* kot varianta), ženskega (npr. samostalniki prve ženske sklanjatve na *-ev*, samostalniki *mati, hči, gospa*) in srednjega spola (npr. podaljšanje osnove s *-s-*, *-t-* in z *-n-*), ki se obravnavajo v poznejši fazi poučevanja, ko so v glavnem že usvojeni osnovni sklanjatveni vzorci.

Za Makedonce je nejasna tudi slovnična terminologija, ker se v makedonski slovnici kategorija *sklon* ne obravnava, zato jim je treba imenovalnik na začetku predstaviti kot osnovno obliko ali splošno obliko samostalnikov, zaimkov, pridevnikov in števnikov, termin *sklon* pa poenostavljeno kot razmerje med besedami. Do sklonskih oblik besed v slovenskem jeziku se pride s spreminjanjem končnic besede, v makedonščini pa s predlogi in splošno obliko besede (npr. *Ana piše Marku razglednico* : *Ана му пишува на Марко разгледница*).

V okviru imenovalniškega konteksta se pojavljajo tudi sledi *dajalnika* (osebni zaimki *ti, vam, mu, ji*), *rodilnika* (vprašanje *Od kod si/ste?*) in *mestnika* (vprašanje

³ Prva različica pristopa je nastala v soavtorstvu z Natalijo Ulčnik (Nikolovski in Ulčnik 2021: 216–231). V tem prispevku je ta pristop delno preoblikovan in prilagojen Makedoncem.

⁴ V makedonščini tudi obstajajo samostalniki ženskega spola na soglasnik (*болест – bolezen, пролет – pomlad, спретност – spretnost*), zato se Makedoncem lahko na začetku predstavijo tudi nekateri podobni samostalniki druge ženske sklanjatve.

Kje živiš/živite?). Sporazumevalni vzorci z dajalniškimi oblikami (*Kako ti/Vam/mulji je ime?*) se usvajajo v tej obliki brez slovnične razlage o dajalniku. Rodilniške oblike v sporazumevalnih vzorcih o državah ali krajih, od koder prihajajo neslovensko govoreči (*Sem iz Maribora/Ljubljane/Celja*), se na začetku obravnavajo in usvajajo le v ednini. Učeči se naučijo, da zemljepisna imena razdelijo v tri skupine (z ničto končnico, s končnico *-a* in s končnico *-o/-e*), in sicer brez slovnične razlage o rodilniku. Enako postopamo pri obravnavi mestniških oblik v sporazumevalnih vzorcih, ki se nanašajo na kraj življenja (*Živim v Mariboru/Ljubljani/Celju*).

6.2 Tožilnik (T :1:M:D)

V okviru tožilniškega konteksta na samem začetku ponazorimo razliko med že obravnavanim imenovalnikom in tožilnikom. Imenovalnik označimo kot osnovno obliko za imenovanje ali identifikacijo (*Kdo/kaj je to?*), tožilnik pa za izražanje direktnega predmeta (*Koga/kaj gleda/poslušam?*). Imenovalnik in tožilnik sta si oblikovno zelo podobna, kar pomaga pri njunem usvajanju. Morebitna težava so samostalniki moškega spola v ednini, ker je treba razumeti razliko *živo* – *neživo* oz. različne oblike za samostalnike, ki označujejo živo bitje in dobijo končnico *-a* (*Imam brata*). Makedoncem se lahko to približa s primeri iz makedonskega jezika, kjer je razlika med živim in neživim delno ohranjena v narečjih (npr. *To eude Cmojana*).

Obvladanje tožilnika kot direktnega predmeta odpira možnost za obravnavo pomembnih tem, kot so opis dnevnih aktivnosti, hrana, pijača, opravki ipd. Tožilnik se na začetku najpogosteje uporablja z glagolom *imeti*, z naklonskim glagolom *želeti*, s številnimi glagoli skupine *-am* (npr. *gledati, poslušati ...*), ki se zaradi oblikovne enostavnosti poučuje prva po vrsti, in s pogostimi glagoli, npr. *brati, jesti, piti, pisati, potrebovati*. Skupaj z opisovanjem aktivnosti se obravnava tudi časovna funkcija tožilnika v kombinaciji z dnevi v tednu (*v ponedeljek, sredo...*).

Tožilnik se na začetku poučuje tudi kot dinamičen sklon, ki odgovarja na vprašalnico *kam*, ker izraža premikanje in se veže z glagolom *iti* v kombinaciji s predlogoma *v* in *na* (*Grem v Maribor/Ljubljano/Celje; Grem na sprehod/fakulteto/smučanje*). V fazi obravnave tožilnika kot dinamičnega sklona bo zagotovo prišlo do vprašanja o razliki med vprašalnicama *kje* in *kam* oz. mestnikom ter tožilnikom v sporazumevalnih vzorcih s predlogoma *v* in *na* (*Živim v Ljubljani : Grem v Ljubljano*), ki se obrazloži z razliko med statičnim glagolom in dinamičnim glagolom.

Ostale funkcije tožilnika *nosilec stanja* (*otroka zebe*), *prislovno določilo časa* na vprašanje *Kdaj?* ali *Koliko časa?* (*To nedeljo smo na kosilu pri starših*) in za predlogi *pred, nad, med, pod, ob, za, čez, po* se obravnavajo kasneje, ko so osnovni sklanjatveni vzorci že usvojeni.

V kontekstu opisa dnevnih aktivnosti se lahko pojavijo sledi dajalnika v kombinaciji s predlogom *k/h* (*Grem k zdravniku/h kozmetičarki*), ki se obravnavajo v tej obliki brez poglobljene razlage o dajalniku.

6.3 Rodilnik (R :^T)

Sledi rodilnika se prvič pojavijo v imenovalniškem kontekstu v sporazumevalnih vzorcih s predlogom *iz* (*Sem iz Egipta/Španije/Čila*). Tam se poučuje brez teoretične razlage, da gre za rodilnik. Rodilnik se prvič posamezno obravnava za tožilnikom v rodilniškem kontekstu, in sicer kot zanikan tožilnik oz. ob zanikanem glagolu (*ne jem fižola/lubenice/mesa*).

Glede na to, da gre za slovansko govoreče posameznike, se na začetku postopoma obravnavajo tudi nekatere druge funkcije rodilnika: (1) ob zanikanem glagolu *biti* (*Danes ni malice*); (2) funkcija desnega prilastka (*tečaj slovenščine*); (3) izražanje količine (*koliko kruha, pet pomaranč*); (4) ob rodilniških glagolih (*bati se volka*). Ob rodilniku se na začetku pojavlja tudi več predlogov (*od, do, poleg/zraven, blizu, brez ...*), ki se ne vežejo z drugimi skloni, kar vsekakor olajša usvajanje rodilnika.

Posebnosti, kot so variantne končnice *-a/-u* v ednini pri posameznih samostalnikih moškega spola (*grad – grada/gradu*), končnica *-ø* v rodilniku dvojine in množine (*mož, zob, las*), vrivanje *-i-* v rodilniku dvojine in množine pri samostalnikih ženskega spola (*ladja – ladij*), vrivanje polglasnika pri nekaterih samostalnikih srednjega spola (*pismo – pisem*), vrivanje *-i-* v rodilniku dvojine in množine pri nekaterih samostalnikih srednjega spola (*naselje – naselij*), se praviloma poučujejo na ravni A2/B1.

6.4 Mestnik (M :^T)

Tudi mestnik je relativno enostaven za poučevanje in usvajanje, ker je enostaven za prepoznavanje in razumevanje. Sledi mestnika so že obravnavane v imenovalniškem kontekstu, in sicer v sporazumevalnih vzorcih, ki se nanašajo na kraj življenja (*Živim v Mariboru/Ljubljani/Celju*). Usvajanje mestnika ni problematično zaradi enostavnega pomena in prekrivnosti končnic v moškem in srednjem spolu.

V tej fazi poučevanja se še enkrat poudari razlika med »statičnim«¹ mestnikom in »dinamičnim«² tožilnikom. Poudariti je treba razliko med uporabo predlogov *v* in *na* s tožilnikom (dinamični glagol + v/na + T, npr. *Grem v Maribor/Ljubljano/Celje*) oz. z mestnikom (statični glagol + v/na + M, npr. *Živim v Mariboru/Ljubljani/Celju*).

Sledi časovnega mestnika za opis dneva ali tedna v kombinaciji z dnevi v tednu (*ob ponedeljkih, torkih, sredah ...*) in z urami (*ob enih, dveh, treh ...*) se obravnavajo

prej v tožilniškem kontekstu brez navedbe, da gre za končnice in časovno funkcijo mestnika. V tem kontekstu se praktično znanje poveže s slovnično razlago, da gre v teh primerih za mestnik. Obravnavajo se tudi ostale funkcije mestnika, npr. časovni mestnik s predlogoma *v* in *po* (v *maju*, *po pouku*) ter tematski mestnik s predlogom *o* (*o bratu/mami*).

6.5 Orodnik (O : T)

Tudi orodnik je relativno enostaven za poučevanje in usvajanje, ker je enostaven za prepoznavanje in razumevanje. V osnovi pomena je sredstvo (*Vozim se z avtobusom/ladjo/s kolesom*), spremstvo (*Grem na izlet z bratom/mamo*) ali dodatni opis (*solata s paradižnikom, čaj z limono, kava z mlekom*). Usvajanje orodniških končnic olajša prekrivanje končnic moškega in srednjega spola, edninskih končnic ženskega spola pa so učenci že navajani, ker se z njimi srečajo pri tožilniku.

Sledi orodnika se prvič pojavijo v tožilniškem kontekstu v sporazumevalnih vzorcih s predlogom *s/z* (*Želim solato s paradižnikom/čaj z limono*), ki se obravnavajo in usvajajo v ednini, pri čemer se samostalniki razdelijo v tri skupine (moški, ženski in srednji spol) ter predstavijo s končnicami orodnika v ednini.

Lokacijski orodnik, ki izraža mesto (*pred letalom, za hišo, med fakulteto in študentskim domom*), je v tem primeru opozicija tožilniku. Tudi v zvezi s to opozicijo je treba poudariti razliko med »dinamičnim« tožilnikom (dinamični glagol + pred/nad/med/pod/za + T) in »statičnim« orodnikom (statični glagol + pred/nad/med/pod/za + O).

Funkcija časovnega orodnika (*pred enim tednom, med vikendom*) se obravnava pozneje. Navedeni vzorci se lahko na začetku nadomestijo z enostavnejšimi vzorci, npr. *prejšnji teden, lani, ta vikend*.

6.6 Dajalnik (D : T : M)

Čprav se dajalnik podrobneje obravnava na šestem mestu, se sledi dajalnika pojavijo že v prvem kontekstu v sporazumevalnih vzorcih z dajalniškimi oblikami (*Kako ti/vam/mu/ji je ime? – Ime mi/mu/ji je ...*), ki se na začetku usvajajo v tej obliki brez slovnične razlage, da gre za dajalnik. Nato se sledi dajalnika pojavijo v tožilniškem kontekstu v sporazumevalnih vzorcih za opis dnevnih aktivnosti (*Grem k zdravniku*), ki se prav tako usvajajo na pamet kot vzorci.

V okviru tega pristopa se obravnavajo tudi ostale funkcije dajalnika: (1) indirektni predmet z različnimi glagoli, kot so *dati, kupiti, posoditi, pokazati* idr.; (2) izražanje dinamike (premikanja) in nasprotovanja s predlogom *proti* (*Peljemo se proti*

Mariboru; Glasovali so proti kandidatki); (3) izražanje dopuščanja s predlogom *kljub* (*Tekmo so organizirali kljub slabemu vremenu*). K lažjemu usvajanju funkcij dajalnika s predlogi prispeva dejstvo, da se predlogi *k/h, proti, kljub* vežejo izključno z dajalnikom.

V tem kontekstu se dajalnik pojavi tudi v funkciji nosilca stanja v sporazumevalnih vzorcih za izražanje počutja, in sicer z dajalniškimi oblikami osebnih zaimkov (*A ti je vroče/slabo? – Vročé/slabo mi je*), ki so lažje za usvajanje, ker so predhodno obravnavane v imenovalniškem kontekstu. V dajalniškem kontekstu, ki zajema počutje in zdravje, je dajalnik v opoziciji s tožilnikom (*vroče/slabo mi/mulji je : glava/trebuh me/galjo boli*).

V tem kontekstu prihaja tudi do opozicije med dajalnikom kot »dinamičnim« sklonom (*Vozimo se proti Mariboru/Ljubljani/Celju*) ter mestnikom kot »statičnim« sklonom (*Sem v Mariboru/Ljubljani/Celju*).

7 Sklep

Zaradi analitične narave makedonskega jezika Makedonci, ki se učijo SDTJ, ne razumejo sistema slovenskih sklonov in sklanjatev. Prav zato je treba pri poučevanju uporabiti učni pristop, ki jim bo približal slovenske sklone in sklanjatev ter vse posebnosti. V prispevku podajamo kontekstualni pristop, ki temelji na: (1) učni praksi, v kateri se pojavlja naslednji vrstni red obravnave sklonov: *imenovalnik, tožilnik, roditelj, mestnik, orodnik, dajalnik* (prim. Žele 2012: 275), in (2) različnih kontekstih. Pri tem ne gre za enosklonske kontekste, temveč za kontekste, v katerih prihaja do prepletanja in kontrastiranja med nosilnim sklonom konteksta in sledmi drugih sklonov. S prepletanjem in kontrastiranjem se oblikuje naslednji vrstni red: (1) imenovalnik $^{+D+R+M}$, (2) tožilnik $^{I:R:M+O+D}$, (3) roditelj T , (4) mestnik T , (5) orodnik T , (6) dajalnik $^{T:M}$. Vrstni red ITR se ne spreminja, vrstni red MOD pa je bolj fleksibilen. Dajalnik se po tem pristopu obravnava na zadnjem mestu, vendar se lahko, ker se sledi dajalnika pojavljajo v imenovalniškem in tožilniškem kontekstu, nekatere dajalniške funkcije obravnavajo za roditeljskim.

Spremenjen vrstni red sklonov izhaja iz naslednjih dejavnikov: (1) imenovalnik je najpogostejši in najpomembnejši sklon, ki ima vlogo splošne oblike besed, (2) tožilnik je za imenovalnikom najpogostejši sklon, (3) tožilnik je za imenovalnikom po vlogi v povedi najpomembnejši sklon, (4) vrstni red IT kaže, da ima večina samostalnikov enako podobo v obeh sklonih (izjema sta le ednina moškega spola in ednina ženskega spola), (4) vrstni red TR je ustrezen, ker je roditelj zaničan tožilnik, (5) vrstni red TR omogoča primerjalno usvajanje tožilnika in roditeljska, (6) vrstni red TRMO omogoča primerjalno usvajanje »statičnega« mestnika v primerjavi z »dinamičnim« tožilnikom in »statičnega« orodnika v primerjavi z »dinamičnim« tožilnikom. Vrstni red ITRMOD omogoča kontekstualno in kontrastivno usvajanje vseh sklonov.

Literatura

Аризанковска, Лидија, 2010: Македонскиот и словенечкиот јазик (особености кои ги доближуваат и ги оддалечуваат). Аризанковска, Лидија (ur.): *Македонско-словенечки јазични, книжевни и културни врски – Makedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze: Трета македонско-словенечка научна конференција*. Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески, УКИМ. 181–198.

Arizankovska, Lidija, 2009: Slovenščina kot tuji jezik – težave, s katerimi se srečujejo govornici makedonščine. Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–32. (Obdobja 28).

Бојковска, Стојка, Минова-Ѓуркова, Лиљана, Пандев, Димитар in Цветковски, Живко, 2008: *Општа граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.

Ferbežar, Ina, Knez, Mihaela, Makarovič, Andreja, Pirih Svetina, Nataša, Schlamberger Brezar, Mojca, Stabej, Marko, Tivadar, Hotimir in Zemljarič Miklavčič, Jana, 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF UL, Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport.

Fillmore, Charles John, 1968: The Case for Case. Bach, E. in Harms, R. T. (ur.): *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart in Winston.

Janda, Laura A. in Clancy, Steven J., 2002: *The Case Book for Russian*. Bloomington: Slavica.

Janda, Laura A. in Clancy, Steven J., 2005: *The Case Book for Czech*. Bloomington: Slavica.

Конески, Блаже, 1981: *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

Kunst Gnamuš, Olga, 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja.

Минова-Ѓуркова, Лилјана, 2019: *Балкански особености на македонскиот јазик. Лингвистички студии за македонскиот јазик. Том 1: Граматика, синтакса и стилистика на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески, УКИМ. 705–707.

Nikolovski, Gjoko in Ulčnik, Natalija, 2021: Pristopi k poučevanju sklonov pri slovenščini kot drugem in tujem jeziku. *Slavia Centralis* 14/2. 216–231.

Orešnik, Janez, 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.

Preživetvena raven za slovenščino, 2016. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF UL. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/07/IC_Prezivetvena_2016.pdf.

Slovenščina kot drugi in tuji jezik, 2020. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF UL, 2020. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2020/08/Slovenscina-kot-drugi-in-tuji-jezik_centerslo.pdf.

Šekli, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. Ljubljana: Založba ZRC.

Udier, Sanda Lucija, Gulešić-Machata, Milvia in Čilaš-Mikulčić, Marica, 2006: Gramatičko-semantički pristup obradi padeža. *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi in strani jezik* 1/1. 36–48.

Žele, Andreja, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC.

Macedonian »Torments« in Learning Slovenian as a Second and Foreign Language

Macedonians who learn Slovenian as a second and foreign language do not understand the system of Slovenian cases and declensions due to their mother tongue, which is among the analytical languages. It is therefore necessary to use a learning approach in teaching that brings these learners closer to Slovenian cases and declensions and all of the peculiarities they bring. On the basis of theoretical starting points and teaching practice, the article highlights one of the possible approaches to teaching Slovenian cases and declensions.

Keywords: morphology, case, Slovenian, foreign language, learning approach

GLAGOLSKI INTERNACIONALIZMI V SLOVENŠČINI IN NEMŠČINI TER NJIHOVA VEZLJIVOST S KONTRASTIVNEGA VIDIKA

Prispevek obravnava glagolske internacionalizme v nemščini in slovenščini ter se osredotoča na pomenske in vezljivostne strukture izbranih nemško-slovenskih glagolskih parov. Znotraj skupine mednarodnih besed, o katerih govori tudi *SEJO*, so najprej opredeljeni globalizmi, ki so prisotni v jezikih po vsem svetu, saj jih generirajo globalne teme, kot je denimo aktualna pandemija covid. Od teh se razlikujejo internacionalizmi; zanje veljata kriterij prisotnosti v najmanj treh jezikih, od katerih dva nista genetsko povezana, ter kriterij pomenske ustreznosti. Zaradi delne ekvivalence internacionalizmov lahko nastanejo pari lažnih prijateljev. Kontrastivna obravnava v prispevku prikaže, da pri nemško-slovenskih internacionalnih glagolskih parih prihaja do nekaterih razlik v pomenski strukturi in pomenskosladdenjski vezljivosti, ter razkrije različna razmerja med izbranimi slovenskimi glagoli in njihovimi nemškimi ustreznici, ki se med seboj razlikujejo tudi zaradi variantnosti istega leksema v različnih nemških standardih.

Ključne besede: nemščina, slovenščina, glagolski internacionalizmi, kontrastivna analiza, vezljivost

1 Uvod

Prispevek se osredotoča na internacionalizme jezikovnega para slovenščina – nemščina ter njune internacionalne glagole.¹ Po uvodni opredelitvi internacionalizmov in pregledu njihovih splošnih značilnosti bo natančnejši kontrastivni pogled usmerjen v ekvivalentna razmerja izbranih glagolskih internacionalizmov, kot so *diktirati/diktieren*, *dirigirati/dirigieren*, *manipulirati/manipulieren*,

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskav programske skupine *Teoretične in aplikativne raziskave jezika: kontrastivni, sinhroni in diahroni vidiki* (ARRS, P6-0218) in bilateralnega projekta *Projet en linguistique contrastive et de contact: Une comparaison interculturelle des verbes internationaux à la croisée des langues romanes, germaniques et slaves* (0621_CIRLEP).

promovirati/promovieren, telefonirati/telefonieren in faširati/faschieren, pri katerih bomo opazovali podobnosti in predvsem razlike na izrazni in pomenski ravni. Poskušali bomo ugotoviti, ali se pri posameznih internacionalnih parih pojavljajo pomenske razlike ter razlike v pomenskoskladenjski vezljivosti. Analiza izbranih nemških in slovenskih internacionalnih glagolskih parov sloni na podatkih o pomenih in vezljivostnem potencialu iz splošnih (SSKJ,² DWDS, DUDEN online) in specializiranih (vezljivostnih) slovarjev (Žele 2008, 2018; Helbig in Schenkel 1991; E-VALBU) ter zgledih iz elektronskih korpusov Gigafida 2.0 in DWDS. Ker obstaja nemški knjižni jezik v več standardnih zvrsteh, bomo pri kontrastivni analizi upoštevali tudi standardnozvrstno variančnost vezljivostnih struktur nemških glagolskih leksemov (Ammon idr. 2016 in Variantengrammatik).

2 Internacionalizmi – predstavitev področja

2.1 Opredelitev internacionalizmov v širšem in ožjem smislu

Mednarodni leksemi, kot so slov. *študij* (nem. *Studium*, angl. *studies*) ali pa *diktat* (nem. *Diktat*, ang. *dictation*, frc. *dictée*), *apel* (frc. *appel*, nem. *Appell*), pa tudi glagoli kot denimo *diktirati* (frc. *dicter*, nem. *diktieren*), *dirigirati* (frc. *diriger*, nem. *dirigieren*), *manipulirati* (ang. *manipulate*, nem. *manipulieren*), ki jih bomo kontrastivno obravnavali, so nedvomno pomemben del jezikovne in komunikacijske zmožnosti v več jezikih. Njihova kontrastivna obravnava je povezana z različnimi jezikoslovnimi vidiki, kot denimo vezljivostnoteoretičnimi, leksikografskimi, besediloslovnimi, pragmalingvističnimi, prevodoslovnimi in kontaktnolingvističnimi vidiki, pa tudi z jezikovno didaktiko slovenščine in nemščine bodisi kot maternega bodisi kot tujega jezika.

Internationalizmi so jezikovne enote posameznega jezika, ki so mednarodno prepoznavne in jih običajno razumemo kot ekvivalentne. Hkrati gre za konvergentne, formativno podobne besede v več jezikih, kot nakazujejo tudi slovarske razlage. Po Dudnu je *internacionalizem* »beseda, ki se v različnih kulturnih jezikih pojavlja v enakem pomenu in enaki ali podobni obliki«, po DWDS pa »mednarodno rabljena beseda, ki se jo razume brez prevajanja«. ² SSKJ² navaja besedo *internacionalizem* – poleg pomenov ‘politična smer’ ter ‘mednarodnost’ – tudi v specifičnem jezikoslovnem pomenu: »beseda, zlasti grško-latinskega, angleškega izvora, ki se uporablja v mnogih drugih jezikih, mednarodni izraz«. Po *Skupnem evropskem jezikovnem okvirju* (SEJO 2011) sta z vidika »raznojezičnosti« v mednarodnem sporazumevanju in z ozirom na evropsko jezikovno in kulturno raznolikost znanje in raba »mednarodnih besed« prednost, saj se govorec lahko celo v popolnoma

² DUDEN: ‘Wort, das in gleicher Bedeutung und gleicher oder ähnlicher Form in verschiedenen Kultursprachen vorkommt’ (z. B. »Demokratie«); DWDS: ‘international gebräuchliches Wort, das ohne Übersetzung verständlich ist’.

tujem okolju, katerega jezika sploh ne obvlada, že ob prvem stiku opre na besede »skupnega mednarodnega nabora« (SEJO 2011: 26).³

Čeprav razlagajo omenjeni slovarji in SEJO internacionalizem kot »mednarodno« besedo, pa je po Vidovič Muha (2004: 78) pomembno razlikovanje med *globalizmi* in *internacionalizmi*: globalizmi so namreč opredeljevalni pojmi t. i. globalnega jezika (Vidovič Muha 2004: 78), za katerega je značilna globalna tema oz. sodobni denotat, ki je univerzalen. (Kot globalna tema je denimo evidentna svetovna pandemija covid, katere mednarodno besedišče se je razširilo v izjemno kratkem času, npr. *korona*, *covid-19*, *lock-down*, *zoom*, *zoomati*, *karantena* itd.) V nasprotju z globalnim jezikom, ki ni vezan na arealno členjenost, pa *internacionalizmi* niso del »internacionalnega«⁴ jezika (Vidovič Muha 2004: 75), temveč so poimenovalne enote posameznih jezikov, ki pa jih hkrati v pojmovnem smislu presegajo. V prid tej ugotovitvi Vidovič Muha (2004: 75) navaja tudi motiviranost obrazila (*inter-* 'med'). Internacionalizmi so torej v širšem smislu mednarodne, tudi globalne besede, v ožjem smislu pa so to jezikovne enote posameznega jezika z mednarodnim značajem, s katerimi posamezni jezik presega kulturno specifičnost, in se, gledano z vidika medjezikovnosti in medkulturnosti, povezuje s pojmovnimi svetovi drugih jezikov, v katerih so internacionalizmi prav tako prisotni. Schraeder (1990: 46) predlaga v primeru leksemov celo poimenovanje interlekssem (abstraktno sistemsko enoto kot del konstruiranega interlangue), ki ima v posameznih jezikih svoje internacionalne lekseme predstavnike (npr. *civilizacija*, *civilisation*, *Zivilisation*).

Če splošni enojezični slovarji kot internacionalizme opredeljujejo predvsem besede, torej lekseme, ki so v jeziku uslovarjeni, pa jezikoslovna literatura šteje med internacionalizme tudi morfeme (Schraeder 1990: 52; Bergmann 1995: 247; Vidovič Muha 2004: 77; Turska 2009: 52, kot npr. *a-* v *apolitičen* ali pa *an-* v *anorganski*), pa tudi internacionalne citatne (stalne) besedne zveze (npr. *a priori*) in frazeme (npr. *en dubio pro reo*), povedi (npr. *Divide et impera!*), pragmatične izraze (npr. *adijo*, *ade*, *adieu*) in celo besedila (Volmert 1990: 49; prim. tudi Vidovič Muha 2004: 77 in Lobin 2021: 11). Tudi kratice in okrajšave so lahko internacionalne (npr. *PC*, *TV*, *EU*; *etc.*, *vs.*, *ps.*). Kot poudarja Volmert, so internacionalizmi zgolj takšne jezikovne enote, ki so v desaussurskem smislu nosilke pomena (torej ne tudi interfonemi ali intergrafemi). Med morfemi in leksemi na eni ter večbesednimi (citatnimi) in besedilnimi internacionalizmi na drugi strani pa obstaja tudi pomembna razlika, saj citati v posameznih jezikih ostajajo nespremenjeni oz. zvesti svojemu izvorniku, (inter-)morfemi in leksemi pa postanejo poimenovalna sestavina jezika prejemnika.

³ SEJO (2011: 26): »Posameznik lahko uporablja znanje več jezikov, da razume besedilo, ki je napisano ali celo govorjeno v prej »neznanim« jeziku: prepoznavna besede iz skupnega mednarodnega nabora, ki jih sedaj sreča v novi preobleki.« Tako nemška kot angleška različica SEJO uporabita besedo *Internationalismen* in *international* za »skupne besede mednarodnega nabora«: »Wörter aus einem Vorrat an Internationalismen« (GER 2001: 17) in »words from a common international store« (CEFR 2020: 30).

⁴ Izraz »internacionalni« ali mednarodni jezik je pogosto sopomenka za »svetovni« jezik, kot denimo angleščina, kitajščina, španščina, nemščina, francoščina itd. (Vidovič Muha 2004: 75).

2.2 Internacionalizmi – prevzemanje in prisotnost v jezikih

Izvorno gledano so mednarodne jezikovne enote – tu se bomo omejili na lekseme in kasneje na glagolske lekseme – prevzete iz jezika dajalca v jezik prejemnik (gr. *Dēmokratía* (δημοκρατία) > lat. *dēmocratia*) ali več jezikov prejemnikov (npr. it. *opera* > slov. *opera*, nem. *Oper*); jezik prejemnik pa je lahko tudi jezik posrednik, ki je posredoval leksem v naslednji jezik prejemnik oz. več jezikov prejemnikov (lat. *dēmocratia* > nem. *Demokratie*, frc. *Démocratie*; frc. *protester* > nem. *protestieren* > slov. *protestirati*). Izvorni jeziki so torej antični jeziki (grščina, latinščina) in moderni evropski jeziki (npr. nem. *Spitzenkandidat* > ang. *spitzenkandidat* > slov. *špicenkandidat*) – med njimi je tudi nemščina (npr. za lekseme *lajtmotiv*, *lied*, *kancler*, *naci*, *vermaht*, *bundestag* ipd.) – kot tudi jeziki zunaj Evrope (npr. hebr. *šô'ā* > nem. *Schoah/Shoah* > slov. *šoa*). Za internacionalizme, ki izhajajo iz latinščine in grščine ali tudi drugih evropskih jezikov in se širijo v evropskih arealih, se pogosto uporablja tudi izraz evropeizmi (prim. Bergmann 1995: 240).

Gre torej za prevzeto leksiko, ki ohranja vsaj del izrazne podobe izvornega jezika, kot je npr. razvidno pri glagolu *diktirati*: lat. *dictāre* > frc. *dicter* > nem. *diktierten* > slov. *diktirati*. V formativu se ohrani najmanj korenski morfem, ki ima denotativni pomen (ali pa tudi besedotvorni morfem) (prim. Vidovič Muha 2004: 75), tako da so internacionalizmi posameznih jezikov v tem pogledu grafemsko in glasovno popolnoma ali pa v veliki meri kongruentni. Slovnici morfemi (Vidovič Muha 2004: 75) pa izhajajo iz jezika prejemnika (npr. *študira-ti/študira-m/-š/-0; studier-en/studier-el/-st/-t*).

Vprašanje etimologije pa samo po sebi ni kriterij za opredelitev internacionalizmov, saj služi predvsem razlagi o nastanku in razširitvi besede v diahronem smislu s kontaktnolingvističnega vidika, čeprav formativna in pomenska prekrivnost običajno temelji na skupnem etimonu. Volmert se zato zavzema za sinhrono utemeljeno opredelitev internacionalizmov:

/k/ongruentno-ekvivalentne sestavine različnih jezikov so potencialni predstavniki internacionalizmov, kadar zadostujejo kriterijem v sinhronem smislu – čisto neodvisno od sistemske bližine ali oddaljenosti primerjanih jezikov, brez upoštevanja njihove zgodovine prevzemanja in upoštevanja ev. genetske sorodnosti udeleženih jezikov. (Volmert 2003: 35.)

Za opredelitev je poleg oblikovnega ujemanja oz. (formativne) kongruentnosti namreč bistvena stopnja internacionalizacije oz. razširjenosti internacionalizma med jeziki ter vsaj delno prekrivanje (ekvivalenca) pomenskih struktur. Z vidika razširjenosti se je izoblikoval kriterij prisotnosti v najmanj treh jezikih (npr. Schaefer 2003; Volmert 2003; Turska 2009), najmanj dva jezika pa morata biti genetsko nesorodna oz. pripadati dvema različnima jezikovnim družinama (kot npr. romanskim, germanskim, slovanskim jezikom v primeru it. *opera*, nem. *Oper*, slov. *opera*).

2.3 Lažni prijatelji

Z vidika oblikovnega oz. formativnega ujemanja elementov dveh jezikov so denotativni deli formativa v veliki meri (grafemsko in fonetično) prekrivni, tako da govorci ravno na osnovi kongruence pogosto sklepajo tudi na prekrivnost pomenov. Tako naj bi bili s pomenskega vidika internacionalizmi popolnoma (npr. *valenca, valency, Valenz*) ali pa vsaj delno ekvivalentni (npr. *artikel, article, Artikel*). Do delne ekvivalence internacionalizmov prihaja, ker eden ali oba jezika, tako jezik prejemnik kot tudi jezik dajalec, med procesom prevzemanja ali po njem razvijeta nove pomene ali pa prvotne pomenskoestavinsko modificirata. Semantična produktivnost in/ali modifikacija pa je pogosto vzrok za nastanek lažnih prijateljev. Kot kažejo analize in delo v kontrastivno- in medkulturnolingvističnih seminarjih, se prav za jezikovni par nemščina in slovenščina – če opazujemo z zornega kota slovenščine kot maternega jezika – lažni prijatelji nahajajo manj med domačo leksiko in pogosteje med internacionalizmi, kot so *adaptacija/Adaptation, akademik/Akademiker, diplomant/Diplomand, absolvent/Absolvent, rektor/Rektor, profesor/Professor, docent/Dozent, instrukcija/Instruktion, inskripcija/Inskription, denacionalizacija/Denationalisierung, reklama/Reklame, dieta/Diät, referent/Referent, fraza/Phrase, evidenca/Evidenz, artikel/Artikel* idr. (prim. Krevs Birk 2014), mednje pa spadajo tudi nekateri internacionalni glagoli, kot so denimo *telefonirati/telefonieren, promovirati/promovieren* in *diplomirati/diplomieren*.

3 Slovenski in nemški glagolski internacionalizmi in vezljivost

3.1 Splošni vidiki

3.1.1 Slovenski in nemški glagolski internacionalizmi kot izposojenke

Tudi slovenski glagolski internacionalizmi so po svojem nastanku rezultati prevzemanja ali pa tvorjenja iz prevzetih besed. Kot je navedeno v številnih iztočnicah v *Slovenskem etimološkem slovarju* (Snoj 1997, 2015), jih je bilo nemalo prevzetih ravno preko nemščine, kot kaže npr. slovarski sestavek za glagol *prezentirati*:

Razlaga

Tujka, prevzeta prek nem. *präsentieren* iz frc. *présenter* 'predstaviti' z izhodiščnim pomenom 'narediti prisotno', kar je izpeljano iz frc. *présent* 'navzoč, prisoten, sedanji'. To se je razvilo iz lat. *praesēns* v enakih pomenih.

Slika 1: Slovarski sestavek besede *prezentirati* (Snoj 2015)

Enako velja tudi za *študirati, diktirati, dirigirati, faširati, manipulirati, diplomirati, prezentirati, promovirati, protestirati, markirati* itd. Kot kaže pregled izbranih mednarodnih glagolov v *Slovenskem etimološkem slovarju*, je bila nemščina predvsem jezik posrednik, glagole pa je prevzemala povečini iz latinščine in

francoščine (gl. zgoraj zgled za prevzetost nemškega *präsentieren* iz francoščine (Snoj 2015), podobno tudi *dirigirati* < nem. *dirigieren* < lat. *dirigere*, *protestirati* < nem. *protestieren* in frc. *protester* < lat. *prōtestārī*, *manipulirati* < nem. *manipulieren* < frc. *manipuler*, *promovirati* < nem. *promovieren* < lat. *prōmovēre*, *telefonirati* (*telefon*) < nem. *telefonieren* < *Telefon* < gr. *tele-* in *-phone*).

3.1.2 Prevzemanje in vloga »staroavstrijskega« stičnega areala

Prevzemanje internacionalnih glagolskih leksemov iz nemščine je del zgodovinskega razvoja nemško-slovenskih jezikovnih stikov, ki so se začeli v 8. stoletju, v času stare visoke nemščine in takratnih kronolektov slovenščine (prim. Šekli 2015 in 2020); v slovenskem jezikovnem prostoru so bili zaradi sobivanja slovenščine z nemščino (prim. Javor Briški 2022) iz družbenopolitičnih razlogov bolj ali manj intenzivni vse do razpada Avstro-Ogrske. Z aktualnega in sinhronega vidika so bile nemške izposojenke prisotne v različnih jezikovnih zvrsteh: Najstarejše, tj. izposojenke iz stare visoke nemščine (750–1050) pa tudi tiste iz (pra)germanščine (prim. Šekli 2015 in 2020; Javor Briški 2020) so povečini del knjižne leksike (npr. *škoda*, *opat*), izposojenke v slovenskih neknjižnih zvrsteh pa izvirajo večinoma iz srednje (1050–1350) in nove visoke nemščine (1350–), značilne za geolekt stičnega bavarsko-avstrijskega areala. Še posebej znotraj meja habsburške monarhije pa so se v širile jezikovne enote, ki so se prevzemale v posamezne jezike t. i. »staroavstrijskega« jezikovnega areala (npr. *papricirati*, avstr. nem. *paprizieren*, češ. *paprikovat*, madž. *paprikáz*, *faširati*, avstr. nem. *fäschieren*, hrv. *faširati* (prim. Newerkla 2017: 24), *hofirati*, nem. *hofieren*, hrv. *hofirati* (prim. Stojić 2020: 60).⁵ Po drugi strani pa so se internacionalizmi širili z napredujočim procesom uveljavljanja pisne knjižne norme, ki se je iz sredjenemškega prostora širil v južnonemški areal, tako da so bili tudi glagolski internacionalizmi prevzeti večinoma iz (vsenemške pisne) nove visoke nemščine, ki se je v 19. stoletju že uveljavila v medijih in šolstvu po celotnem strnjenem nemškem jezikovnem prostoru.

3.1.3 Nemške standardne različice

S sinhronega vidika pa je pri knjižni nemščini danes treba upoštevati, da je t. i. večsrediščni (pluricentrični) jezik, saj obstaja v več standardnih različicah, ki

⁵ Tudi avstrijska nemščina je bila dovzetna za vplive različnih jezikov. Po eni strani je nanjo (bolj kot v zveznonemškem prostoru) vplivala francoščina, po drugi strani pa stični jeziki Avstro-Ogrske. Znan je primer glagola *vergessen*, ki se v nemščini veže s tožilnikom (*ich habe etwas vergessen*, 'nekaj sem pozabil'), a se v staroavstrijskem stičnem arealu uporablja s predlogom *auf* oz. *an* (*ich habe auf seinen Geburtstag vergessen*, 'pozabil sem na njegov rojstni dan') kot posledica interference iz slovanskega *pozabiti na*. Od uveljavitve koncepta nemške večsrediščnosti tudi ta oblika ni bila več zaznamovana kot napačna, kot je bila denimo v Kafkovem obdobju – nemško pišočič Franz Kafka je zapisoval *vergessen an*, to obliko pa je kot »avstrijsko jezikovno napako« po korekturah urednika takoj tudi korigiral (prim. Blahak 2017: 203).

izhajajo iz nacionalnih oz. regionalnih in manjšinskih središč.⁶ Nemški standardi se razlikujejo predvsem v besedišču, deloma pa tudi po glasoslovnih in oblikoslovnih značilnostih ter skladnji (Ammon idr. 2016; Variantengrammatik). Tako ima slovenski leksem *matura* več standardnonemških ustreznic: v avstrijski nemščini *Matura*, zveznonemški *Abitur*, švicarski *Matura*, južnotirolski *Matura* in romunski *Bakkalaureat*. Konvergentna ustreznica slovenskega glagola *maturirati* pa se kot *maturieren* pojavi samo v avstrijski nemščini (ne pa tudi v drugih različicah, npr. v zveznonemški: *Abitur machen* ali švicarski: *Matura ablegen/machen*). Slovenski *maturirati* je torej avstrijaczem. Zaradi kriterija prisotnosti v več jezikih pa *maturirati* in *maturieren* ne moremo prištevati med internacionalizme tako kot denimo avstrijaczime *faširati*, *ažurirati* ali pa *kuvertirati*.

3.1.4 Jezikovna zvrstnost glagolskih internacionalizmov

S socialnozvrstnostnega vidika se slovenski mednarodni glagoli pojavljajo v različnih zvrsteh, predvsem v (pisnem) knjižnem jeziku – pogosto so to t. i. intelektualizmi – npr. *apelirati*, *aplicirati*, *promovirati*, *diplomirati*, *habilitirati*, *absolvirati*, *manipulirati*, *hospitalizirati*, *stigmatizirati*, *referirati*, *kuvertirati* ipd. in njegovi pogovorni različici npr. *forsirati*, *maltretirati*, *akceptirati*, *diktirati*, *servirati*; prisotni so tudi v neknjižnem pogovornem jeziku, npr. *faširati*, *sekirati* (*se*), *hofirati*. Funkcijskozvrstno je to besedišče lahko splošno sporazumevalno: *telefonirati*, *dirigirati*, *študirati*, strokovno: *kuvertirati*, *transformirati*, *hospitalizirati*, *sedirati* ter znanstveno: *referirati* (*na*), *ekstrahirati*, *abstrahirati* ipd.

3.2 Slovenski in nemški internacionalni glagoli in pomenskosludenjska vezljivost

3.2.1 Izhodišča

Za opazovanje vezljivosti slovenskih in nemških glagolskih internacionalizmov je upoštevana tako slovenska teorija vezljivosti Andreje Žele (2001, 2008, 2018) kot tudi nemška teorija Gerharda Helbiga (1992), ki je ena od tradicionalnih smeri raziskovanja vezljivosti v nemškem jeziku,⁷ primerljiva spoznanja pa so uve-

⁶ Ta središča so deloma vezana na nemško govoreče države ali pa regije, kjer je nemščina tudi uradni ali pa vsaj manjšinski jezik. Standardne različice knjižnega nemškega jezika so: avstrijska, zveznonemška, švicarska, vzhodnobelgijska, južnotirolska, lihtenštajnska, luksemburška, romunska, namibijska in menonitska nemščina (Ammon idr. 2016).

⁷ Helbig je že leta 1966 (⁸1991) v takratni NDR, sedem let po objavi Tesnièrevega dela *Éléments de syntaxe structurale* (1959), skupaj s Joachimom Schenklo izdal vezljivostni slovar nemških glagolov in kasneje s svojimi več kot 50 objavami o različnih vidikih vezljivosti v raziskovanje vezljivosti na Nemškem postopoma uvajal tujejezična raziskovalna spoznanja, denimo Fillmorjevo teorijo globinskih sklonov ali pa pragmalingvistične vidike, dokler ni 1992 predstavil celostno teorijo o vezljivostnih ravninah. Nemška tradicija raziskovanja vezljivosti se je v drugi polovici 20. stoletja intenzivno razvijala, tako da so vzporedno s Helbigovo »šolo« nastajale različne germanistične teoretične vezljivostne šole (Eroms, Welke, Engel, von Polenz, Schumacher, Ágel idr.), ki

ljavljena tudi v aktualnem slovarju glagolske vezljivosti Inštituta za nemški jezik v Mannheimu (E-VALBU).⁸ Ob upoštevanju izrazne kongruence, večpomenske strukture in pomenskoskladensjske vezljivosti bodo predstavljeni glagolski pari *diktirati/diktieren*, *dirigirati/dirigieren*, *manipulieren*, *promovirati/promovieren*, *telefonirati/telefonieren* in *faschieren/faširati*, s katerimi bo mogoče prikazati pomenska in vezljivostna razmerja med pomeni posameznega glagolskega para. Analiza vezljivosti posameznih glagolskih pomenov temelji na podatkih iz slovarjev DWDS, Duden, Helbig in Schenkel 1991, E-VALBU, SSKJ² ter Žele (2008, 2018), zglede pa črpamo iz elektronskih korpusov DWDS ter Gigafida 2.0.

3.2.2 Ekvivalentna in kongruentna razmerja med leksemi

Ker je namen raziskave ugotoviti, ali imajo nemški in slovenski internacionalni glagoli ekvivalentno vezljivostno strukturo, vprašanje zajema izrazno podobo in pomensko strukturo internacionalizmov. Za kontrastivno obravnavo je najprej potrebno ugotoviti, ali je internacionalni leksem prisoten v obeh opazovanih jezikih (posamezni jeziki, v katerih mora biti internacionalizem prisoten, so najmanj trije).⁹ Ob pogoju, da ima internacionalni leksem kongruentno ustreznico v opazovanem jeziku, se zastavlja vprašanje, ali imata internacionalna glagolska leksema enake ali različne pomene (izhajamo vsaj iz enega skupnega semema), odgovori pa so v primeru posameznega glagolskega para potrebni za ugotavljanje stopnje vezljivostne prekrivnosti.

Če primerjamo mednarodna izraza, nas zanima kongruenca oz. ujemanje materialne podobe posameznih enot; s pomenskega vidika pa nas zanima stopnja ekvivalentnosti pomenskih struktur. Pri popolni ekvivalenci je v kontrastiranem jeziku pomenska struktura enaka oz. prekrivna, pri delni ekvivalenci pa se zdi, da se pomenske strukture prekrivajo le deloma, saj so pomeni izhodiščnega leksema lahko realizirani z več ustrezniciami, ki so nadalje spet lahko večpomenski. Razmerja med večpomenskimi glagoli so denimo razvidna iz vizualnega prikaza na sliki 2 (zgled za večpomenska glagola *varovati/sichern* iz Krevs Birk 2006: 51).

Med glagoloma *varovati*1–8 (‘ščititi’, ‘zavarovati’, ‘paziti na’, ‘nadzirati’, ‘hraniti’, ‘zavarovati z’, ‘varovati plezalca’ in ‘zaščititi’) in *sichern*1–7 gre za delno ekvivalenco, saj se le dva njuna glagolska pomena ujemata oz. sta poponoma ekvivalentna. Le prvi pomen glagola *varovati* pa se prekriva z enim od pomenov glagola *schützen*.

so jih narekemale tako tipološke značilnosti nemškega jezika kot tudi z njimi povezane potrebe po raziskovanju nemške slovnice za hitro razvijajočo se didaktiko nemščine kot tujega jezika.

⁸ E-VALBU – *Elektronisches Valenzwörterbuch deutscher Verben* (Inštitut za nemški jezik v Mannheimu) je digitalizirana in delno modificirana različica tiskanega VALBU-ja (2004) in zajema 668 glagolskih iztočnic (VALBU: 638 glagolskih iztočnic).

⁹ Tako npr. nem. *s. amüsieren* (‘zabavati se’), frc. *s’amuser* in rom. *a amuza* v slovenščini nima mednarodnega izraza.

sichern	varovati	schützen
Semem1	Semem1	Semem1
Semem2	Semem2	Semem2
Semem3	Semem3	Semem3
Semem4	Semem4	
Semem5	Semem5	
Semem6	Semem6	
Semem7	Semem7	
	Semem8	

Slika 2: Ekvivalentna razmerja med glagolskima leksemoma *sichern* in *varovati*¹⁰

3.2.3 Glagola *dirigirati/dirigieren* in *manipulirati/manipulieren*

Kljub konvergentni in ekvivalentni strukturi slovenskega in nemškega glagola se lahko pojavijo razlike v vezljivostnih vzorcih. Najprej si pogledajmo primer glagolskega para *dirigirati* in *dirigieren*, ki imata ekvivalentno pomensko strukturo s štirimi pomeni: 1. 'voditi, usmerjati sploh', 2. 'usmerjati nekaj nekam', 3. 'voditi glasbeno skupino tako, da izvaja glasbeno delo' ter 4. 'umetniško voditi, usmerjati orkester, zbor pri izvajanju del'. Prva dva pomena v obeh jezikih odpirata ekvivalentna pomenskosladijska vzorca, kot kaže raba v slovenskih povedih in nemških ustreznicah: *Pedagoški vodja dirigira šolsko delo/Der Lehrleiter dirigiert die pädagogische Arbeit* (Sam₁-*dirigirati*1/*dirigieren*1-Sam₄) ter *V luko so dirigirali vse vagone/In den Hafen wurden alle Wagons dirigiert* (Sam₁-*dirigirati*2/*dirigieren*2-Sam₄-pSam).¹¹

Pomena, ki sta povezana z izvajanjem glasbenega dela, pa se znotrajjezikovno (tako v slovenščini kot v nemščini) razlikujeta v pomenskosestavinski strukturi. Kadar imata slovenski in nemški glagol 3. pomen ('voditi glasbeno skupino tako, da izvaja glasbeno delo'), je vezljivostni skladijski vzorec prekriven, kot kažeta zgleda *Opero je zbrano in zadržano dirigiral mladi Wen-Pin Chen* ter *Ein bekannter Dirigent wird das Konzert dirigieren* (Sam₁-*dirigirati*3/*dirigieren*3-Sam₄). Drugače pa je v naslednjih zgledih za glagola *dirigirati*4/*dirigieren*4: *Na odru je France Marolt dirigiral Akademskemu pevskemu zboru, ki je pel Jenkovo Lipo* (Sam₁-*dirigirati*4-Sam₃) in *Thomas Wise dirigiert das Orchester der Beethovenhalle mit viel Gespür für subtile Atmosphären* (Sam₁-*dirigieren*4-Sam₄). Pomenskosladijska vezljivost teh dveh glagolov je le delno prekrivna, saj je

¹⁰ Če pogledamo pomena *sichern*7 in *varovati*7 (alpin. 'z uravnavanjem napetosti vrvi, na katero je navezan soplezalec, in z zadrževanjem vrvi pri njegovem morebitnem padcu preprečevati, da bi se soplezalec pri plezanju ponesreči', gl. *SSKJ*²), vidimo, da imata tudi ekvivalenten vezljivostni vzorec: Sam₁-Sam₇; *Alpinist varuje soplezalca* in *Der Bergsteiger sichert den Kletterpartner*. Sredstvo/ orodje dejanja pa v njunem strukturoskladijskem vezljivostnem obrazcu ni izraženo.

¹¹ Oznake (po Žele 2008: 39): Sam₁ = samostalniška beseda v imenovalniku, Sam₂₋₆ = samostalniška beseda v neimenovalniških sklonih, pSam = predložni samostalnik.

drugi udeleženec oz. naslovnik uresničen v slovenščini kot dajalnik, v nemščini pa kot tožilnik. Pomenska struktura glagola *dirigirati*₃ predvideva v logi udeleženca glasbeno delo, ki ga izvaja glasbena skupina, *dirigirati*₄ v drugem pomenu pa naslovnika, torej glasbeno skupino, ki izvaja glasbeno delo. Pri četrtem pomenu sta vezljivostna vzorca le delno prekrivna: Sam₁-*dirigirati*₄-Sam₄/Sam₁-*dirigieren*₄-Sam₃). Tako znotrajjezikovna divergenca desnega določila (Sam₄ vs. Sam₃) kot tudi medjezikovna delna ekvivalenca (*dirigieren*-Sam₄ vs. *dirigirati*-Sam₄/Sam₃) sta pri leksemu *dirigieren* pogost vzrok za interferenčne napake, saj se vezljivostna struktura slovenskega glagola napačno prenese v ciljni jezik; namesto tožilnika *Der Dirigent dirigierte das Orchester* se pojavlja dajalnik: *Der Dirigent dirigierte *dem Orchester*.

Primerljive interferenčne napake izzove tudi glagolski par *manipulirati/manipulieren*. Med več ekvivalentnimi pomeni zaradi razlik v vezljivostnem vzorcu izstopa pomen 's preračunljivim ravnanjem, dejanjem zavajati, goljufati'. Če ima nemški glagol direktni predmet, ima slovenski predložnega: Sam₁-*manipulirati*₂-pSam/Sam₁-*manipulieren*₂-Sam₄ (*ona manipulira s prijateljico/sie manipuliert ihre Freundin*, prim. Krevs Birk 2006: 57), raba nemškega glagola s predlogom (*Sie manipuliert *mit der Freundin*) pa je interferenčna napaka.

3.2.4 Glagola *promovirati/promovieren*

Pri glagolskem paru *promovieren/promovirati* je mogoče opazovati tudi različno število pomenov, pomensko divergenco ter nekongruente pomenske ustreznice. Glagol *promovirati* ima v slovenščini dva pomena: 1. 'širiti poznavanje, ugled koga, česa v javnosti', ki se pogosto uporablja, ter 2. 'doseči/prejeti doktorski naziv' (z dvema podpomenoma).¹² Primerjava z nemščino pokaže, da prvi pomen slovenskega glagola v nemščini ni izražen z glagolom *promovieren*, temveč z angleško izposojenko *promoten* (*Promovirali so nov izdelek – Sie promoten ein neues Produkt*).

Drugi pomen slovenskega glagola pa je skupen: Podpomen 'doseči, pridobiti si doktorski naslov' je uresničen v povedih *Promoviral je na Univerzi v Ljubljani/iz matematike/Er promovierte an der Universität Ljubljana/in Mathematik/über das Thema* z vezljivostnima obrazcema Sam₁-*promovirati*₁-pSam/Sam₁-*promovieren*₁-pSam in delno ekvivalentnima predložnima zvezama (*na*Sam₃/*an*Sam₃ oz. *iz*Sam₂/*über*Sam₄). Drugi podpomen 'slovesno dati, podeliti doktorski naslov' (*Rektor je promoviral nove doktorje znanosti/Rektor ga je promoviral za novega doktorja znanosti/Die Fakultät promovierte ihn zum Doktor der Wissenschaften*) pa odpira dve različici glagolske vezljivosti v slovenščini (Sam₁-*promovirati*-Sam₄/Sam₁-*promovirati*-Sam₄-pSam) ter en vzorec v

¹² V Gigafidi 2.0 je zabeleženih 12.286 konkordanc. Glagol v pomenu 'doktorirati' je rabljen le 116-krat.

nemščini (Sam₁-promovieren-Sam₄-zum Doktor x)¹³. Nemški leksem pa ima po drugi strani tudi dodaten pomen znotraj posameznih standardov, in sicer šv. nem. 'šolarja zaradi odličnih rezultatov prestaviti v višji razred', ki ga slovenski glagol *promovirati* nima (*Wenn ein betroffenes Kind in die nächsthöhere Stufe promoviert wird oder die Schule verlässt ...* Ammon idr. 2016, 'Kadar prestavijo določenega učenca eno stopnjo višje ali pa če zapusti šolo ...'). *Promovirati/promovieren* sta torej glagola, ki imata enako število pomenov, le dva pa sta ekvivalentna in imata delno prekrivno strukturoskladenjsko vezljivost. Druga dva pomena pa sta izražena drugače (*promovirati*1 z leksemom *promoten*; šv. nem. *promovieren*3 s parafrazo).

3.2.5 Glagola *telefonirati/telefonieren*

Pomensko le delno prekrivna sta tudi splošnosporazumevalna glagola *telefonirati/telefonieren*. Za slovenski leksem navaja SSKJ² dva pomena: 1. 'sporočiti po telefonu' (*Telefoniral mi je, da ne more priti*) ter 2. 'uporabiti telefon za vzpostavitev telefonske zveze' (*Telefoniral sem mu, pa se ni nihče oglasil*). E-VALBU navaja štiri pomena:¹⁴ 1. 'govoriti s kom po telefonu', 2. 'sporočiti po telefonu, telefonirati kam', 3. 'poklicati kam po telefonu, telefonirati', 4. 'uporabiti telefon za vzpostavitev telefonske zveze, telefonirati'.

S kontrastivnega gledišča izstopata prva pomena obeh glagolov, saj pri njiju prihaja do pomenskih divergenc. Prvi pomen slovenskega glagola *telefonirati komu* ima v večjem delu strnjenege nemškega govornega prostora (v avstr., zvnem. nem.) ustreznico v glagolu *anrufen*: (*Telefoniral je materi/Er rief seine Mutter an*). Izjemo predstavljata švicarska (Ammon idr. 2016) in lihtenštajnska nemščina, ki v tem pomenu uporabljata glagol z direktnim dajalnikom. V zveznonemški in avstrijski nemščini raba glagola *telefonieren* z dajalnikom torej ni predvidena, enako velja tudi za nemščino kot tuji jezik. Takšno rabo ugotavlja tudi projekt slovnice variantnosti nemških arealnih različic (Variantengrammatik), kar nazorno prikazuje slika 3.

Raba v švicarski in lihtenštajnski nemščini je s pomenskoskladenjskega vidika torej ekvivalentna rabi slovenskega glagola v tem pomenu (Sam₁-*telefonirati*1-Sam₃/avst., zv. nem. Sam₁-*anrufen*-Sam₄/šv., liht. nem. Sam₁-*telefonieren*1-Sam₃), v večjem delu strnjenege nemškega govornega prostora pa se v tem pomenu uporablja glagol *anrufen*.

¹³ <https://www.duden.de/sprachwissen/sprachratgeber/promovierenhabiliteren>.

¹⁴ Zgledi za posamezne pomena (gl. E-VALBU): 1. *Ich telefoniere jede Woche einmal mit meinem Sohn in Boston.* ('Vsak teden govorim po telefonu s sinom v Bostonu.'). 2. *Dann telefonierte ich nach Hause, dass ich gut angekommen bin.* ('Telefoniral sem domov, da sem srečno prispel.'). 3. *Sie telefonierten sogar ins Ausland nach einer geeigneten Krankenschwester für den schwer kranken Mann.* ('Telefonirali so v tujino po primerno medicinsko sestro.'). 4. *Es ist so schön, ungehindert ins Ausland telefonieren zu dürfen.* ('Lepo je, da lahko v tujino neovirano telefoniramo.')

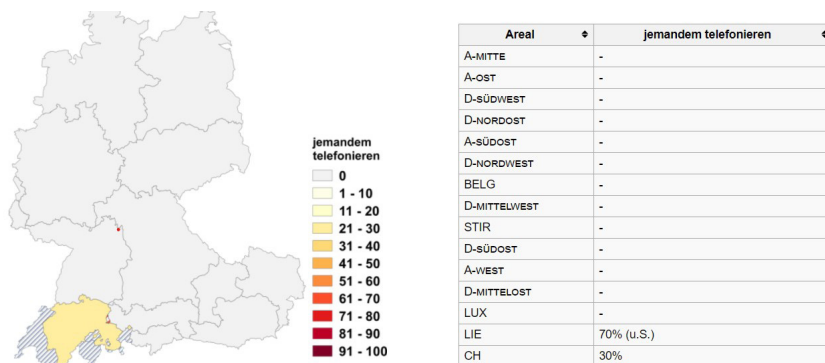

Abbildung und Tabelle 1. Relative Auftretenshäufigkeit von jemandem telefonieren innerhalb der einzelnen Arealen im Verhältnis zum Gesamtvorkommen in allen Arealen (in %)

Slika 3: Relativna pogostnost pojavitve glagola »jemandem telefonieren« znotraj posameznih arealov v primerjavi s celotnim pojavljanjem v vseh arealih (gl. Variantengrammatik, <http://mediawiki.ids-mannheim.de/VarGra/index.php/Telefonieren>)

Nemški *telefonieren* pa ima tudi pomen 'govoriti s kom po telefonu'. V tem primeru je njegov desni udeleženec realiziran s predložno zvezo (z *mit* 'z/s': Sam₁-*telefonieren*₂-pSam, p=*mit*), ki izraža partnerja vršilca oz. spremljevalca dejanja (*Ich telefoniere mit meiner Mutter*). Čeprav je njegova ustreznica glagolska besedna zveza (*Po telefonu говорим z materjo*), prihaja v slovenščini do glagolske rabe po nemškem vezljivostnem vzorcu (*Telefoniram z mamo*), kar je z jezikovnostičnega vidika posledica interferenčnega prenosa – v Gigafidi 2.0 je za takšno rabo navedenih 13 zgledov od 7192¹⁵ konkordanc (*Zato sem jo zadnjič, ko sem telefonirala s prijateljico, poslala vstran*).

4 Zaključek

Z vidika nemških standardov v povezavi z internacionalizmi izstopa tudi nemška izposojenka *faširati* in francoska *faschieren* (v enakem pomenu 'na drobno mleti ali sekljati', *SSKJ*,² < *frc. farcir*), ki obstaja le v enem nemškem standardu, v avstrijski nemščini, ostale standardne različice uporabljajo v tem pomenu glagola *durchmahlen* in *durchdrehen* (*durch den Fleischwolf drehen*). Glagol *faširati* je torej pogovorni avstrijajacizem, konvergentni glagol pa pozna tudi hrvaščina (Stojić 2020), kar je posledica prevzemanja med jeziki znotraj »staroavstrijskega« stičnega jezikovnega areala, v katerem je bila avstrijska nemščina jezik dajalec in posrednik, neredko pa tudi jezik prejemnik (Newerkla 2017: 21). Glagola imata tudi enak vezljivostni vzorec (Sam₁-*faširati/faschieren*-Sam₄).

S kontrastivnim pogledom na izbrane pare internacionalnih slovenskih in nemških glagolov smo predstavili nekaj podobnosti in razlik med njihovimi pomeni in vezljivostnimi vzorci, pokazali na možnost interferenčnih napak ter nakazali nekatere tipe vezljivostnih vzorcev. Vpogled je upošteval tudi variantnost leksemov

¹⁵ <https://viri.cjvt.si/gigafida/Concordance/Search?Query=telefonirati%20z&from=0&size=20>.

ter njihovih pomenov in pomenskoskladenjskih struktur po nemških standardnih različicah. Za izdelavo tipologije kontrastivnih vezljivostnih vzorcev, pa tudi nadaljnje primerjave, denimo med izglagolskimi izpeljankami in njihovo vezljivostjo (npr. tip *interessirati se za*Sam₄ in *interes za*Sam₄/s. *interessieren für*Sam₄ in *Interesse an*Sam₃), pa so potrebne nadaljnje analize obsežnejšega korpusa z natančnim upoštevanjem pomenskostrukturnih, pomenskoskladenjskih, pragmatičnih, jezikovnostičnih in jezikovnozvrstnih dejavnikov.

Viri

Ammon, Ulrich, Bickel, Hans in Lenz, Alexandra H., 2016: *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz, Deutschland, Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien, und Südtirol sowie Rumänien, Namibia und Menonitensiedlungen*. Berlin in Boston: Walter de Gruyter.

Duden online: <https://www.duden.de/woerterbuch>.

DWDS = *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*, ur. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften: <https://www.dwds.de/d/wb-dwdswb>.

E-VALBU = *Das Elektronische Valenzwörterbuch Deutscher Verben*: <https://grammis.ids-mannheim.de/verbvalenz>.

Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.

Snoj, Marko, 2015: Slovenski etimološki slovar. www.fran.si.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014: www.fran.si.

Stojić, Anita 2020: *Germanizmi u hrvatskim govorima. Riječnik*. Zagreb: Alfa.

Variantengrammatik: http://mediawiki.ids-mannheim.de/VarGra/index.php/%C3%9Cber__das_Projekt.

Žele, Andreja, 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC.

Žele, Andreja, 2018: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. www.fran.si.

Literatura

Bergmann, Rolf, 1995: »Europäismus« und »Internationalismus«: Zur lexikologischen Terminologie. *Sprachwissenschaft* 20. 239–277.

Blahak, Boris, 2017: Mehrsprachigkeit und sprachliche Auffälligkeit. Psychologische Auswirkungen des Prager Multilingualismus auf Franz Kafkas Spracheinstellungen. Mauerer, Christoph (ur.): *Mehrsprachigkeit in Mittel-, Ost- und Südosteuropa: gewachsene Vielfalt oder belastendes Erbe der Vergangenheit: Beiträge zur 1. Jahrestagung des Forschungszentrums Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa, Regensburg, 2.–4. Oktober 2014*. Regensburg: F. Pustet. 192–219.

CEFR 2020 = Council of Europe, 2020: *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Strasbourg: Council of Europe Publishing: www.coe.int/lang-cefr.

GER 2001 = Trim, John, North, Brian, Coste, Daniel, 2001: *Gemeinsamer Europäischer Referenzrahmen für Sprachen: Lernen, Lehren, Beurteilen*. Prev. Jürgen Quetz, sodel. Raimund Raimund Schieß, Ulrike Skörries, Günther Schneider. Berlin, München: Langenscheidt.

Helbig, Gerhard in Schenkel, Wolfgang, 1991:⁸ *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Tübingen: Niemeyer.

Helbig, Gerhard, 1992: *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Niemeyer.

Javor Briški, Marija, 2020: *Nemščina v diahroni perspektivi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Javor Briški, Marija, 2022: Nemška književnost na Slovenskem od 11. od 16. stoletja. *Jezik in slovstvo* 67/1–2. 79–105.

Krevs Birk, Uršula, 2006: *Argumentellipse: Aktantenweglassung in deutschen und slowenischen Reportagetexten*. Tübingen: G. Narr.

Krevs Birk, Uršula, 2014: Deutsche und slowenische sprachliche Beziehungen und interkulturelle Linguistik: Beispiel Internationalismen. *Linguistica* 54/1. 353–364.

Krevs Birk, Uršula, 2019: Zu einigen Aspekten des Deutschen als Kontaktsprache des Slowenischen. *Linguistica* 59/1. 155–173.

Lobin, Henning (2021): Sprache in Netzen. Typen sprachlicher Netzwerke und ihre Analysen. *Linguistica* 61/1. 9–21.

Newerkla, Stefan Michael, 2017: Kontaktareale in Mitteleuropa am Beispiel Altösterreich. Mauerer, Christoph (ur.): *Mehrsprachigkeit in Mittel-, Ost- und Südosteuropa: gewachsene Vielfalt oder belastendes Erbe der Vergangenheit: Beiträge zur 1. Jahrestagung des Forschungszentrums Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa, Regensburg, 2.–4. Oktober 2014*. Regensburg: F. Pustet. 17–32.

Schaeder, Burkhard, 1990: Versuch einer theoretischen und methodischen Grundlegung der Internationalismen-Forschung. Braun, Peter, Schaeder, Burkhard in Volmert, Johannes (ur.): *Internationalismen. Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie*. Tübingen: Niemeyer. 34–46.

SEJO 2011 = *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*, 2011. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf>.

Šekli, Matej, 2015: Semantische Felder der deutschen Lehnwörter im Slowenischen. *Slavica Tergestina* 16. 144–168.

Šekli, Matej, 2020: Zur Datierung der (bairisch-)alt- und mittelhochdeutschen Lehnwörter im Slowenischen: relative und absolute Chronologie. *Linguistica* 60/2. 161–178.

Turska, Marta, 2009: *Internationalismen in der Fachsprache der Gastronomie und Kochkunst im fünfssprachigen Vergleich*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Vidovič Muha, Ada, 2004: Vprašanje globalizmov ali meje naših svetov. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 73–81.

Volmert, Johannes, 2003: Internationalismen und die Rolle des Lateins als »Muttersprache Europas«. Ur. Braun, Peter, Schaeder, Burkhardt in Volmert, Johannes (ur.): *Internationalismen II. Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie*. Tübingen: Niemeyer. 23–40.

Žele, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

International Verbs in Slovene and German and their Valency from a Contrastive Point of View

The article deals with international verbs in German and Slovene, in particular with the semantic and valency structures of the selected pairs of verbs. First, the role of the international words contained in the CEFR is discussed as well as compared with “global” words present in several languages of the world and concerning a global topic such as the recent pandemic. Second, the criteria for recognizing international lexemes are presented. If a word is to be considered an international lexeme it has to be semantically equivalent in at least three languages, two of which are not genetically related. Partial semantic equivalence can generate pairs of false friends. A number of pairs of international verbs differ in terms of international verbs depends also on the variability of a given German lexeme in the different standard varieties of German.

Keywords: German, Slovene, international verbs, contrastive analysis, valency

JOSIP JURČIČ

S SIMPOZIJA O JOSIPU JURČIČU

Oddelek za slovenistiko ljubljanske Filozofske fakultete in Cankarjev dom sta 19. oktobra 2021 organizirala enodnevni simpozij z naslovom Desetič brat. Poslušali smo sedem referatov: tri literarnozgodovinske, dva jezikoslovna, enega zgodovini-
nopišnega in enega komparativističnega, ki so odgovarjali na vprašanja, kakšno je
bilo Jurčičevo mesto med sodobniki in kako ga ocenjujemo danes; kako sta Jurčič
in August Šenoa kot avtorja prvih zgodovinskih romanov sosednjih narodov razu-
mela družbene silnice; kakšen je Jurčičev prispevek k razvoju novinarskih besedil
in stila; kakšne politične ideje je zagovarjal Jurčič kot novinar; kako je *Kozlovska
sodba v Višnji Gori* iz satire za odrasle postala otroška literatura; koliko so Jurči-
čeva dela moralizatorska; ali je v romanih res vzpostavil meščansko govorico. Od
naštetih objavljamo prve štiri referate.

JURČIČ IN SODOBNIKI: KULTUROMIČNA MINIATURA

Digitalna knjižnica Slovenije omogoča spremljavo omemb pisateljev v objavah in primerjavo njihovega pojavljanja. V njej sem preveril mesto Josipa Jurčiča med pripovedniki njegovega časa in kako se je njegovo ime ohranjalo v kulturnem spominu po njegovi smrti ter podpiralo kanonizacijo. Za življenje je bil Jurčič najvidnejši pripovednik, po njegovi smrti je prvenstvo prevzel Ivan Tavčar. Danes je pomembnejši od Jurčiča tudi Fran Levstik, čeprav njegovo ime v 19. stoletju tako rekoč ni bilo poznano. Jurčič je skupaj z Janezom Trdino prepoznavnejši od drugih sočasnih pripovednikov Luize Pesjakove, Josipa Stritarja, Antona Kodra idr. V tisku so se največkrat pojavili naslovi njegovih del *Deseti brat*, *Sosedov sin* in *Jurij Kozjak*, njegovo ime pa je bolj kot leposlovje v javno zavest zasedrala njegova novinarska in uredniška dejavnost.

Ključne besede: Josip Jurčič, kulturomika, Digitalna knjižnica Slovenije, kulturni spomin

Googlovo orodje NgramViewer na podlagi več kot pet milijonov digitaliziranih knjig za osem svetovnih jezikov izrisuje dinamiko iskanih izrazov skozi čas: znamenitih osebnosti, krajev, pojmov, naslovov itd. Slovenske knjige niso vključene v iskanje, čeprav so jih digitalizirali že veliko, lahko pa primerjamo pojavljanje slovenskih imen v angleščini: npr. Ljubljane in Postojne, Janeza Janse in Milana Kucana. Tudi najbolj poznana slovenska avtorja Ivana Cankarja in Franceta Prešerna pokaže,¹ vendar ima s strešicami v imenih toliko zadreg, da rezultatov ni mogoče resno upoštevati.²

¹ Cankar in Prešeren. NgramViewer.

² Tudi besedilna zbirka HathiTrust ima podobno orodje za grafično prezentacijo zadetkov Bookworm. Iskati je mogoče ločeno tudi po slovenskih publikacijah.

Googlov projekt Knjige se je ob koncu leta 2019 pohvalil s 40 milijoni digitaliziranih knjig, kar naj bi bila približno ena tretjina globalnega knjižnega fonda. Slovenska ustreznica Googlovi globalni knjižnici (približno tisočkrat manjša) je Digitalna knjižnica Slovenije (dLib), ki vsebuje trenutno 20.500 knjig, 1596 časopisnih naslovov s 771.118 številkami oz. članki, 1566 rokopisov, 24.741 slik, 8215 partitur in 813 zemljevidov, s poudarkom na starejših in redkih besedilih in tiskih v javnem dostopu (Publications, Digitalna knjižnica Slovenije). Žal orodja, primerljivega NgramViewerju, dLib nima, zato mora uporabnik, če želi grafično ponazoriti življenje kakega kulturnega dejstva skozi čas, sam ročno, od leta do leta, prenesti zadetke v razpredelnico in na njihovi podlagi narisati grafikon. Ročno prepisovanje podatkovnih nizov je v digitalnih časih butalsko početje. Tale drobna raziskava ponovno nagovarja upravitelje zbirke, naj čim prej poskrbijo za samodejno grafično reprezentacijo uporabnikovih zadetkov.

Raziskave te vrste spadajo na področje precej sveže vede kulturomike. Geslo s tem naslovom smo oblikovali v seminarju leta 2011 (Kulturomika, Wikipedija, prosta enciklopedija), ko ga ni poznala še nobena druga Wikipedija. Danes je v sedmih jezikih, angleško geslo se je pojavilo septembra 2011, pet mesecev za slovenskim. Kulturomiko razlaga kot vejo računalniške leksikografije oz. kot študije kulturnih trendov s pomočjo podatkovnega rudarjenja po digitalnih arhivih. Termin je bil prvič zapisan leta 2010, nanašal pa se je prav na raziskave, ki jih je omogočil Googlov projekt digitalizacije globalne knjižne dediščine. Čeprav je bila kulturomika deležna številnih kritik, ni mogoče zanikati njenega prispevka h kvantitativni kulturni zgodovini. Z njo sem si pomagal pri identifikaciji menjav kulturnih paradigem (Hladnik 2016; glej tudi wikipedijsko geslo Memetika).

Jurčič velja za prvega pravega in najpomembnejšega slovenskega pripovednika 19. stoletja (»eden izmed najboljših pripovednikov« (Božič 2010: 122)). Kar je bilo pripovedne proze pred njim, je bilo kratko, vzgojno (»za mladino in preprostost narod«) in sporadično. Jurčič je ponudil tako privlačen vzorec pripovedi, da se je poznejša pripovedna proza rada zgledovala pri njem. Ker je Jurčič oblikoval obsežen pripovedni opus, ker je pripadal osrednji slovenski pisateljski skupini, ki je objavljala v relevantnih osrednjih literarnih publikacijah (*Glasnik*, *Zvon*, *Ljubljanski zvon*) in je njegov prispevek pozitivno ocenila, je bil zgodaj sprejet v kanon. Besedila so ponatiskovali učbeniki,³ dobil je svoje *Zbrane spise* (11 zvezkov 1882–1892 v uredništvu Frana Levca, posamezni zvezki tudi v ponatisu 1900–1910 in v 3. natisu 1908), *Spise* (10 zvezkov 1917–1923 v uredništvu Ivana Grafenauerja), *Zbrane spise* (5 zvezkov 1919–1927 v uredništvu Ivana Prijatelja), *Zbrano delo* (11. knjig 1946–1984 v uredništvu Mirka Rupla, ponatis 1961–1969), po njem se imenujejo ulice in ustanove, postavili so mu vrsto obeležij.

³ Prvič se je pojavil v Janežičevi čitanki 1867. V berilih so bile sicer pogostejše objave pesmi kot odlomkov pripovedi, vendar je bil Jurčič poleg Prešerna in Župančiča tam najbolj nepogrešljiv avtor (Božič 2010: 101, 293–294).

Literarna zgodovina se je pri presoji avtorjev neredko sklicevala na izjave v korespondenci akterjev na področju književnosti, ki zaradi zasebnega značaja niso mogle imeti velikega vpliva na publiko, ni pa bila navajena upoštevati javnega mnenja. Prvič zato, ker javnosti v današnjem pomenu še ni bilo, drugič zato, ker nekateri pisatelji tudi potem, ko bi o kulturni javnosti že lahko govorili, niso bili predmet javne kulturne zavesti, tretjič pa zato, ker so bili dokumenti javne prisotnosti oseb težje dosegljivi kot danes, ko pot do njih lajša Digitalna knjižnica Slovenije z digitalizacijo periodike in knjig ter pripravlja teren za kvantitativno preverbo posameznikove javne prepoznavnosti oz. slave.⁴ Digitalizacija pisne dediščine na področju Slovenije in v slovenščini drugje po svetu še zdaleč ni končana, vendar je vsaj starejše leposlovje evidentirano že precej izčrpano.

Čeprav ponavljajoča se pisateljska imena v časnikih kličejo k uporabi pojma javnost in javne kulturne zavesti, je treba biti pri uporabi teh pojmov previden. Javnost je na Slovenskem le počasi rasla in se da meriti s številom naročnikov oz. bralcev osrednjih političnih časnikov. *Slovenski narod* (1868–1945) je imel v začetnih letih 500–1000 izvodov naklade, v času uredništva Miroslava Malovrha in njegovih feljtonskih romanov je v prvem desetletju 20. stoletja skočila na 18.000; naročniki nanj so brali tudi druge časnike in časopise.

V zakup je treba vzeti manjkajoče (izgubljene) številke časopisov, bele lise za posamezna območja, obdobja in strokovna področja ter napake pri optičnem prepoznavanju črk. Več napak je zaradi slabega tiska v starejših publikacijah in v ameriškoslovenskem tisku. Zaradi avtorskih pravic, ki omejujejo digitalizacijo novejših virov, količine proti koncu časovne lestvice ne ustrezajo več dejanskosti. Zaradi vsega tega dobljenih količin ne smemo absolutizirati, zaupamo pa lahko, da razmerja med preštetimi pojavi v glavnem držijo.

Poizvedovanje po imenu vrne določeno število zadetkov v obliki povezav na bibliografske enote, kjer se iskano ime nahaja. Te bibliografske enote so na dLibu različno obsežne: gre lahko za knjigo, del knjige, številko časopisa, članek v časopisu, sliko, kazalo revije ipd. Tudi če se iskano ime pojavi v posamezni enoti večkrat, se med zadetki enota prikaže samo enkrat. Ker so pomembnejše revije (*Novice*, *Ljubljanski zvon*, *Dom in svet*, *Učiteljski tovariš* ...) digitalizirane po člankih, torej podrobneje, je zadetkov v njih več, kar ustreza tradicionalni predstavi o tem, da je relevantna tista prepoznavnost avtorja, ki se oblikuje znotraj kulturnih krogov (elit), ne pa med splošno publiko, in to predstavo potrjuje. Enako težo imata zadetek v literarni reviji z naklado nekaj sto izvodov kot zadetek v dnevniku *Slovenski narod* v nakladi nekaj tisoč izvodov, čeprav je njun vpliv na javno zavest zelo različen.

dLib zadetke kategorizira na časopisje in članke, knjige, šolska poročila, visokošolska dela, zgodovinsko časopisje, znanstveno časopisje in članke, fotografije,

⁴ Izraze poznanost, prepoznavnost, slava, kanoniziranost v pomanjkanju natančnejših definicij uporabljam sinonimno.

plakate, partiture ipd., česar v raziskavi ne bomo utegnili izkoristiti. Zaradi neobvladljivosti bomo večinoma obšli tudi podatke o mestu iskanega imena in v isti koš vrgli omembo avtorja v literarni kritiki, njegovo ime pod naslovom romana, med oglaševanimi in prodajanimi knjigami, v jubilejnem članku, osmrtnici ipd. Prav gotovo je med seštetimi zadetki tudi nekaj smeti, npr. kak avtorjev soimenjak, ki pa ni bil dovolj slaven, da bi bistveno zmotil in poškodoval linijo zadetkov za iskanega avtorja.⁵ Opraviti imamo z nekaj sto do nekaj deset tisoč zadetki. Ne gre za množične podatke (angl. *big data*),⁶ kljub temu pa so količine dovolj velike, da jih imamo za relevantne.

Preštevanje imen zapleta dejstvo, da je bil v 19. stoletju status avtorskega imena kot kulturne blagovne znamke drugačen od današnjega. Prenekateri pisatelj je bolj kot pod svojim imenom objavljajl pod psevdonimom, pod različnimi psevdonimi, se podpisal zgolj s šifro ali se sploh ni podpisal. Čeprav danes njihove psevdonime poznamo, bi bilo za namen raziskave narobe, če bi jih upoštevali, saj svojčas niso prispevali k oblikovanju avtorjeve javne podobe, ampak so nasprotno ustvarjali pri bralcih vtis, da je akterjev na literarnem področju več. Tak pogost, vendar bralcem nepoznan je bil psevdonim Liberius za Antona Kodra (200 zadetkov). Poznani psevdonimi (Boris Miran za Stritarja,⁷ Emil Leon za Tavčarja) se običajno pojavljajo skupaj s pisateljevim pravim imenom, zato psevdonimov nisem smel prišteti zadetkom s pravim imenom. Upoštevati pa nisem smel niti psevdonimov, pri katerih se bralcu ni vzpostavila asociacija na pravega avtorja, saj taki svojčas nerazrešeni psevdonimi niso mogli prispevati k avtorjevi prepoznavnosti. Povezanost oziroma nepovezanost pravega imena in psevdonima se pokaže, ko v dLibov iskalnik vtipkamo oba hkrati. Pokaže se tudi, kdaj se je povezava med njima prvič vzpostavila. V navadi je bilo še zapisovanje avtorskih priimkov in zgolj kratice imena. Zaradi njihovega nezanemarljivega števila sem take zapise upošteval in jih seštel, npr. Josip Jurčič (6547) in J. Jurčič (1998) = 8545.

Pri izpisovanju zadetkov so se pokazala nenavadna odstopanja v nekaterih letih, npr. 99 zadetkov za iskalni izraz J. Jurčič leta 1956, medtem ko je bil leto prej in leto pozneje samo po kakšen. Ne, ne gre za napako v iskalniku ali v podatkih, kakor sem sprva domneval, ampak se v posameznem letu zadetki res zgostijo, po drugi svetovni vojni na račun dnevnega časopisnega oglašanja dramskih predstav tega ali onega Jurčičevega dela.⁸

⁵ Napake v obliki soimenjakov dobijo težo pri majhnem številu zadetkov. V 1850. letih je bilo treba ročno izločiti omembe Josipa Stritarja, saj ni šlo za pisatelja, ampak za nekega ljubljanskega duhovnika.

⁶ Velepodatki. Wikipedija, prosta enciklopedija.

⁷ Identiteto Borisa Mirana kot Josipa Stritarja je razkril pod naslovom Predpotopna poslanica o Stritarjevem »Zvonu« v rubriki Domače novice v *Slovcu* njegov urednik Jakob Alešovec 14. decembra 1875.

⁸ Janku Klasincu z dLiba hvala za pojasnilo, da ne gre za napako v sistemu, ki sem jo pripisoval listalniškemu formatu časnikov po drugi svetovni vojni (*Ljudska pravica*, *Slovenski poročevalec*, *Delo*, *Tedenska tribuna* ...) in odsotnosti golobesedilne oblike zadetkov.

Še opomba glede štetja zadetkov po letih, kadar čas ni označen z enim koledarskim letom, ampak z dvema ali več. Zadetke tipa 1914/1915 ali 1914–1924 sem prištel k spodnji letnici.

Literatura je imela v skupnostni zavesti pomemben položaj. Literarnim so bile konkurenčne gledališke, glasbene in politične osebnosti. Natančnejša razmerja med njimi bo mogoče opisati potem, ko bo na dLibu zaživel tabelarni ali grafični izpis zadetkov. Za grobo orientacijo po količinah navajam zadetke nekaterih poskusnih iskanj. Med književniki sta na dLibu najbolj prepoznavna Ivan Cankar (50.107 zadetkov) in France Prešeren (~ 30.000),⁹ med pesniki sta visoko Simon Gregorčič (12.322) in Simon Jenko (10.030), od poznejših pa Oton Župančič (14.485). Med sodobnimi pisatelji je na prvem mestu Boris Pahor – 9500, sledijo Drago Jančar 5472, Ivan Sivec 5338, Vladimir Bartol 3936, Lojze Kovačič 2462. Čeprav dLib vsebuje tudi aktualno dnevno časopisje, se samo najvidnejši politiki lahko merijo z literarnimi klasiki (Janez Janša 18.059, Milan Kučan 16.115, Janez Drnovšek 11.957), druge osebnosti (politiki, umetniki, športniki in estradniki) so na ravni srednje poznanih literatov (Janez Stanovnik 4351, Jože Plečnik 3474, Leon Štukelj 1807, Ita Rina 1288).¹⁰ Zelo prepoznavna in zato pomembna za kulturno identiteto so imena literarnih in mitičnih junakov: Kekec 18.583, lepa Vida 15.476, Martin Krpan 14.286, stopnico nižje so kralj Matjaž 7653, Veronika Dese-niška 3834 in Peter Klepec 3476.

Iz primerjave z Jurčičem sem izpustil tiste njegove sodobnike, katerih ime se je pojavilo manj kot tisočkrat in bi zato težko rekli, da so mu bili konkurenčni.¹¹ Pisatelj Josip Podmilšak (1845–1874) je za življenja objavljaval pod psevdonimom Andrejčkov Jože (556 omemb), njegovo pravo ime je razkril šele članek Gregorja Jereba ob 10. obletnici njegove smrti.¹² V objavah po 1884 se pravo ime in psevdonim pojavljata skupaj drug ob drugem. Čeprav je njegov opus doživel izdajo v osmih knjigah zbranih spisov v uredništvu Rajka Peruška in bil ponatisnjen, nekatere knjige celo dvakrat (1884–1899; 1906–1909, 1911), kar dokumentira prizadevanje uvrstiti ga med klasike, je frekvenca njegovega psevdonima in imena premajhna, da bi ga pritegnil v primerjavo. Zgodnja smrt pri 29 letih, uporaba psevdonima, natisi pri provincialnem založniku Krajcu v Novem mestu in dolga senca njegovega vzornika Jurčiča so slabo vplivali na njegovo prepoznavnost in kanonizacijo. Zaradi preskromne frekvence imena v javnosti (Josipina Turnograjska, Ferdo Kočever, Fran Detela, Fran Zbašnik) ali zaradi pomanjkanja časa sem iz primerjave izpustil tudi nekatere druge pripovednike: katoliškega novinarskega pendanta Jakoba Alešovca, Pavlino Pajk, Janka Kersnika, Frana Erjavca, Matija Valjavca, Janeza Mencingerja.

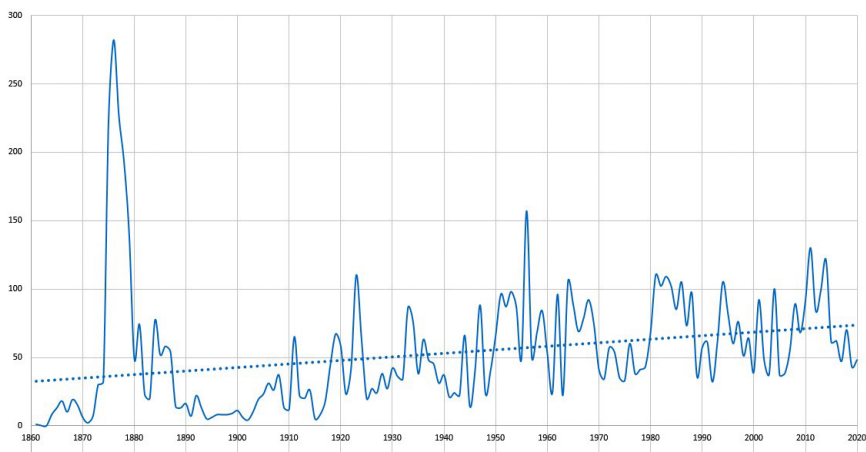
⁹ Ker je ime Franceta Prešerna zaradi raznolikih zapisov (Prešeren, Prešern, Prešerin, Preširen, Pre-shern, Preschern, v kombinacijah z imeni Franz, Franc, France, F., dr.) težko obvladati, je treba zaokroženo številko 30.000 zadetkov jemati previdno.

¹⁰ Gigafida in Google bi, ker imata težišče v sodobnih virih, verjetno pokazala drugačna razmerja.

¹¹ Nekoč bo treba pregledati in primerjati njihovo pojavljanje samo za čas življenja, saj posmrtna slava v posameznih primerih močno premeša njihovo izhodiščno lestvico.

¹² Pisatelj Josip Podmilšak. *Ljubljanski zvon* 4/9 (1884). 530 sl.

Tabela opravljenih preštevanj narekuje izris treh grafičnih prezentacij: 1. omemb Jurčiča od začetka do danes, 2. omemb Jurčiča v razmerju do pripovednikov v času njegovega življenja (1861–1881) in 3. po njegovi smrti (1882–1945). Razlog za zamejitev zadnjega grafikona z letnico 1945 je zgolj v napornosti ročnega preštevanja.

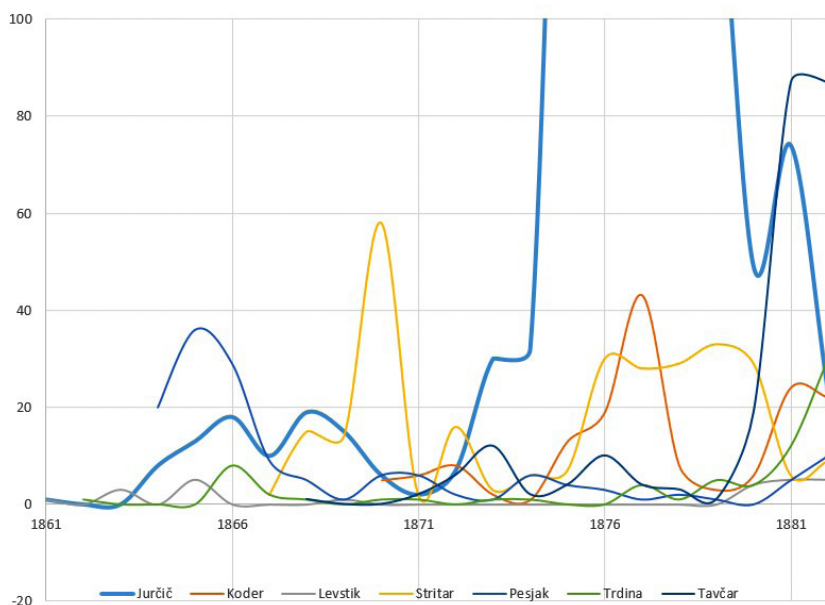

Grafikon 1: Jurčič v dLibu do danes (1858–2020)

Linija Jurčičevega imena v Digitalni knjižnici Slovenije odraža stopnjo njegove javne prepoznavnosti in kaže počasno, vendar stalno naraščanje. Največkrat je bilo njegovo ime zapisano v letih 1875–1879, in sicer na zadnji strani časnika *Slovenski narod*, ki mu je bil solastnik in urednik. V javno zavest ga je torej bolj kot leposlovje umestilo njegovo novinarsko in uredniško delo. Domnevamo lahko, da je to pomagalo tudi bralski pozornosti na njegovo literarno delo in vplivalo na njegovo recepcijo.

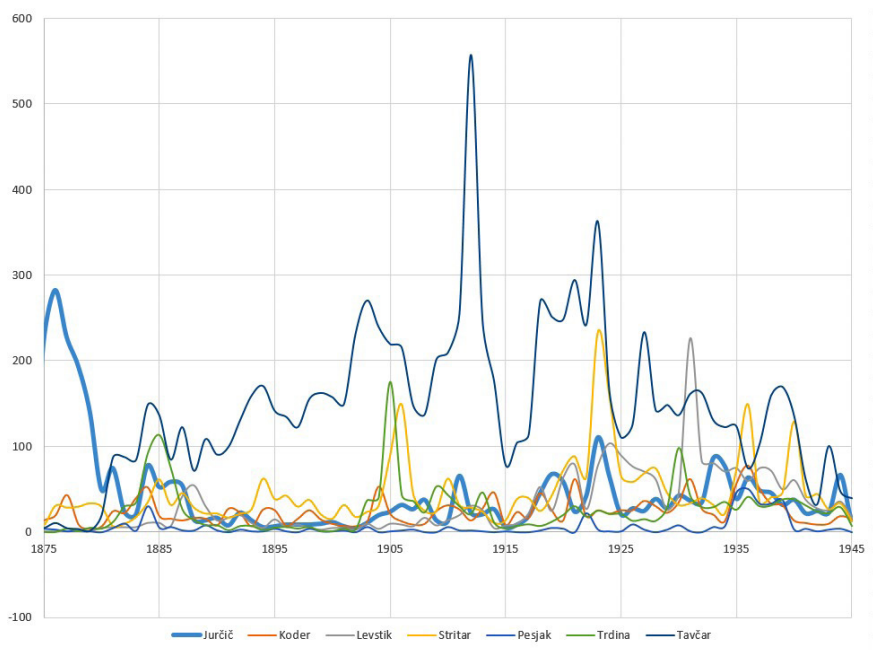
Depresije na črti slave so leta 1870–1872, ko je šel na Dunaj urejat Stritarjev časopis *Zvon*, dve desetletji po smrti, čas okrog prve svetovne in čas okrog druge svetovne vojne. Vrhunce na črti popularnosti je pripisati oglašanju uprizoritev kakega njegovega dramatisiranega dela (1956), ponatisom del, šolski obravnavi in okroglim jubilejnim priložnostim ter publikacijam ob njih.¹³ Jubileji so v glavnem okrogle obletnice rojstva (1923/24, 1933/34, 1944, 1964, 1994, 2004, 2014) in okrogle obletnice smrti (1911, 2001, 2011). Ob 80-letnici smrti 1961 so začela izhajati njegova *Zbrana dela* v ponatisu.

¹³ 1981 tematska številka JiS (26/7–8); 2015 jubilejni zbornik ob 170-letnici rojstva *Jurčič in njegovi rojaki skozi čas*.

Grafikon 2: Omembe Jurčiča in sodobnikov v času Jurčičevega življenja (1861–1881)

Zaradi boljše preglednosti leta z največ zadetki na grafikonu niso prikazana. Jurčičevo ime je bilo skoraj vse dvajsetletno obdobje njegovega pojavljanja med slovenskimi pripovedniki najvidnejše. Samo na začetku (1864–1867) je bila slavnejša Luiza Pesjak, ko je glasno vstopila na literarno sceno kot slovenska pripovednica, in tudi med letoma 1870 in 1872, ko je služil za kruh pri Stritarju na Dunaju, v Sisku in v Mariboru, je bolj zvenelo Stritarjevo ime. Pri Pesjakovi pripominjam, da se je njeno ime v nemščini (Louise Pessiack) pojavilo v ljubljanskem nemškem časopisju štiri leta po njenem vstopu na slovensko literarno sceno in potem dokaj redko; slovensko obliko imena in priimka je nemški zapis presešel le v letih 1886 in 1889. V letu Jurčičeve smrti je prvič zasijala Tavčarjeva literarna zvezda in izrinila Jurčiča s prvega mesta v javni zavesti. Anton Koder, ki so mu očitali zgledovanje pri Jurčiču in bi bil lahko njegov konkurent, je pogosteje nastopal samo okrog leta 1877, sicer pa sta njegovo pot na parnas ovirala bivanje v tujini in uporaba psevdonomov. Najbolj preseneča odsotnost Frana Levstika. Literarna zgodovina ga obravnava kot pomembnega literarnega programerja, važnejšega, kot je bil Stritar. Očitno je vplival prek osebnih stikov in korespondence, v javnosti pa je bilo njegovo ime tako rekoč nepoznano.

Grafikon 3: Omembe Jurčiča in sodobnikov od Jurčičeve smrti 1881 do 1945

V nadaljnjih 64 letih Jurčičevo ime ni dosti izstopalo izmed imen drugih pripovednikov. Prvenstvo je prevzel Ivan Tavčar, ki je bil daleč nad vsemi deležen javne pozornosti, največ v letih 1903, 1912 in v letu smrti 1923.¹⁴ Manj se je pojavljal, tako kot tudi drugi, v letih obeh svetovnih vojn. Iz njegove sence so občasno in izmenično stopali takole: Janez Trdina 1885 (iz kazala *Ljubljanskega zvona* v *Slovenskem narodu*), 1905 (z oglašanjem *Bajk in povesti*) in 1930, Josip Stritar 1906, v letu svoje smrti 1923, 1936 in 1941 ter Levstik 1931 (ob stoti obletnici rojstva je začelo izhajati njegovo *Zbrano delo* v uredništvu Antona Slodnjaka in izšla so njegova pisma v uredništvu Avgusta Pirjevca).

Tako kot je k Jurčičevemu prvenstvu v 70. letih prispevala njegova žurnalistična in uredniška dejavnost, je k Tavčarjevemu prvenstvu v nadaljnjih desetletjih prispevala pisateljeva politična dejavnost. Vendar ne zgolj ta: Tavčar je bil v ameriški slovenski periodiki, ki predstavlja ne dosti manj kot polovico vsega slovenskega periodičnega tiska, najbolj ponatiskovani avtor (Hladnik 2014) in je vloga njegovega pripovedništva za prvenstvo na lestvici javne pozornosti nespregledljiva.

Lestvica pripovednikov po številu omemb v tisku se ne razlikuje bistveno od njihovega ranga v literarni zgodovini, če smemo ta rang razbirati iz obsežnosti gesel v *Slovenskem biografskem leksikonu* (v nadaljevanju SBL). V obeh primerih je na prvem mestu Ivan Tavčar (64.800 znakov v SBL), sledita Fran Levstik

¹⁴ V letu smrti 1923 sta bila Tavčar in Stritar deležna javne pozornosti v razmerju 326 : 234.

(46.300) in Janez Trdina (30.500). Šele na četrtem mestu pride do razlik: dLib nadaljuje lestvico z Jurčičem, Stritarjem, Kodrom in Pesjakovo, SBL pa daje prednost Stritarju (28.400) pred Jurčičem (20.800) in Pesjakovi (15.400) pred Kodrom (4700).

Seštevkki omogočajo primerjavo med omembami pisatelja za življenja in po smrti. Pisatelji so postajali slavni na različne načine. Najbolj nenavadna je bila odsotnost Frana Levstika (1831–1887, 56 let) v medijih za časa življenja: omembe za življenja predstavljajo manj kot 1 % njegove celokupne slave. Njegova kanonizacija se je zgodila po smrti, njegov zaživljenjski vpliv in pomen je literarna zgodovina (re)konstruirala. Sledi Janez Trdina (1839–1905, 66), čigar omembe za življenja so 7,5-odstotne. Josip Jurčič (1831–1881, 50 let) je s 16 % vseh omemb za življenja podoben Luizi Pesjak (1828–1898, 70 let), ki je v življenju konzumirala 13 odstotkov celokupne javne pozornosti. Anton Koder (1851–1918, 67 let) in Ivan Tavčar (1851–1923, 72 let) sta za življenja užila 44 % slave, Josip Stritar (1836–1923, 87 let) pa 41 %. Kaj sporočajo te številke? Pravzaprav nič oprijemljivega: nekateri avtorji so se v življenju veliko pojavljali v časopisih, drugi pa manj. Najpopularnejši Tavčar (17.449 omemb) je bil zelo poznan že za življenja, drugouvrščeni Levstik (11.330) pa prav nič. Tudi naslednja dva, Trdina (9898) in Jurčič (8545), za življenja nista bila dosti poznana. Na dnu lestvice sta Koder (2038) in Pesjakova (1681), ki sta kumulativno doživela najmanj omemb, za življenja pa sta užila zelo različno količino pozornosti. Šele v veliko obširnejši primerjavi bi se morda pokazalo, ali je za šibko slavo Pesjakove odgovoren njen ženski spol.

Ker me je zanimalo, katera Jurčičeva dela so najbolj pripomogla k pisateljevi slavi, sem sestavil lestvico njegovih 53 del v dLibu. Zadetki, ki so določili rang, so za kombinacijo naslova dela in avtorjevega imena in priimka. Iskanje zgolj po naslovih ali po naslovih in zgolj priimku, dá sicer nekajkrat več zadetkov, vendar v primeru kratkih naslovov, ki se ne nanašajo vedno na Jurčičevo besedilo (npr. rokovnjači, lepa Vida, prazna vera),¹⁵ rezultatov ni mogoče upoštevati.¹⁶

Jurčičeva dela so po pogostnosti omemb v 159-letni zgodovini recepcije rangirana takole: *Deseti brat*, *Jurij Kozjak* in *Sosedov sin*. Z drugimi besedami: Jurčič je konstanta v slovenskem kulturnozgodovinskem spominu v glavnem po zaslugi naštetih del. Očitno je, da so k prepoznavnosti Jurčiča prispevala zlasti besedila iz šolskega kurikula. Po blažjem kriteriju naslov + Jurčič je zaporedje podobno (*Deseti brat* (4625), *Sosedov sin* (1534) in *Jurij Kozjak* (1465)).

¹⁵ Iz rangiranja sem kljub temu izločil visoko uvrščena besedila *Lipe*, *Domen*, *Tihotapec* in *Lepa Vida*, ker očitno niso vedno povezana z Jurčičem.

¹⁶ Nekaj podrobnosti za ilustracijo, kako preštevanje ni vedno trivialno. Prva objava romana *Ivan Erazem Tattenbach* v podlistku *Slovenskega naroda* ima priimek naslovne osebe v fonetičnem zapisu, zato ga je bilo treba prešteti posebej. Pač pa dLib pametno prišteje med zadetke povesti *Med dvema stoloma* tudi historične zapise *Mej dvema stoloma*. Pri delu *Popotovanje iz Litije do Čateža* je pogostejši napačni zapis *Popotovanje od Litije do Čateža*.

Ugotovitve

1. Frekvenca in s tem prepoznavnost avtorskih imen skozi čas raste, kar potrjuje trajno pomembnost pisateljskih imen za slovensko kulturno identiteto.
2. Razmerja med omembami avtorja do smrti in po njej so od primera do primera različna (poznanost za življenja se razteza od slabega odstotka do 44 %) in niso v korelaciji s stopnjo njihove današnje slave.
3. Vojna močno zmanjša število omemb in razdiralno vpliva na kulturno spominjanje. Preveriti bo treba še opažanje, da zanimanje za avtorja upade v letih tik po smrti.
4. K utrjevanju Jurčičevega imena v javni zavesti sta verjetno najbolj prispevala stavek »Izdajatelj in urednik Josip Jurčič.« na koncu vsake številke *Slovenskega naroda* in oglašanje njegovih knjig v istem časopisu v letih njegovega urednikovanja, od njegovih del pa je daleč na prvem mestu roman *Deseti brat*.
5. Glavnina Jurčičeve slave (84 %) se je zgodila po njegovi smrti.
6. Kvantitativno ukvarjanje z Jurčičevim imenom je razvilo iskalne spretnosti po dLibu in ozavestilo, da je treba biti pri izbiri zadetkov in pri njihovi interpretaciji previden.
7. Čeprav sem nekatere ugotovitve slutil ali predvideval, sem potrdilo zanje dobil šele po preštevanju. Presenetilo pa me je (in presenečenje je dokaz, da je bilo preštevanje koristno), kako močno je Tavčar zasenčil vse druge pripovednike, kako iz nič so nasledniki konstruirali Levstikovo kulturno ikono in kako zelo je slava slovenskih pripovednikov nihala v ritmu njihovih okroglih jubilejev.

Za nadaljnje raziskave prepoznavnosti avtorjev skozi čas velja počakati na strojno podporo oz. vmesnik, ki bo iskalcu pokazal rezultate poizvedbe v tabelarni in grafikonski obliki. Z vsakim letom bo digitaliziranega gradiva več in rezultati zato verodostojnejši. Preštevanje v dLibu bi bilo koristno dopolniti s številkami ponatisov, prevodov in predelav avtorskih del, zbornikov o avtorju, diplomskih in magistrskih obravnav avtorja, kakor jih pokaže Cobiss, ter jih primerjati s podatki o vključenosti avtorjev v antologije, čitanke in učbenike (Božič 2010). Preštevalno se da lotiti tudi sprotnih literarnih ocen, čeprav jih je bilo spočetka malo.

Literatura

Božič, Zoran, 2010. *Poezija Franceta Prešerna v srednješolskih učbenikih in njena recepcija: Doktorska disertacija*.

Hladnik, Miran, 2014. Začetki slovenskega feljtonskega romana. Norbert Bachleitner. *Začetki evropskega feljtonskega romana*. Ljubljana: Znanstvena založba FF in Alma mater Europaea. 123–180.

Hladnik, Miran, 2016. Vključevanje drugega in drugačnega v slovensko literarno zgodovino. *52. SSJLK: Zbornik predavanj*. Ur. Alojzija Zupan Sosič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 46–53. Predobjava na Wikiverzi.

Jurčič and His Contemporaries: The Culturonomic Miniature

The Digital Library of Slovenia enables the monitoring of mentions of writers in publications and the comparison of their appearance. It was used to investigate the place of Josip Jurčič among the storytellers of his time and examine how his name was preserved in the cultural memory after his death, thus supporting canonisation. During his lifetime, Jurčič was the most prominent storyteller, but after his death, Ivan Tavčar took over this role. Fran Levstik is also regarded as more important than Jurčič today, even though his name was virtually unknown in the nineteenth century. Together with Janez Trdina, Jurčič is more prominent than other contemporaneous storytellers, such as Luiza Pesjakova, Josip Stritar and Anton Koder. The titles of his works *Deseti brat*, *Sosedov sin* and *Jurij Kozjak* appeared most often in the press, but his journalistic and editorial activities anchored his name in the public consciousness more than his fiction.

Keywords: Josip Jurčič, culturomics, cultural memory, Digital Library of Slovenia

POLITIČNO DELOVANJE JOSIPA JURČIČA, KO »POLITIKA VEŽE RAZUM IN ROKE«¹

V prispevku bom osvetlila politično delovanje Josipa Jurčiča, zlasti v sedemdesetih letih 19. stoletja, v desetletju, ki ga je zaznamoval razdor na mladoslovence in staroslovence ter izreden pritisk nemške liberalne vlade z Dunaja na slovenski tabor. V tem zelo težkem obdobju je postal prav Josip Jurčič ena izmed osrednjih osebnosti slovenskega političnega življenja v Ljubljani, zaradi številnih pomembnih političnih funkcij je nosil veliko odgovornost za prihodnost slovenskega tabora. Kot ena izmed osrednjih osebnosti mladoslovenskega gibanja se je ukvarjal tudi z idejo slovanske vzajemnosti in predvsem jugoslovanstvom. Vse to je vodilo k temu, da naj bi politika postala njegova osrednja preokupacija, medtem ko naj bi se leposlovno ustvarjanje umaknilo na obrobje, kar je sodilo k podobi požrtvovalnega narodnega delavca.

Ključne besede: jugoslovanstvo, 19. stoletje, Nemci, nacionalna gibanja, slovanska vzajemnost

Mnogi slovenski literati so v 19. stoletju poleg literarnega ustvarjanja imeli še drugo pomembno preokupacijo, večina se jih je ukvarjala tudi s politiko, ta jim je vzela mnogo ur in tako še dodatno okrnila njihov čas in voljo za leposlovno delo. Med te »ujetnike« razmer zagotovo lahko štejemo tudi Josipa Jurčiča. Številni njegovi kolegi so ugotavljali, da politika ubija v njem »pisateljski dar«, oziroma uporabili Goethejevo primerjavo s podobnim mučenikom, tudi na primeru Jurčiča naj bi »politik snedel pesnika« (Kolarič 1934: 203). Številni leposlovni načrti naj bi tako ostali neuresničeni, saj naj bi »zaradi 'politiškega' jarma Jurčičevega umrli« (Koder 1911: 293). Jurčič se je politično udeleževal zlasti v sedemdesetih letih

¹ Citat je Jurčičev, zapisan v Koder (1911: 292).

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0235 Slovenska zgodovina, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

19. stoletja, v desetletju torej, ki sta ga zaznamovala razdor na mladoslovence in staroslovence ter izreden pritisk nemške liberalne vlade iz Dunaja na slovenski tabor. Ta je v tem desetletju doživiljal precejšnje udarce na področju volilnega uspeha. Stopnjeval pa se je tudi vladni pritisk na uradništvo, da podpre nemško stranko v deželi. V tem zelo težkem obdobju je ena izmed osrednjih osebnosti slovenskega političnega življenja v Ljubljani postal prav Josip Jurčič, ki je zaradi številnih političnih funkcij nosil veliko odgovornost za prihodnost slovenskega tabora.

V članku bom osvetlila politično delovanje Josipa Jurčiča, razmere, ki so pripomogle, da naj bi se pisatelj umaknil politiku, in ideje, v katere je Jurčič verjel ter so zaznamovale predvsem mladoslovenski tabor, to je zamisli slovanske vzajemnosti in jugoslovanstva. Josip Jurčič je imel kot urednik *Slovenskega naroda* v sedemdesetih letih 19. stoletja stike s številnimi mladoslovenci in kasnejšimi liberalnimi politikmi, ki so ga z velikimi simpatijami omenjali tudi v svojih spominih ter njegovo delovanje in zanos natančno opisali. Skozi njihove zapise si njegovo politično prizadevnost in notranje dileme lažje predstavljamo.

1 Kdaj in kje se začena Jurčičevo politično delovanje?

Tako kot pri večini kasnejših politikov je sledi Jurčičevega političnega delovanja potrebno iskati v času njegovega študija na Dunaju. Ko se je Fran Šuklje konec šestdesetih let 19. stoletja vpisal na univerzo, je med slovenskimi študenti tam že našel tudi Josipa Jurčiča, ki se je poleg slovstva, tedaj je namreč izdajal skupaj s Stritarjem in Levstikom časopis *Mladika*, začel zanimati tudi za politiko. Skupaj s Šukljetom je bil član akademskega društva Slovenija (ust. 1869), ki je neprekinjeno delovalo do propada Avstro-Ogrske monarhije, bil pa je tudi del drugih slovenskih študentskih društev in omizij (Šuklje 2010: 118). Načelna usmeritev društva Slovenija je bila liberalna in svobodomiselnna, namen društva pa je bila skrb za napredek ter omiko v svobodomiselnem in narodno politično-znanstvenem pogledu. Društvo se je na svojih shodih zavzelo za program Zedinjene Slovenije, poudarjalo je povezanost med slovenskimi študenti ter zahtevalo ustanovitev slovenske univerze, delovalo je pod geslom »Vse za svobodo in narodnost« (Cindrič 2009: 312). Šuklje se spominja, kako je duševno prvenstvo med vsemi študentskimi člani šlo ravno Jurčiču. »Na prvi pogled slabotno, skromno, tiho bitje, le visoko, nenavadno izklezano čelo je razodevalo, koliko duševne potence tiči v njegovi osebi« (Šuklje 2010: 118). Jurčič je na Dunaju postal osrednji predstavnik t. i. druge generacije slovenskih študentov mladoslovencev (Smolej 2015: 46) in eden glavnih organizatorjev društva Slovenija (Priatelj 1961: 17), med katerimi je tudi sam ostro zavračal konzervativno katoliške poglede (Smolej 2015: 46; Jurčič 1984: 246).

Mladoslovensko gibanje so v dobi njegovega prvega razmaha ob prelomu šestdesetih let 19. stoletja sicer vodili nekateri starejši slovenski kulturni delavci in politiki (Fran Levstik, Valentin Zarnik, Josip Vošnjak, Janko Serbec itd.), vendarle pa so mu dali največji tempo prav takratni dijaki ter študentje (Priatelj 1961: 5). Ti so

začeli razvijati mladoslovensko ideologijo zlasti na literarnem področju, medtem ko so svoje politične nazore sprva še omejevali na zasebno dopisovanje (Prijetelj 1961: 19). Iz zasebnih pism sicer veje odločno nasprotovanje »farjem« in konzervativcem (Jurčič 1984: 236, 246). Toda politična profiliranost je vendarle prišla na plano ob prvem slovenskem vsedijaškem akademskem shodu v Ljubljani sredi poletnih počitnic 1868. Tu je bil eden izmed glavnih govornikov Jurčič, ki je v svojem govoru poudaril slovensko solidarnost in nujnost, da se ustanovi novo mladinsko društvo (Jurčič 1982: 302). Ostale zahteve so bile povezane z Zedinjeno Slovenijo in uvedbo večje enakopravnosti slovenskega jezika z nemščino, med njimi pa se je znašel tudi apel po ustanovitvi slovenske univerze. Strokovne zahteve šolajoče mladine so bile povezane tudi z zavzemanjem za dopolnitev učiteljsišča v Zagrebu, ki bi tako postal center izobraževanja za vse učitelje s področja južnih slovanskih dežel (Jurčič 1982: 299). Jurčičeva t. i. druga generacija mladoslovenskih študentov, iz katere nista izšla samo Fran Šuklje in Josip Jurčič, pač pa tudi Maks Pleteršnik, Fran Levec, Janko Kersnik ter Fran Celestin, je zagotovo prinesla v slovensko politično življenje celo vrsto novosti, poleg večje radikalnosti v narodnih idealih je čutili tudi vpliv mladonemških idej in gibanja Ujedinjene Omladine Srbske (Prijetelj 1961: 108), hkrati pa so na nek način postali avantgarda slovenske liberalne stranke. S seboj so prinašali naklonjenost Rusiji, ženski emancipaciji, jugoslovanskemu povezovanju in odločnejšo slovensko politiko.

Toda Jurčičeva študentska leta so bila obremenjena s finančnimi skrbmi, tako je Jurčiču na Dunaju zmanjkalo denarja, saj je nekaj zaslužil le s pisanjem za Mohorjevo družbo in glasilo *Slovenski glasnik* (Vošnjak 1982: 232). Ker so bili, kot je ugotavljal Šuklje, »slovenski literati sramotno plačani!«, je moral zapustiti Dunaj ter je postal novinar *Slovenskega naroda*, zaradi prezgodnje smrti glavnega urednika pa je tudi prevzel uredništvo časopisa. Šuklje ga je v tej službi videl kot »Pegasusa v jarmu«, ki naj bi, namesto »da bi razvijal svojo bogato pesniško naravo in spravljal na dan nove pisateljske zaklade, raje [moral] pisati uvodne članke, se prekljal z nemškutarji, grizel z zastarelim Bleiweisom in surovo robotim Alešovcem« (Šuklje 2010: 120). Vendarle pa mu je tudi v tem obdobju uspelo napisati nekaj leposlovnih del, ki naj bi jih pisal popoldne, ko je zaključil z uredniškim delom, vsak dan med tretjo in peto uro (Vošnjak 1982: 234).

2 Razmere na Kranjskem v sedemdesetih letih

Josip Jurčič se je zaradi novinarskega dela pri *Slovenskem narodu* najprej preselil v Maribor, nato je šel za urednika *Südslavische Zeitung* v Sisak, po prezgodnji smrti glavnega urednika Antona Tomšiča pa se je vrnil v Maribor in tam prevzel njegove dolžnosti. Uredništvo *Slovenskega naroda* se je leta 1872 preselilo, tudi zaradi močne Jurčičeve želje, v Ljubljano (Vošnjak 1889: 150). V Ljubljani so se tedaj že močno razvneli spori med staroslovenci in mladoslovenci, osrednja vprašanja so bila reforma šolske zakonodaje, vpliv cerkve v šoli ter vloga cerkve v javnem življenju (Melik 2002: 483). Te teme so sprva zaposlovale avstrijske politike, nato

pa posledično tudi slovenske. Hkrati pa je bil spor med staroslovenci in mladoslovenci tudi generacijske narave (Melik 2002: 445). Starejši staroslovanski prvaki Janez Bleiweis, Lovro Toman in Etbin Henrik Costa so bili namreč zmernejši v svojih zahtevah po uveljavljanju slovenščine in strpnješi do nemščine. Spor je bil še bolj problematičen zaradi razmer, ki so tedaj vladale v monarhiji. Na Dunaju je namreč oblast prevzela Auersperg-Lassarjeva vlada, ki je krojila državno politiko v centralističnem in nemško-liberalnem duhu. Deželni predsednik Kranjske je v tem obdobju postal Boguslav Widmann, ki svojim uradnikom v prostem času ni dovoljeval stikov z radikalnimi Slovenci, za kar je bil označen Šuklje, pa tudi Jurčič. V tem obdobju so se tudi vrstile tedenske zaplembe *Slovenskega naroda* (Jurčič 1982: 480). Simbol tega obdobja je na Kranjskem postal deželni poslanec nemške stranke in litijski okrajni glavar Julij vitez Fraenzl pl. Vesteneck, ki je bil Slovincem izrazito nenaklonjen ter na katerega pristransko uradniško delovanje so se Slovenci večkrat pritožili (Globočnik 2018). Vesteneck naj bi tako ovajal vsakega moškega v surki (narodnem suknjiču, ki se je namesto z gumbnicami zapenjal z vrvicami in je bil simbol navdušenja nad slovensko nacionalno idejo), ki je obiskoval čitalnico (Koder 1911: 293).

Mladoslovensko glasilo *Slovenski narod*, ki so ga spodbudili štajerski politiki, je takrat stalo na programskih točkah, ki jih je zastavil Fran Levstik, program je zahteval večjo radikalnost pri vodenju slovenske politike, solidarnost z »junaškimi brati Južno Slovani«, uveljavitev slovenskega jezika v šolah in javni upravi ter politično svobodo, torej več demokracije (Vatovec 1968: 145). *Slovenski narod* je obsojal dualizem in zahteval zmerno ter kompromisno politiko pri obravnavi vloge cerkve v javnem življenju. Časopis je bil torej precej nasproten uradni politiki in to v okoliščinah, ki so bile zaradi nasprotij med mladoslovenci ter staroslovenci za slovenski tabor še težje. Ob deželnih volitvah leta 1870 sta obe slovenski struji na Štajerskem v posameznih okrajih že oblikovali dve različni listi z lastnimi kandidati. Leta 1873 sta se oba tabora dokončno razšla ob pripravi na državnozbornske volitve. Razdvojenost se je slovenskemu taboru maščevala v obliki volilnega poraza. Namesto 12 je bilo izvoljenih 8 slovenskih kandidatov, slabši volilni uspehi so sovpadali s še hujšimi pritiski nemškega centralizma, ki je cenzuriral časopisje in premeščal slovenske uradnike. Nemci so nato zmagali tudi v trgovsko-obrtni zbornici in celo v ljubljanskem mestnem svetu (Melik 2002: 476; Šuklje 2010: 118). Narodni razdor se je zato proti koncu 1874 blažil in bil nato v letih 1875 ter 1876 že izkoreninjen (Melik 2002: 483). Kot ugotavlja Šuklje (2010: 118), je tako bila v začetku sedemdesetih let 19. stoletja »v stolici slovenskega naroda /Ljubljana/ slovenska ideja bliža svojemu poginu«, toda že ob praznovanju Bleiweisove sedemdesetletnice leta 1878 je tudi zaradi svojega političnega delovanja Jurčič mogel pokazati Josipu Sernecu:

/m/ene je bolj zanimalo ogromno občinstvo, ki je ob tej priliki polnilo vse ulice in navdušeno pozdravljalo jubilaranta. Z radostjo sem pripomnil Jurčiču, kako me to narodno meščanstvo veseli. Iz štajerskih mestec nisem bil navajen slišati, da bi se po ulicah mestno oblečeni ljudje pogovarjali v naši materinščini. Ko je Jurčič to slišal, mi je dejal: Da, Ljubljana je slovensko mesto in to sem ti hotel pokazati! (Serbec 2003: 15.)

3 Narodna sloga in ideali

Josip Jurčič je postal urednik *Slovenskega naroda* ravno v času napredujoče politične diferenciacije na »stare« in »mlade«, ki se je postopoma spremenila v nasprotje med »liberalnim« ter »klerikalnim«. Dolgo časa se je trudil biti nevtralen, njegov je med drugim znan citat, ki pravi, »/d/a naš narod ne podnese verskega poleg narodnega boja, tega sem prepričan« (Jurčič 1984: 254), njegova strategija za ohranitev sloge je bila »/f/arji pa so tako zadovoljni, ako se jih v miru pusti in ako se pohvali kako konservativno društvo, kar je lahko in glede naših okolnosti potrebno!« (Jurčič 1984: 254). Ob tem se je Jurčič povsem zavedal, da v slovenski družbi »ne smeš imenovati in zagovarjati besed svoboda, liberalnost, odprava konkordata« (Priatelj 1958: 265). Še leta 1873 je tako zagovarjal narodno slogo, pri čemer pa je dodal, da pri tem ne misli tiste »puhle neopravičene in morilne sloge, katera terja, da bi se eni glavi, eni osebi ali eni klikli vse uklanjalo« (Priatelj 1958: 351). V poletju 1873 sta *Slovenski narod* in njegovo prvo pero Josip Jurčič v svojih stališčih postajala vse ostrejša in v časnikih se je med obema strujama sprožila ostra diskusija. Josip Jurčič je sarkastično nameril glavno ost proti samemu prvaku staroslovencev: »/č/emu in kaj je temu možu, ki je imel najlepše ime, med vsemi strankami Slovencev, treba je bilo, zdaj na stare dni s strastnim enostranstvom vso mladino, ves inteligenčen narastaj od sebe odbijati« (Priatelj 1958: 355).

Preden se je spor uspešno razpletel, je Jurčič staroslovencem očital, da so reakcionarni in da podpirajo fevdalne ter klerikalne namene (Priatelj 1958: 356). Mladoslavenci, združeni v *Narodnem društvu*, katerega tajnik je bil Jurčič, so ugotavljali:

/p/rotivniki naši ljudstvo hočejo odvracati od našega društva, trdeči, da je brezversko. To nij res. Naše narodno društvo nij in ne more biti brezversko, ker je politično in se v vero sploh nič ne meša, nego hoče skrbeti le za narodno in politično svobodo slovenskega naroda. Naše društvo ne stavlja vere na zadnje kakor tudi ne na prvo mesto, ker vere sploh v politiko ne meša, nego meni, da naj vsak Slovenec svojo vero nosi v srcu. (Anonimni 1874a: 1.)

Jurčič je sicer dolgo zavračal idejo, da bi mladoslavenci postali posebna skupina oziroma politična stranka, bili naj bi bila zgolj posebno krilo ene, slovenske stranke (Priatelj 1958: 288). Toda leta 1874 se je kljub vsemu pridružil ustanovitvi posebnega mladoslavenskega *Narodnega društva*, ki naj bi s posebno strastjo, kot so menile *Novice*, »trosilo liberalizem po Kranjskem« (Priatelj 1958: 559). Društvo je organiziralo in priporočalo mladoslavenske kandidate za volitve (Anonimni 1874b: 1). V volilne boje in nastavljanje kandidatov se je vmešal tudi sam Jurčič, ki je tako na primer priporočal Josipa Vošnjaka (1984: 282). Čeprav se je Jurčič kot urednik dolgo časa upiral razdoru v slovenskem taboru in so mu zato radikalnejši mladoslavenci očitali, da »paktira z domačimi konservativci« ter si preveč prizadeva za slogo, pa je povsem jasno pripadal mladoslavenskem taboru in zato s strani konzervativcev ni ušel očitkom, da je »oduren« (Jurčič 1982: 479).

Toda vsi očitki o reakcionarnosti, klerikalnosti in fevdalnosti so bili že čez nekoliko let oproščeni. Bojna sekira je bila s pomiritvijo med starimi in mladimi zakopana, hrup ter žal besede v časnikih so bili pozabljeni. Josip Jurčič pa je živahno agitiral v *Slovenskem narodu* za primerno obhajanje sedemdesetega rojstnega dne Janeza Bleiweisa, v namen praznovanja je spisal celo posebno veseloigro *Berite Novice* (Bezenšek 1879: 56). Hkrati pa je Jurčičevo kandidaturo za mestnega svetnika podprl tudi *Slovenec* (Vošnjak 1982: 234). Josip Jurčič je tako v sedemdesetih letih 19. stoletja postal svetnik v Ljubljanskem mestnem svetu² in v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja ena izmed osrednjih osebnosti slovenskega narodnega gibanja v mestu Ljubljana. Bil je član zelo vplivnega neformalnega omizja Ljubljanskega kluba, kjer so se shajali ljubljanski veljaki enkrat tedensko v restavraciji pri Slonu. Med 35 in 40 oseb je tako poslušalo redna znanstvena predavanja, sodelovalo z ljubljansko čitalnico in poseglo tudi v volilne boje (Šuklje 2010: 128). Josip Jurčič je sodeloval tudi v drugih ljubljanskih društvih, kot mestni svetnik pa se je ukvarjal z vprašanjem numeracije hiš v Ljubljani, stroški realke in zidanjem učiteljsča.

4 Slovanska vzajemnost

Rusofilske tendence so se začele krepiti pri Slovencih proti koncu petdesetih in na začetku šestdesetih let 19. stoletja. Gojili so jih tako liberalno razpoložena Davorin Trstenjak in Božidar Raič kot zmerno konservativni Bleiweis. Zlasti po letu 1867 se je slovansko razpoloženje pri Slovencih še okrepilo, v avstrijskem cesarstvu je bil namreč uveden dualizem, ki je spravil slovanske narode v podrejen položaj nasproti Nemcem in Madžarom. Poleg tega se je po porazu Avstrije v vojni s Prusijo leta 1866 začela slovenskim politikom zdeti možnost priključitve Avstrije Prusiji vedno bolj realna. To naj bi pripeljalo do zelo hitre asimilacije Slovencev. Slovenski narodni delavci, predvsem liberalci mlade generacije (mladoslovenci), so bili prepričani, da bi v takih okoliščinah lahko Slovence, kot tudi druge Slované, pred narodnim uničenjem rešila samo močna slovanska država – Rusija. Da bi ohranili svoje slovansko bistvo, so bili pripravljene celo na rusifikacijo (Čurkina 1979). V *Slovenskem narodu* je tako tedaj odmevalo priljubljeno geslo: »Bolje Rus kakor Prus« (Čurkina 1979: 453; Renko 2017: 64). Vrh naj bi slovansko zanimanje za Rusijo doseglo prav v sedemdesetih letih, ko so imele povezave kulturni, lingvistični in znanstveni prizvok, prek mladoslovencev pa tudi političnega (Renko 2017: 64). Navdušenje za slovansko vzajemnost in nad Rusijo je Jurčič sicer redkeje izrazil kot svojo navdušenost za južnoslovansko idejo, zagotovo pa je tudi sam konec šestdesetih let sodil med učečo se mladino, ki ji ta ideja ni bila tuja. Jurčič je Slované videl kot najmnogičnejšo skupino »katere je največ sveta« (Jurčič 1984: 115) in potencialno grožnjo Nemcem. Tako naj bi se jih Nemci ravno zaradi njihove množičnosti bali, to dejstvo pa naj bi koristilo prav Slovincem, hkrati pa naj bi bila slovanska tudi prihodnost (Jurčič 1984: 149). Jurčič sicer v nekaterih izmed svojih člankov piše:

² Kandidiral je na listi meščansko-narodnega volilnega odbora leta 1876 in 1879 (Anonimni 1876a: 1), izvoljen v III. volilnem razredu 15. 4. 1879 (SI ZAL LJU 505).

/i/n mi zavedni Slovenci, na pr. brez okolišev svojim nasprotnikom, ki tako naravnost izrekajo, da so sovražniki *celote* Slovenstva in nas posameznih *delov* tega Slovenstva, izpovedujemo, da prevzemamo brzo, kakor le moremo, ali pisмени jezik srbski, ali ruski, ali kateri bodi slovanski, samo *nemškega* ne, le Nemci nečemo biti... (Jurčič 1984: 154).

Kljub temu pa je zavzemal tudi naslednje stališče:

/v/ kaki razmeri bo vseslovanski jezik k posameznim slovanskim narečjem? Jih bo izpodrinil? Mislim, da nikakor ne. ... Narečja in njih slovstva bodo ostala poleg vseslovanskega jezika in vseslovanske literature ... Ako vse to pomislimo, se nam Slovincem ni treba bati, da bi morali kdaj naš jezik in našo literaturo vreči pod klop. Le razvijajmo jezik in množimo literaturo na vso moč. (Priatelj 1961: 45–46.)

Kakšno stališče je Jurčič intimno zavzemal v kontekstu slovanske ideje oz. rusofilstva, precej jasno izrazi tudi anekdota, zapisana v spominih:

ob neki taki priliki sedela nas je večja družba in nekateri smo bili prav glasni, trdeč, da avstrijski Slovani od Rusije nimajo prav nobene koristi, češ da bi Rusija, če bi kaj hotela, lahko kaj storila za nas, da bi nas tukaj ne gnetli tako. Jurčič nas je poslušal, potem pa presekal ta pogovor s temile ob lahnem nasmehu na ustnicah izpregovorjenimi besedami: Kaj pa vi veste! Največja zasluga Rusije za avstrijsko slovanstvo je, da sploh eksistira! Spogledali smo se in obmolknili. Vsak pri sebi si je menda mislil, da ima Jurčič prav. (Hribar 1983: 83.)

Tak pogled na Rusijo je bil v večji ali manjši meri značilen za mnoge slovenske narodne delavce, ne glede na to, da jih je Rusija v določeni meri razočarala, saj je z avtoritarnim režimom izgubljala liberalni čar, upanje na njeno liberalizacijo pa je ugašalo (Čurkina 1979).

5 Južnoslovanska ideja

Josip Jurčič naj bi se sicer bolj kot za slovansko idejo opredeljeval za jugoslovanstvo, z dajanjem prednosti jugoslovanstvu pa se niso strinjali vsi. M. Renko piše o kritiki G. Blaža, ki je Jurčiču očital, da je njegova jugoslovanska politika nestvarna. V pismu, namenjenemu Jurčiču, se je tako spraševal, kako je mogoče združiti Hrvate in Srbe, »ogenj in vodo« (Renko 2017: 73). Vendarle pa je preteča germanizacija poleg rusofilstva v isti meri spodbujala tudi jugoslovanstvo. Ideja jugoslovanskega narodnokulturnega integralizma se je pojavila v šestdesetih in sedemdesetih letih kot izraz narodno osvobodilnih ter političnih emancipacijskih težnj nasproti habsburški oblasti, v njem je živela ideja svobodnega in enakopravnega nacionalnega življenja politično združenih jugoslovanskih narodov (Perovšek 1999: 12). Jurčič je jugoslovanstvo razumel na naslednji način: »/t/olažba in pomoč, četudi samo moralna pomoč, nam je bila, da imamo na jugu stanje utrjeno, da se naslanjamo na varno Hrvatsvo, po njem pa na drugo jugoslovanstvo, in tako potem iztoka na vseslovanstvo« (Jurčič 1982: 379).

M. Zajc (2018: 269) tako piše o skoraj aktivističnem zanesenjaštvu Jurčiča do jugoslovanskega vprašanja. Bolela ga je zgolj srbska in hrvaška ignoranca, ki se ni kaj preveč ozirala na slovenske želje. Kot pravi Jurčič: »/t/uzno in žalostno je za Slovenca, ki se je vselej za Jugoslovana štel, ki je vselej vsak napredek v Jugoslovanstvu z vročo simpatijo pozdravljal kot svoj napredek, /.../ tužno je zanj to čitati, zlasti ako čita med vrsticami in ako pomisli: tako ti govori tvoj jugoslovanski brat!« (Jurčič, 1982: 390). Kot pravi Zajc (2018), so bili v očeh Jurčiča in *Slovenskega naroda* Slovenci predstraža oziroma obrambni zid proti nemštvu, ki je prodiralo proti jugu. Zanimivo je tudi, da je Jurčič v kontekstu Jugoslovanstva in slovenskega domoljubja razmišljal tudi o jugoslovanski ženski. V osemdesetih letih so namreč številni vodilni akterji slovenskega nacionalnega gibanja začeli poudarjati nujen angažma žensk v slovenskem taboru.³ Ženske naj bi bile pri južnih Slovanih ravno prav udeležene v javnem življenju, ravno prav emancipirane. Pa ne zgolj ženske, vse je bilo tedaj boljše in lepše pri bratih Južno Slovanih. Vsi mladoslovenci so namreč črpali navdušenje iz istega izvira in iste ideje, idealizacije staroslovanske oziroma južnoslovanske dobe, ko naj bi nekoč v preteklosti živelo komunalno kmečko gospodarstvo, v katerem je vladala skupna lastnina. P. Vodopivec (2006: 203) tako ugotavlja, da so se zgledovali po staroslovanskem kmečkem kolektivizmu, ruskih kmečkih občinah in obrtnih skupnostih ter južnoslovanskih družinskih zadrugah. Tako pri Josipu Sernecu (Cvirn 2003: 111–112), Ferdu Kočvarju, Josipu Vošnjaku in Antonu Globočniku kot tudi pri Josipu Stritarju ter Franu Levstiku je bil kmet osrednji in ključni steber družbe (Vodopivec 2006a: 14; 2006b). Tudi Josip Jurčič je verjel v kmečki stan, bil mu je osrednji nosilec slovenske družbe, ključni sloj, iz katerega se je mobilizirala vsa slovenska elita, ali kot je pravil sam: »kmetstvo nam je dalo vse« (Jurčič 1984: 54). Nič čudnega torej, da se je po idealih obračal na jug in vzhod, kjer se modernizacija še ni zgodila, industrijskega proletariata še ni bilo, bil pa je močan kmečki stan. Šlo je za družbe, ki so bile nekoliko podobne slovenski, ne samo po jeziku, ampak tudi po socialni strukturi.

Kljub zgledovanju po slovanskem svetu pa je bil Jurčiču nepreklicno ljub materin jezik. V *Slovenskem narodu* je preganjal germanizme (Kmecl 1981: 290) in bil navkljub navdušenju za jugoslovanstvo zelo previden ob jezikovnem vprašanju. Tudi v kontekstu jugoslovanstva se je namreč tedaj pri nekaterih pojavila težnja, ki je napeljevala na en vsem južnim Slovanom razumljiv jezik, ki bi bil v »diplo-matični« uporabi. Jurčič je do njega zavzel odklonilno stališče, če bi ta ogrozil slovenski jezik. Menil je: »/h/otelo se je od nas, da svoj jezik zavržemo in pišemo takoj v hrvatsko srbski. ... Mlajši možje so dobro spoznali, da bi bil to nenaraven skok, ki bi se bridko maščeval ... da moramo narod s pomočjo njegove ožje lastitosti zoriti ... izkušnja je učila, da je to prava pot bila ...« (Jurčič 1982: 384). Ko je Jurčič tako pisal o južnoslovanski vzajemnosti, je imel pred očmi predvsem oblikovanje političnega zavezništva s Hrvati (Priatelj 1927: 96).

³ Poleg Jurčiča denimo ob svoji sedemdesetletnici to poudari tudi J. Bleiweis, ki pravi, da hiša ne stoji na zemlji, ampak na ženski, podobno naj bi bilo tudi s Slovenijo oziroma narodom (Bezenšek 1879: 54).

6 Zaključek

Politične razmere na začetku sedemdesetih let 19. stoletja so pretresle slovenski politični tabor, ki se je znašel v notranjih razprtijah in pod pritiskom dunajskih liberalcev. Osebe, vpete v slovensko politiko in publicistiko, so tako nenehno odgovarjale na notranja vprašanja slovenske politike ter iskale najboljše poti razvoja narodnega gibanja. V istem obdobju so jih zaposlovali tudi cenzura in nepravilnosti v smislu nemškega pritiska pri vodenju javne uprave, hkrati pa premeščanje preveč narodnostno navdušenih uradnikov. V središču političnega življenja se je znašel Josip Jurčič, ki kot poklicni novinar ni zgolj sledil dnevni politiki, pač pa jo do neke mere tudi soustvarjal. S svojimi političnimi komentarji v *Slovenskem narodu* je od slovenskih poslancev terjal govore v slovenščini, apele za slovenske pravice in tako posredno vplival na poslance, da so spreminjali svoje delovanje v deželnem zboru ter manifestirali večje slovenstvo (Jurčič 1984: 277). Hkrati pa je razmišljal tudi o slovenski vzajemnosti in še bolj o jugoslovanstvu ter v tem smislu pisal članke v *Slovenski narod* in se hkrati udeleževal sodnih procesov, ki so doleteli časopis (Anonimni 1876b: 3). Poleg tega je bil član in nosilec številnih funkcij, najdemo ga v Ljubljanskem klubu, ljubljanskem mestnem svetu, Društvu slovenskih pisateljev, Slovenski matici, Slovenskem dramatičnem društvu, Sokolu ter ljubljanski čitalnici. Leposlovsne ideje naj bi tako ostajale neuresničene: »'Že dolgo nosim to misel v glavi,' mi je trdil. 'Politika mi veže razum in roke. Celó pisati se odvadim, če se ne vrnem, vsaj mimogrede, na slovstveno polje'« (Koder 1911: 292). Vošnjak (1890: 266) je ugotavljal, da v sedemdesetih letih »Jurčiču niso bila družega, nego neprestano delo na političkem polji, borba brez počivanja, skrb za narodni obstanek, doba silnega pritiska in teptanja narodnih pravic.« Oziroma kot je v enem izmed pisem ugotavljal Jurčič sam: »/n/a literarno delo se tako težko in težko pripravim!! Človek je ves od politike in 'nudač' ubit, pa bo imel fantazijo in duševno lehkoto?« (Jurčič 1984: 287).

Ustvarjanje političnega prostora in agende je tako Jurčiča nedvomno zelo zaposlovalo, hkrati pa je sodilo k podobi trpečega umetnika, ki je zgolj zaradi materialnih teženj in eksistence prestopil k politiki oziroma k časnikarstvu (Dović 2006: 544). Njegove žrtve naj bi bile tako velike, da je mladim podobno pot odsvetoval: »'Pustite politiko!' mi je govoril Jurčič. 'Premladi ste. Ko boste imeli toliko izkušenj kakor jaz, me boste ubogali. Danes me obsojate'« (Koder 1911: 292). Narodnostni boj in v njegovem okviru politično ter tudi leposlovsno delovanje so tako vse do nastopa Taffeja prinašali zgolj ljubezen in spoštovanje rojakov, ne pa gmotnega uspeha. Imanentni del podobe narodnega delavca naj bi bila, tako kot piše Grdina (2013: 55), tudi dolžnost za žrtvovanje bodisi svojega literarnega talenta bodisi gmotne podlage za slovenski narod. Josip Jurčič je tako povsem ustrezal podobi trpečega intelektualca, ki se je odrekel svojemu najljubšemu poslu zgolj v korist naroda. »Videl sem, da ni vse zlato, kar se sveti, da je politika črna mačeha leposloven, da je kruh na političnem polju trd, da odtehta en zlat klas na leposlovnem polju celo setev politiške ljujke« (Koder 1911: 293). Kljub vsemu pa mu je tudi v obdobju od leta 1873 do njegove smrti uspelo napisati tudi nekatera leposlovsna dela (romane, veseloigre), nekateri kolegi pa so celo ugotavljali, da »se je Jurčič od 1. 1876. dalje

neizmerno oživil in našel je tisto zadovoljnost in tisti notranji mir, katerega potrebuje vsak človek, ki hoče kaj izbornega pisati« (Anonimni 1881: 3), slovenska stranka na Kranjskem se je namreč krepila, kar je zagotovo prinašalo zadovoljstvo tudi Jurčiču, za kar je tudi neumorno delal. Jurčič je bil, kot opisuje Šuklje (2010), idealist, globoko je verjel v slovenstvo in sebe razumel kot »narodnega borca«, v ta namen pa je bil pripravljen tudi marsikaj potrpeti ter žrtvovati.

Arhivski viri

SI ZAL LJU 505, Mesto Ljubljana, volitve.

Objavljeni viri

- Anonimni, 1874a: Prvi občni zbor »narodnega društva«. *Slovenski narod* 18. 8. 1874. 1.
- Anonimni, 1874b: Narodno društvo, *Slovenski narod* 30. 12. 1874. 1.
- Anonimni, 1876a: Meščanje! *Slovenec* 23. 3. 1876. 1.
- Anonimni, 1876b: Tiskovna pravda »Slov. Narod«, *Slovenski narod* 6. 4. 1876. 3.
- Anonimni, 1881: † Josip Jurčič, *Slovenski narod* 6. 5. 1881. 2–3.
- Bezenšek, Anton, 1879: *Svečanost o priliki sedemdesetletnice dr. Janeza Bleiweisa*. Zagreb.
- Hribar, Ivan, 1983: *Moji spomini. I. del*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jurčič, Josip, 1982: *Zbrano delo. Deseta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Jurčič, Josip, 1984: *Zbrano delo. Enajsta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Koder, Anton, 1911: Josip Jurčič. Ob tridesetletnici njegove smrti. *Slovan* 9/10. 291–295.
- Kolarič, Rudolf, 1934: Josip Jurčič. Predavanje za devetdesetletnico rojstva. *Življenje in svet* 15/9. 202–206.
- Sernec, Josip, 2003: *Spomini*. Celje: Osrednja knjižnica Celje.
- Šuklje, Fran, 2010: *Sodobniki, mali in veliki. III del spominov*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Vošnjak, Josip, 1982: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Vošnjak, Josip, 1889: Spomini o Josipu Jurčiči. II. *Ljubljanski zvon* 9/2. 145–150.
- Vošnjak, Josip, 1890: Spomini o Jožefu Jurčiči. III. *Ljubljanski zvon* 10/5. 266–273

Literatura

- Cindrič, Alojz, 2009: *Študentje s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Cvirn, Janez, 2003: Josip Sernec, rodoljub z dežele. Sernec, Josip. *Spomini*. Celje: Osrednja knjižnica Celje. 92–161.

- Čurkina, Iskra V., 1979: Osnovne etape v razvoju rusko-slovenskih odnosov v drugi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski časopis* 33/3. 451–462.
- Dović, Marjan, 2006: Literatura in mediji v Jurčičevem času. *Slavistična revija* 54/4. 543–557.
- Globočnik, Damir, 2018: Julij Fränzl vitez Vesteneck. *Zgodovinski časopis* 72/1–2. 146–193.
- Grdina, Igor, 2013: *Med kraljestvom in republiko duhov*. Ljubljana: ICK.
- Kmecl, Matjaž, 1981: Pozabljena in založena spominska pričevanja o Jurčiču. *Jezik in slovnstvo* 26/ 7–8. 289–291.
- Melik, Vasilij, 2002: *Slovenci 1848–1918*. Maribor: Litera.
- Perovšek, Jurij, 1999: Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovenski problematiki. *Prispevki za novejšo zgodovino* 39/ 2. 7–24
- Prijatelj, Ivan, 1958: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895. Tretja knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Prijatelj, Ivan, 1961: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895. Četrta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Prijatelj, Ivan, 1927: *Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-ih let*. Separat.
- Renko Grgić, Manca, 2017: *Vloga Rusije in pomen slovanske vzajemnosti na severnem Jadranu 1848–1914. Doktorska disertacija*. Koper: Manca Grgić Renko.
- Smolej, Tone, 2015: »Kaj večega poskusiti in postati«: slovenski pisatelji dunajski študentje (1850–1926). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Vatovec, Fran, 1968: Ob stoletnici »Slovenskega naroda«. *Kronika* 16/3. 145–149.
- Vodopivec, Peter, 2006a: *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Vodopivec, Peter, 2006b: Ruski »mir«, južnoslovanska zadruga in slovenski liberalci. *Prispevki za novejšo zgodovino* 46/1. 65–78.
- Zajc, Marko, 2018: Časopis Slovenski narod in slovensko jugoslovanstvo pred Jugoslavijo. *Teorija in praksa* 55/4. 864–881.

The Political Activities of Josip Jurčič, When “Politics Ties the Mind and Hands”

Drawing from a variety of sources, the article sheds light on the political activities of Josip Jurčič, especially in the 1870s, a decade marked by disagreement between the Young Slovenians and the national conservatives known as the Old Slovenians, and intensive pressure on the Slovenian camp from the German liberal government in Vienna. In this particular period, Josip Jurčič became one of the main representatives of Slovenian political life in Ljubljana and, by holding several important political functions, took on a great deal of responsibility for the future of the Slovenian camp. As one of key representatives of the Young Slovenians, he also dealt with idea of Slavic reciprocity and above all with Yugoslavism. All of this contributed to politics becoming one his central preoccupations. The fact that his literary work was undertaken on the margins of his other activities was part of the image of the national worker.

Keywords: Yugoslavism, nineteenth century, Germans, national movements, Slavic reciprocity

JOSIP JURČIČ – ZAČETNIK NOVINARSKEGA STILA¹

Josip Jurčič je med letoma 1871 in 1881 urejal *Slovenski narod*, ki je po selitvi iz Maribora v Ljubljano leta 1873 postal prvi slovenski dnevnik. Dnevno izhajanje je povzročilo časovno stisko pri tvorjenju besedil in tako kot objektivni stilotvorni dejavnik vplivalo na oblikovanje novinarskega stila. Kako je uredniško delo zmožel Josip Jurčič in kakšen je njegov prispevek k razvoju novinarskih besedil in stila, bomo prikazali v prispevku, izhajajoč iz analize njegovih avtorskih opomb v časopisu, ocenjevalcev njegovega dela in jezikovnostilne analize prvega dnevnika.

Gljučne besede: Josip Jurčič, novinarski stil, razvoj poročevalstva

0 Jurčič in *Slovenski narod*

Josip Jurčič je od začetka izdajanja *Slovenskega naroda* (v nadaljevanju *SN*) v l. 1868 in vse do smrti l. 1881 soustvarjal njegovo vsebino: sprva kot Tomšičev sourednik, potem kratek čas kot poročevalec *SN* iz Siska in od 1871 do 1881 kot urednik in pisec večine poročevalskih (novinarskih) besedil. V njegovem času je *SN* postal dnevnik. Zaradi te okoliščine je bil slovenski jezik prvič v novi vlogi: šele hitro vsakodnevno tvorjenje podobnih in ponavljajočih se besedil je povzročilo specializacijo jezika. Govorimo o dveh objektivnih stilotvornih dejavnikih, to sta časovna stiska ter isti, ponavljajoči se dogodki in stanja, o katerih se poroča v prvem slovenskem dnevniku. Jezikovnostilno analizo *SN*, ki je bila opravljena

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

pred 25 leti (Kalin Golob 1998, 2003), smo osredotočili in nadgradili tako, da smo v ospredje postavili Jurčičevo uredniško desetletje. Podrobneje smo razčlenili njegova besedila, osredotočeni na komentarje in opombe o uredniškem delu, zapise, analitike in kritike njegovega dela pri *SN* (Breznik, Prijatelj, Vatovec), jubilejna pričevanja ob 25-letnici *SN* ter jezikovnostilno razčlenili rubrike, v katerih se najbolj kaže njegov prispevek k specializaciji novinarskega stila.

Rezultate analize prikazujemo v naslednjih točkah:

- Jurčičev jezikovnopolitični nazor (zaznamuje ga preobrat po letu 1871),
- Jurčič in časovna stiska (tvorec avtomatizmov in pravih naslovov),
- Jurčič urednik (tvorec navodil za novinarske žanre),
- Jurčič literat in novinar (vpliv leposlovja in novinarski žanri).

1 Jurčičev jezikovnopolitični nazor

1.1 Jurčič sourednik in politični komentator

Od ustanovitve *SN* leta 1868 je Jurčič deloval kot Tomšičev sourednik in aktiven politični komentator. Njegovo sodelovanje navaja Prijatelj (1958: 168): »Jurčič, ki je od poletja 1868 sedel poleg Tomšiča v redakciji lista, je v podlistkih vneto budil smisel za literarna in kulturna vprašanja.« V uvodnikih in drugih prispevkih se Jurčič zavzema za narodno načelo:

/m/ladi »Slovenski narod« je že v svojem prvem letniku zlasti v Jurčičevih člankih odločno pokazal /.../, da je treba sistematično delati za zmago te narodne ideje s pridobivanjem – četudi ne povsem soglasnih – zaveznikov zoper novo nemško-centralistično ustavo, glavno oviro ideje slovenskega naroda. (Prijatelj 1958: 84.)

To načelnost jasno ponazarjajo Jurčičevi uvodniški zapisi o položaju slovenščine:

/g/ovoriti o ravnopravnosti slovenščine na Kranjskem ne gre! Slovenščini gre pravica, a nemščini ravnopravnost. /.../ Pri Slovencih, kakor pri vsacem narodu, je navezana kultura na jezik, in sicer na tisti jezik, ki ga narod ume, ktereга hočemo in moremo do kulture prinesiti; kajti jezik je medium, pripomoček, po katerem se kultura doseže. (SN 12. 9. 1868, št. 69 v Prijatelj 1958: 94.)

Enako načelnost izkazuje v naslednjih uvodnikih, kjer se zavzema, da bi večina pouka tudi v srednji šoli potekala v slovenščini, in sicer z zahtevo: »Ne polovičite!« Tudi zakon naj bo izrecen: »n/a slovenskem Kranjskem je slovenski jezik izključivo uradni jezik.« Tuji uradniki naj se v pol leta naučijo slovenščine ali pa gredo: »Minila je doba, ko se je počasi daleč prišlo!« (*SN* 15. 9. 1868, št. 70 v Prijatelj 1958: 95). Enako neposredno kasneje zavrača tudi panslovanske ideje skupnega ilirskega jezika ter ločuje politično vprašanje združitve s Hrvati od jezikovnega:

/h/otelo se je od nas, da svoj jezik zavržemo in pišemo takoj hrvatsko-srpski. /.../ Mlajši možje so dobro spoznali, da bi bil to nenaraven skok, ki bi se bridko maščeval, spoznali, da moramo narod s pomočjo *njegove* ožje lastitosti *zoriti*, da moramo in moremo samo s čisto domačim svojim narečjem mnogo na nemštvo že na pol izgubljenega terena nazaj pridobiti /poudarki so originalni/. (SN 1870, št. 123 v Prijatelj 1858: 186.)

Ta razprava se je ponovila leta 1870 pred prvim južnoslovanskim kongresom v Ljubljani² in po njem ter je, kot piše Prijatelj (1958: 229), »energično zaključila mešanje jezika v to stvar«, prav po zaslugi Jurčičevega izvajanja v *SN*.

Preobrat v Jurčičevem jezikovnem pogledu je prineslo njegovo bivanje v Sisku od konca decembra 1870, kamor je bil povabljen kot poročevalec za slovenske zadeve pri Südslavische Zeitung. Breznik (1982: 145) ugotavlja, da je v njegovih prispevkih iz Siska za *SN* že vidna »ljubezen do srbohrvaščine«, ki se v besedilih kaže kot mešanica novih hrvaških in slovenskih besed. Ta se ohrani tudi po 18. 7. 1871, ko se je po Tomšičevi smrti vrnil v Maribor in prevzel glavno uredništvo *SN*.

1.2 Jurčič urednik *SN* 1871–1881

Že Breznik³ (1982: 143) ugotavlja, da je med Jurčičevim urejevanjem *SN* (1871–1881) prišlo v časopisje zelo veliko hrvaških in drugih sposojenk, ki jih je naslednji urednik *SN* Ivan Tavčar večinoma opustil oz. poslovenil. V prispevku nas ne bo natančneje zanimalo vprašanje prevzemanja hrvaškega besedja in oblik, saj je Jurčičevo približevanje hrvaščini in vzroke zanj popisal in ocenil Breznik v znani razpravi *O časnikarski slovenščini* (1933, ponatis ur. Toporišič 1982: 133–161). Vzroki za omilitev Jurčičevega stališča glede približevanja hrvaščini so znani: Breznik jih imenuje »osebne zveze«, ki so se stkale na Jurčičevih poteh v Sisak, Zagreb, Beograd in povzročile zanimanje, navdušenje nad tamkajšnjo kulturo in jeziki, še pomembnejši razlog pa je bil vedno večji pritisk (*SN* 14. 2. 1873: 1) takratne germanizirajoče vlade, »ki je priganjala njih jezik⁴ v uradu in šoli, konfiscirala časopisje in jim pretila celo v kranjskem deželnem zboru vzeti večino« (Breznik 1985: 146). Vse to je povzročilo, da je Jurčič izvirna poročila o

² 1. decembra 1870 je v Ljubljani potekal prvi južnoslovanski kongres, ki je bil organiziran precej tajno v okrilju VI. občega zbora Slovenske Matice. Na njem je bila soglasno sprejeta resolucija, ki med drugim poudarja »enost jezika« in bratstvo Južnih Slovanov (prim. podrobno v Prijatelj 1958: 200–205), med slovenskimi povabljenici pa skorajda ni bilo mladoslovencev.

³ Kot analizira že Korošec (1976: 12–19), je treba Breznikovo pisanje razumeti tudi kot *politikum*. Čeprav prva obširnejša razprava o jeziku *SN* dragoceno obravnava Jurčičevo urejanje *SN*, je apriorno vrednotenje sposojenk kot nepotrebnih in Breznikovo odklonilo stališče do časopisnega jezika (»najnižja vrednost«) odprla pot tudi skrajnemu purizmu (Kalin Golob 2008: 23–27), torej »boju s sposojenkami« za vsako ceno (Suhadolnik v Korošec 1976: 16).

⁴ V Jurčičevih zbranih delih urednik Logar (11. knjiga: 362) navaja, da je Jurčič zaradi skrajnih pritiskov »pristajal na rahlo bližanje slovenščine – zlasti časnikarske – hrvaščini (a je isto pričakoval tudi od Hrvatov).«

ustoličenju kneza Milana ponatisnil v *SN* kar v srbsčini in s takšno prakso nadaljeval v svojih letih urejanja *SN*, celo z izrecnimi opozorili bralcem, da objavlja v izvirniku zato, ker tako ali tako ta jezik kot Slovani razumejo.⁵

Jurčičev jezikovnopolitični nazor je v besedilih *SN* razviden in utemeljen, je rezultat posebnega obdobja, zunaj katerega bi bilo ocenjevanje prevzemanja ali zavzemanja za približevanje hrvaščini neutemeljeno vrednotiti. Vpliv njegove načelne misli (kljub preobratu drugega obdobja) je povezan prav z dejstvom, da je bila objavljena v dnevnem časopisu, ki je tako sprožal razprave, odzive in krepljiv upor proti raznarodovalni politiki takratne vlade.

2 Jurčič – tvorec novinarskega stila

Ob minulem jubilejnem letu, 140. obletnici Jurčičeve smrti, smo želeli ovrednotiti vpliv Jurčičevega uredniškega desetletja na razvoj novinarskega stila. Osredotočili se bomo na razvoj jezikovnih in žanrskih posebnosti v prvem slovenskem dnevniku kot pomembnem mejniku za izoblikovanje in nastanek tega stila. Ustale so se že med Jurčičevim urednikovanjem *SN* in so bile pomembne z naslednjih vidikov:

- a) vpliva objektivnega stilotvornega dejavnika pri ustaljevanju besednih zvez, tj. razvoju avtomatizmov, in pravih naslovov;
- b) vpliva uredniških izkušenj na ustaljevanje novinarskih žanrov;
- c) vpliva leposlovne in pisemske tradicije na razvoj novinarskih besedil.

2.1 Časovna stiska kot objektivni stilotvorni dejavnik: Jurčič začetnik novinarskega stila

Jurčič na več mestih navaja, da je bil za pisanje *SN* bolj ali manj sam: pisal naj bi večino uvodnikov, rubriko Politični razgled in dnevne novice (prim. Breznik 1982: 155; *SN* 1873, št. 278, *SN* 1877, 297; 1880, 297; tako navaja tudi Kersnik v *SN* 1. 4. 1893 ob 25-letnici izhajanja).

Časovna stiska, ki jo štejejo za pglavilni objektivni stilotvorni dejavnik novinarskega stila (Korošec 1976, 1998; Kalin Golob 2003), se je ob dejstvu, da je *SN* od 1873 izhajal dnevno, še povečala, saj Jurčič ni imel veliko sodelavcev in je bil, kot navedeno, za glavne dnevne rubrike sam, tako da lahko govorimo o dvojni, tako rekoč potencirani časovni stiski.⁶ Poveden je zapis Janka Kersnika o pritiskih na zaplembe⁷ posameznih števil in Jurčičevo časovno stisko, zaradi katere so mu

⁵ »Ta proklamacija se glasi v izvirniku (katerega kot Slovincem razumljivega ne prevajamo na slovensko) tako-le: /sledi besedilo v srbsčini/« (*SN* 29. 8. 1872, Belgradska pisma).

⁶ Celo Breznik mu to stisko šteje za olajševalno okoliščino za rabo številnih slovanskih izposojenk, od katerih naj bi se ohranila le kaka petnajstina (Breznik 1982: 156).

⁷ O Jurčiču kot uredniku, »ki je neustrašno polemiziral s cenzorji« piše Nežmah (2012: 57–60).

kolegi, večinoma pravne izobrazbe, od začetka leta 1875 pomagali pri pisanju uvodnikov. Janko Kersnik je v jubilejni številki *SN* zapisal:

/t/ožil je na to /Jurčič/, da mu skoro ni več mogoče dela zmagovati: dopisnikov ima dovolj, za »listek« je tudi poskrbljeno, a »uvodni članek« vsak dan, »politični pregled« vsak dan in »lokalne stvari« vsak dan – to je preveč! Vrh tega še konfiskacije, nejevolja naročnikov, jeza političnih prijateljev! Ne spominjam se več, v kateri glavi ostalih štirih se je rodila rešilna misel, a jeden je dejal in trije drugi smo pritrdili: »Ti – mi ti spišemo vsak po jeden uvodni članek na teden! Juristi smo in pozorni bomo na to, da ne boš konfiskovan.« Šifro Ω sem nasvetoval jaz /poudarila avtorica/. (SN 1. april 1893, ob 25-letnici izhajanja.)

2.2 Nastanek sklicevalnih avtomatizmov

Ta potencirana časovna stiska, ki nastopi prav zaradi navedenih dveh dejstev, je najbolj izrazito vidna pri nastanku *sklicevalnih avtomatizmov*. Kot je bilo ugotovljeno ob raziskavi o začetkih novinarskega poročevalnega stila (prim. Kalin Golob 1998; 2003), je hipotezo, da je slovenski poročevalski stil vezan na slovenski dnevniški tisk, najbolj nazorno mogoče dokazati prav pri razvoju sklicevalnih avtomatizmov. To so ustaljene besedne zveze, ki skladno z javno odgovornostjo novinarskega poklica ubesedujejo vir informacij, ki jih poročevalec ni dobil z udeležbo na dogodku, ampak posredno prek drugih virov (časopisov, strokovnjakov, udeležencev dogodka). Število raznolikih glagolov (glagoli rekanja in mišljenja: *Kot poroča STA ...*), ki se pojavljajo kot navedba vira informacij, se je izjemno hitro zmanjšalo. Gradivo kaže (prim. Kalin Golob 1998, 2003), da že v prvih številkah dnevnega izhajanja na mestu sklicevalnih avtomatizmov ni več glagolov *klicati*, *kričati*,⁸ *nasvetovati*, *razvedeti*, *slišati*, *videti*. Ljudski frazem *glas je počil* se je kot nadaljevanje tradicije še zapisal tudi v dnevniku: */v/ pruskih listih je počil glas, da bode minister Roon še v jeseni odstopil* (*SN* 6. 5. 1873: 2), a do konca prvega leta dnevnega izhajanja se kot številni drugi glagoli tudi ta frazem ni več pojavljal, tako da se je seznam glagolov na mestu navajanja vira precej skrajšal. Največkrat sta se uporabljala glagola *pisati* in *poročati*, konec sedemdesetih let (1879) pa pogosteje tudi glagol *javiti*.

Javiti se je pojavil že med Tomšičevim uredništvom (1868), vendar se je prav med Jurčičevim začel pojavljati približno enako pogosto kot *pisati* in *poročati*. Zaradi svojega pomena, ki izraža bistvo poročevalske dejavnosti (*uradno prenašanje informacij*), je obstal vse do konca 19. in tudi še v 20. stoletju, kljub temu da ima enak pomen glagol *poročati*. Razlog za to na prvi pogled odvečno sinonimnost je treba iskati v nemščini, ki je še vedno delovala kot zgled: kljub izrazito nenaklonjenemu odnosu slovenskih piscev do nje je spodbujala razvijanje izraznih sposobnosti slovenščine v smislu tekmovalnosti: za gl. *berichten*

⁸ Glagola *kričati* in *klicati* se v dnevniku pojavljata v posebni vlogi, na mestu t. i. aktualiziranih sklicevalnih avtomatizmov, ko poročevalec ob podatku za vir hkrati zapis tega vira tudi (ironično) komentira (prim. Kalin Golob 2003: 167).

so pisci uporabljali gl. *poročati*, za nemški *melden* pa iz številnih slovarskih predlogov zaradi pomenske ustreznosti izposojenko *javitil/javljati*. Šele proti koncu 19. stoletja se je začel pojavljati nedovršni glagol *sporočati* kot sinonim glagoloma *javljati* in *poročati*.

Zaradi vseslovenskega navdušenja je Jurčič na mestu sklicevanega avtomatizma uporabljal tudi: *XY navestuje, da ..., XY je priobčil, da ...*, prav tako je na več mestih uporabljal samostalnik *izvjestje* za *poročilo*.

Podobno sinonimijo (domače – prevzeto) je Jurčič uporabljal tudi pri členkih, ki se pojavljajo kot piščeva ocena verjetnosti dogodka ali stanja, tako se poleg *menda*, ki izraža tudi dvom do sporočenega, uporabljajo *morda, najbrž, bržkone* in *bržčas*: tem Jurčič doda tudi hrvaški *valjda*:

Erzum šteje kacic 40.000 prebivalcev, po družih virih še več. Leta 1829 ga je bil Rus Paskijevič vzel. Zdaj ga **valjda** Turki ne dobodo več nazaj. (*SN* 2. 1. 1878: 1.)

Kljub slovanskim sinonimom, ki so odsev časa, je trditev, da je šele dnevno izhajanje vplivalo na nastanek novinarskega stila, najbolj vidno potrjena prav pri nastajanju sklicevalnih avtomatizmov. Jurčič je v potencirani časovni stiski izbiral med nekaj možnostmi in tako izoblikoval sklicevalne avtomatizme, ki so z nekaj prilagoditvami v rabi še danes. Če primerjamo seznam glagolov v njih, je konec 19. stoletja enak kot leta 1873: v izraziti *časovni stiski* (dnevno izhajanje in Jurčič kot skorajda edini pisec) se je v sklicevalnih avtomatizmih zaradi *enake, ponavljajoče se, podobne okoliščine* (kar je drugi objektivni stilotvorni dejavnik novinarskega stila) iz množice glagolov, ki so jih slovenski časopisi od Vodnika do *SN* uporabljali v zvezi z virom informacij in celo (pod vplivom prevajanja iz nemščine) množili, v dnevniku ustalilo le nekaj. Prav zato so Vodnik (kot idejni oče prvega slovenskega časopisa), Bleiweis (kot urednik prvega trajnega časopisa) in Levstik (v prvem političnem listu *Naprej*) zgolj predhodniki novinarskega stila, saj nanje ni pritiskala časovna stiska, hkrati pa je bilo njihovo pisanje novic nekontinuirano in zato tudi neavtomatizirano, s pisanjem prvih novičarskih rubrik pa so razvijali izrazne možnosti jezika na leksikalni in skladenjski ravni (prim. Kalin Golob 2003: 57–61; 2019).

Za ponazoritev Jurčičeve časovne stiske še ekskurz k oblikovanju avtomatizma za nedokončano poročanje. V 70. letih 19. stol. se je pojavila potreba po ubesedovanju okoliščine, da informacija o dogodku zaradi različnih vzrokov sicer še ni popolna oz. dovolj obširna, zato se bo o njej poročalo v naslednjih številkah. Časovna stiska pred zaključkom redakcije in odgovornost sporočiti, da informacija ni dokončna ali popolna, je tudi v tem primeru izoblikovala nekaj avtomatizmov. Najprej so se pojavljali nekateri precej okorni poskusi, ki kažejo (predvsem 2. zgled spodaj) Jurčičeve težave pri ubeseditvi tipičnih poročevalskih okoliščin. Tako je zaradi pomembnega dogodka, Bleiweisove 70-letnice, obupoval nad številnimi telegrami, ki so jih pošiljali iz cele Slovenije, da bi »očetu slovenskega

naroda« čestitali. Zmanjkovalo mu je prostora, predvsem pa časa, da bi prebral vse gradivo in ga strnil v poročilo: »n/adaljni popis slavnosti pride« (SN 20. 11. 1878: 3); »Kakor rečeno: podrobneje stvari priobčimo v naslednjih listih. Material je tako velikansk, da ne vemo, kje bi se ga lotili« (SN 21. 11. 1878: 1).

Iz zadrege ga je rešil takratni običaj, da so se telegrami objavljali neprirejeno. S krajšim uvodom,⁹ v katerem se je urednik Jurčič opravičil za (tudi za tisti čas) (pre)številne telegrame v časopisu, je na treh straneh ponatisnil telegrame v češčini, ruščini, hrvaščini in slovenščini.

2.3 Razvoj pravih naslovov

Glede na postopno, a rastoče ustaljevanje posebnosti poročevalnih (tj. informativnih novinarskih) besedil v prvem slovenskem dnevniku, npr. sklicevalnih in drugih avtomatizmov, izoblikovanja obrazcev vesti in naznanil, je razvoj doživljalo tudi naslovje, ki je iz rubričnih naslovov in zgolj grafično poudarjenega začetka besedila (izbesedilnega panaslova) razvilo naslovje kot tipično besedilno prvino, prilagojeno branju časopisa (prim. Korošec 1998: 51; Kalin Golob 2003: 175–185, 200).

Jurčič kot urednik, kot smo navedli, ni pisal vseh besedil sam, vendar pa je pisal vesti v dnevnikih rubrikah in tudi Politični razgled. V desetih letih je pod vplivom objektivnega stilotvornega dejavnika, tj. enake, podobne, ponavljajoče se okoliščine, razvil lasten način naslavljanja, ki kaže izrazit upad prvotnih izbesedilnih panaslovov¹⁰ in naraščanje pravih naslovov. Večinoma gre za samostalniške neglagolske enodelne stavke. Med nesamostalniškimi naslovi je največ izpustnih naslovov z izpustom vezi ali pomožnika *biti* ob opisnem del. na -l (*Brat brata ubil, Brata umoril, V vodnjak padel*).

Poudariti je treba, da tudi izbesedilni panaslovi že kažejo izrazito poročevalsko težnjo po takšnem strukturiranju, ki bralcu omogoča, da preleti le naslove in se tako na kratko seznanijo z vsebino novic, in sicer s poudarjeno nosilno informacijo ali predstavitevijo besednega reda (postavljanje rematskega dela na začetek) ob vizualnem grafičnem poudarku. Dva izbesedilna panaslova (SN 18. 1. 1880: 2) ponazarjata to težnjo: »(C e s a r) je daroval 600 gl. siromakom ljutomerskega

⁹ »Pozvani, da v svojem dnevniku natanko poročamo o velikej narodnej slovenskej svečanosti, začejamo danes z imeni, ki naj sama govore, katerim tolmačenja treba nij: z imeni občin, ki so jubilarja za častnega uda volila in s telegrami, kateri so bili nanj poslani« /sledijo tri strani imen in telegramov/ (SN 22. 11. 1878: 1–3).

¹⁰ Tako sem poimenovala (Kalin Golob 1998) grafično poudarjene začetke besedil, ki lajšajo vstop v besedilo in ga ločuje od prejšnjega. Ob grafični opaznosti (razprti/poudarjeni tisk ali del besedila v oklepaju) pa kažejo tipične naslovotvorne težnje: poimenovati bistvo informacije, na prvo mesto postaviti bistven podatek (prim. zgleda na naslednji strani). Pravi naslovi (to je osamosvojene grafične enote, ki so zaključene in ločene od besedila, ki ga naslavlja) se sprva pojavljajo na mestu uvodnika in kot rubrični naslovi).

okraja.«; »(Š o l o z a p r l i i) so pri sv. Marku pod Ptujem, ker otroci vsled bolezni »diferitisi« hudo umirajo; tudi nadučitelju je otrok umrl.«

Po Jurčičevi smrti novi uredniki niso spremenili strukturnih značilnosti naslovov, še vedno prevladujejo samostalniški neglagolski enodelni stavki (*Pošten žid, Izid volitve v tretjem razredu, Tolažba v nesreči*), zamenjava urednika, ki je bil na novo postavljen v vlogo pisca vestičarskih rubrik in je zato spremenil v prejšnjem desetletju ustaljevani Jurčičev način naslavljanja, pa je pozročila razvojno nepričakovano upadanje pravih naslovov v vestičarskih rubrikah v 80. letih 19. stol. Preobrat in pričakovano rast pravih naslovov je prineslo leto 1890.

Jurčič je, zavedajoč se posebnosti branja časopisnih besedil, v daljših dopisih, ki so bila poročila ali mnenja dopisnikov iz slovenskih mest, dodajal podnaslove, ki so na začetku besedila naslovnika seznanjali, kaj sledi, in tako olajšali vstop v besedilo. To prakso najdemo že pri Tomšiču in v 20. stoletju se z dodajanjem nadnaslova in sinopsisa razvije polno naslovje:

Dopisi.

Iz Šoštanja 8. januarja. /Izv. dop./ (Hranilnica ali posojilnica. – Učitelj z blažne L.) Naš okrajni odbor že več let namerava /podčrtala avtorica, odebeljeni tisk originalen/. (SN 11. 1. 1873: 2.)

3 Urednik prvega slovenskega dnevnika: Jurčič didaktik novinarskega žanra poročila

Dopisi so bili stalna rubrika takratnih nemških in slovenskih časopisov. Bili so pomembna sestavina dnevnikov, saj so v času, ko ni bilo telegrafov in telefonov ter je dobro delovala le pošta, pomenili edini vir informacij iz bližnjih in oddaljenejših krajev. Dopisniki, posebno tisti stalni in zanesljivi, so bili pomembni sotvorci časopisov in tega so se uredniki zavedali.

Podatki o stalnem dopisniku iz Ljubljane so iz leta 1870:

/i/skrenim veseljem in pravim ponosom se današnji slavnostni dan spominjam, da sem že celih triindvajset let stalni sotrudnik »Slovenskemu Narodu«. Nisem sicer odlična oseba pri listu, zgolj »penny a liner«, kakor me je o svojem času krstil pokojni dr. Zarnik, a deloval sem vedno vestno in uztrajno. /.../ Prijatelj dr. Zarnik povabil me je neko nedeljo l. 1870, naj pridem v »Slonovo« kavarno, da napravimo izlet. /.../ »Sedaj vas predstavim uredniku »Slovenskega Naroda« g. Tomšiču.« Nekaka iskrena radost me je pri teh besedah prešinila; z zadovoljstvom, da s ponosom sem segel v roke impozantnemu možu, kateri je imponiral takrat še vsegamogočnim nemškutarjem in Nemcem Mariborskim. »Ali hočete biti dopisnik »Slovenskega Naroda« iz Ljubljane,« vprašal me je Tomšič in jaz sem odgovoril kratko: »Zakaj ne,« a previdoma pristavil, da posebnega pač ne bode poročati – bili smo Slovenci takrat tolike reve, da o nas ni bilo dosti pisariti. (SN 1. 4. 1893: 4.)

Dopisniki so bili večinoma občasni prostovoljni pisci, ki so to delo opravljali ljubiteljsko. Ko je postal urednik Jurčič, predvsem pa po letu 1872, ko se je časopis preselil v Ljubljano, je bilo več posameznikov (predvsem učiteljev, odvetnikov, uradnikov) pripravljeno časopisu pošiljati dopise o zanimivih krajevnih dogodkih. Plačani redni dopisniki so bili redkost, predvsem zaradi gmotnih razmer slovenskih dnevnikov, prvi »penny a liner« *Slovenskega naroda*, Albin Arko,¹¹ namreč piše:

»Narodna Tiskarna« je bila tedaj /pod Jurčičevim urejevanjem *SN*/ kolikor toliko urejena ali finančne kalamitete nasledki kazali so se pri vsaki priliki. Nekoč mi reče Jurčič: »Pridi v redakcijo, da dobiš honorar.« D v e l e t i nisem dobil niti novčiča dasi sem, ne da bi se hvalil, pošteno in mnogo delal. /.../ izročil mi je dr. Ahačič, priznava je v govoru moje zasluge za list, rumen kuvert, v katerem je bilo celih – dvajset goldinarjev. Honorar pač ni bil briljanten za dveletno delovanje. A vendar me je veselil način izročitve, in deloval sem še z večjim veseljem za list /poudarki so originalni/. (*SN* 1. 4. 1893: 4.)

Jurčič je v že navedenem pogovoru o težavah glede uvodnikov leta 1875 izjavil, da ima dopisnikov dovolj. Ta podatek dopolnjuje tudi Vatovčev (1968: 27–29) razčlenjevanje rastoče dopisniške mreže *SN*, v katerem s številčnimi podatki pona-zarja, kako se je vanjo postopoma vključevalo vedno več slovenskih krajev.

SN je objavljala tudi »izvirne« dopise iz Rusije, Prage, Varšave, Pariza, Londona, Rima itn., ki so v resnici velikokrat nastali kot priredbe, povzete iz časopisov v teh državah in mestih (Jesenko 1884; Vatovec 1968: 27–29). Širitev domače in tuje dopisniške mreže je vplivala na večjo naklado in že leta 1873 je *SN* prihajal v 400 slovenskih krajev (Vatovec 1968: 27–29). Hkrati je Jurčič spremenil tudi obseg posameznih rubrik v časopisu; medtem ko je Zarnik dajal sodelavcem navodila, naj pošiljajo le »notice«, je Jurčič želel predvsem »domačih novic«, ki so jih prej zanemarjali, in »tudi poročila iz društev, katera niso bila strogo narodna, katere pa je bilo mogoče za narodno stvar pridobiti« (*SN* 1. 4. 1893: 12).

Kaj je urednik Jurčič pričakoval od dopisnikov, lahko razberemo iz različnih pripomb, ki so prva didaktična navodila, kako pisati novinarsko poročilo (poudarila avtorica): »(Ženin pobegnil.) Pod to rubriko predvčeranjem natisnjena notica se nij kot resnična izkazala. **Prosimo dotičnega lokalnega dopisnika, da se drugopot varuje neresnične stvari poročati**« (*SN* 4. 2. 1873: 3).

Nekajkrat je urednik Jurčič objavil pozive dopisnikom, kot npr. na mestu uvodnika objavljeni sestavek *Svojim prijateljem dopisnikom* (*SN* 4. 11. 1873: 1), v katerih po zahvali vsem sodelavcem najprej poudarja pomen dopisov (*širijo list, male domače novice zanimajo bralce, zaradi dopisov iz posameznega kraja se v tem kraju poveča število naročnikov ...*), nato pa daje navodila za njihovo pisanje:

¹¹ *Slovenski biografski leksikon* (I) namreč navaja, da ga je Zarnik l. 1870 seznanil s Tomšičem, in tudi to, da je za dve leti pisanja za *SN* dobil 20 goldinarjev.

/m/enda nij potreba le-tim /dopisnikom, op. avtorice/ ponavljati, da nam je ljubo, naj v kakoršni koli obliki ali katerem koli pri nas rabljenem jeziku sporočajo. /.../ Dopisi prosimo, naj bodo kolikor mogoče kratko sestavljeni, da nam in drugim dopisom ne jemljejo preveč prostora. Kratki in jedernati dopisi, pa mnogo jih in odposod, to je naša želja. Dalje prosimo gg. dopisnike še eno: Da nam namreč pošiljajo rajši s t v a r n a poročila, in se kolikor največ mogoče varujejo osebnosti prijematih, polemizirati in ovajati. Take reči so zmirom sitne. /.../ Torej če smemo prositi: rajši zmirom stvari, dogadja, zdrave kombinacije, politična načela, – nego osebnosti. Poslednje le, kedar je neobhodno potrebno ali neizogibno, – pa vselej kolikor mogoče s previdnostjo. (SN 4. 11. 1873: 1.)

Podobno prošnjo je urednik ponavljal večkrat, po zahvali za dotakratno pomoč je vedno sledil poziv in navodilo za prihodnje sodelovanje:

(Svojim gg. dopisnikom.) /.../ Naj nam tudi v novem letu pomagajo s članki o raznih domovinskih stvareh, ki se ali tičejo narodnega življenja, ali pa ki so taki, da naše domače občinstvo zanimati morejo. /.../ Zahvaljeva se dosedanjim gg. dopisnikom, prosimo pa tudi druge prijatelje naše stvari, ki nam dozdej niso še pisali, naj včasih tudi vstopijo v kolo sodelujočih in naj nas v delu podpirajo s kratkimi r e s n i č n i m i poročili o vsem, kar narodni časnik more zanimivejši in koristnejši narediti. Pisana naj bodo poročila kakor koli, uredimo in popravimo jih uže mi, samo da so resnična in rabljiva. (SN 1. 1. 1881: 3; ds.)

Iz teh opomb in pozivov lahko razberemo naslednje (žanrotvorne) zahteve za pisanje dopisov:

- dopisi naj temeljijo na resničnih dogodkih,
- bodo naj kratki in jedrnatih,
- pisani so lahko v kakoršni koli obliki in jeziku, ker jih urednik popravlja.

Glede zahteve po kratkosti moramo ugotoviti, da so bila besedila v rubriki *Dopisi* večinoma precej dolga, vendar so zgledi, ko jih je urednik zaradi dolžine krajšal in k temu dodal pripombo ter jih uvrstil med vestičarsko rubriko, redki:

(V rojanski čitalnici) se je 11. nov. predstavljala – *kakor se nam preobširno piše* – igra »Mlinar in njegova hči« izvrstno. – Drug, *tudi daljši dopis*, se pritožuje, da se v tej čitalnici goji mrzenje proti nekim delavnim narodnim osobam. Razpor je povsod, neodpušljiv pa tam, kjer je osoben, ne stvaren /poudarila avtorica/. (SN 14. 11. 1873: 4.)

Krajši dopisi so bili torej uvrščeni v vestiško rubriko, iz njih so se izoblikovale razširjene vesti in kratka poročila. Besedilo dopisa so uredniki imenovali *poročilo*, njegovo dejavnost *poročanje*, čeprav dopisi ne kažejo enotne podobe in jih lahko obravnavamo kot primer razvijanja poročevalnih in presojevalnih besedil, pa so Jurčičeva navodila prispevek k ustaljevanju tega novinarskega žanra in profesionalizaciji novinarskega poročanja s težnjo po objektivizaciji.

4 Literarna tradicija v dopisih: Jurčič literat in novinar

Drugi stilni vzorec, iz katerega črpa razvijajoče se novinarstvo ter ga ugotavljamo prav tako v rubriki Dopisi in avtorskih uvodnikih *SN*, kaže vpliv razvite stilistične prakse pred nastopom dnevnega tiska, tj. literarne pripovedne prakse. Preden je Jurčič postal urednik *SN*, je izšla že vrsta njegovih povesti, novel in romanov. Samoumevno je, da se njegova pisateljska izkušnja kaže tudi pri pisanju in urejanju *SN* in da takratno slovensko leposlovje vpliva tudi na druge dopisnike.

Če so časovna stiska in ponavljajoči se enaki/podobni dogodki vplivali na izoblikovanje informativnih novinarskih žanrov, kot sta vest in poročilo, pa so Jurčič pisatelj in njegovi sodobniki z razvito literarno pripovedno tehniko vplivali na drugi pol novinarskih besedil: interpretativne žanre, in sicer s subjektivizacijo ubesedene vsebine in vključevanjem literarnih prvin kot komentiranja dogodka ali stanja.

V dopisih smo razpoznali naslednje pripovedne tehnike:

- a) vezno besedilo, ki sledi poteku dogajanja in s katerim pisec zaznamuje posamezne dele besedila oz. prehode med njimi, skratka, pisec ubeseduje, kaj bo sledilo, ti vložki imajo usmerjevalno vlogo;
- b) vključevanje pripovedovalca z ogovarjanjem ali nanašanjem na bralca med besedilom;
- c) prvoosebna pripoved;
- č) značilna izbira časa¹² (menjava preteklika in sedanjika, torej menjava časovne perspektive, kot jo je razvilo pripovedništvo slovenskih klasikov).

A) Naslednji zgled kaže sprva pisemsko vzpostavljanje stika med piscem in urednikom, nato vezno besedilo, ki ga v današnjem časopisnem¹³ poročevalstvu ne bi našli, je pa povzeto iz literarne tradicije. Bralca je usmerjalo k posameznim zgradbenim enotam; tako *Začnimo!* zaznamuje prehod od uvoda k jedru, *Poglejmo pa si sedaj natančneje /.../* usmerja bralca od širšega k natančnejšemu opisu. *Naj še vam tudi povem /.../* kaže avtorjevo prisotnost v besedilu, njegovo prvoosebno edninsko pojavitev in prehod k zaključku:

Se slovenskega Štajerja 25. febr. [Izv. dop.] V **vašej** nedelskej številki bile so bolj občne razmere učiteljskega izobraževališča v Mariboru povedane; a **jaz** se drznem nekoliko posameznih razkriti, da bode vsak misleči človek spredvidel, kako se mora slovenski pripravnik boriti, ako si hoče le nekaj slovenskega duha, slovenskega mišljenja v izrazu ohraniti. **Začnimo!** /.../ **Poglejmo pa si sedaj natančneje** učenika na mariborskem izobraževališču, kateremu je izročeno razlaganje slovenščine! /.../ **Naj še vam tudi povem**, da tega kratkega časa, ki je odločen za slovenščino, g. učitelj ne porabi vsega prav dobro /poudarki so v originalu/. (*SN* 3. 3. 1881: 1; Dopisi.)

¹² Časje je izraz, ki ga za jezikovni pomen časa (*Tempus*) uvaja Korošec (1998: 179).

¹³ Podobno napovedovanje pa je še danes značilno za radijsko poročevalstvo, ko napovedovalec oz. novinar v imenu radia (1. os. mn.) s podobnimi veznimi enotami razporeja poročevalska besedila: *Poglejmo na tuje /.../*.

Če bi vse te danes neporočevalske prvine odstranili, bi dobili komentar ali članek, skratka, interpretativno novinarsko besedilo.

- B) Neposredni nagovor bralca ter njegovo vključevanje in izrecno poimenovanje so v literarnih delih druge polovice 19. stoletja pogosti. Tako npr. Jurčič v *Desetem bratu* bralca vključuje in vodi po dogajanju:

/v/ zgornji sobi slemeniškega grada je bila majhna družčina okrog omizja zbrana, katero hočemo bralcu bolj natanko predočiti, kar se tem lažje zgodi, ker je ni bilo več kot pet glav (Jurčič ZD 3. knjiga, 156). /.../ Zakaj dobiček bi bil dvojen, ko bi se bilo ohranilo: *bralec bi bil videl*, kakšen humorist je bil ta prečudni Lovre Kvas; drugič bi bili pa mi še konec tega kratkega poglavja kaj boljšega in kratkočasnejšega lahko pristavili /poudarila avtorica/ (SN 3. 3. 1881: 335; Dopisi.)

V Dopisih pa najdemo:

Iz Šmartna pod Šmarno goro 28. dec (Podružnica družbe sv. Cirila in Metoda. – Pošta.) **Uverjen sem, dragi bralec, da nesi še bral dopisa izpod Šmarne gore. Evo, tu ti podajem jednega.** /poudarila avtorica/. (SN 29. 12. 1885: 3; Dopisi.)

- C) Prvoosebna pripoved

Spodnji zgled prikazuje urednikov poseg v besedilo (podčrtala avtorica), taki komentarji so dodani na različnih mestih, tudi po koncu uvodnega dela (podčrtala avtorica), izbran pa je za ponazoritev prvoosebne pripovedi, kot primerjava je dodan Levstikov uvod iz Popotovanja (objavljen v Slovenskem glasniku 1858; ZD 4: 9):

Iz Logatca 12. januarja [Izv. dop.] Kakor **sem** zadnjič v »Slov. Nar.« **poročal**, kako nepostavno so vladni agitatorji pri nas ravnali, da so si volilce za trgovinski oddelek pridobili, **moram** tudi od zdaj ko so se volilni listi za obrtniški oddelek delili, nekoliko poročati (Žalibog, da niso povsod tako pazljivi bili. Uredn.) /poudarki so v originalu/. (SN 1875, 15. 1., 2)

/b/ilo je letošnjo jesen o svetem Martinu. Napotiva se **jaz** in moj prijatelj, ki ga **imenujem** Radivoja, ker ni vsakemu človeku všeč, da se njegovo ime raznaša po knjigah od ust do ust /poudarki so v originalu/. (Levstik 1954: 9)

- Č) Iz leposlovja tistega časa je vzeta tudi raba časja, glede na današnja besedila nenavadna izbira dramatičnega sedanjika. Najočitnejša in najpogostejša je v dopisih, objavljenih v rubriki Domače stvari, ki so poročali o kriminalnih dejanjih:

(Tatov nož.) Piše se nam: 16. sept. gre iz Železne kaple tržan A. Selišnik, p. d. Ruben, na tako zvano graščinsko polje svojih poljskih pridelkov stražit, kojih se mu je prej uže dosti pokradlo, a brez vsakega orožja, zanašaje se na svojo čilo pest. Tat pride, velik, grd dedec, katerega pa nij poznal, sprimeta se, mož tata v resnici pokadi do tal in ga precej duši, a jenjavši mu, opomore si tat, zasadi posestniku nož med rebra, potem v čelo in na hrbtnišče. Jako slab leži ranjeni, a onega iščejo, pa vedi Bog, ga li dobijo ali ne. (SN 25. 9. 1873: 2.)

Raba časja in literarna sredstva, predvsem primere in metafore, so imeli enako vlogo kot v leposlovju, dogodek v sedanjiku je ustvarjal napetost in videz bližine, komparacija in metafore pa so ustvarjale večjo slikovitost in subjektiviziranost zapisa:

Iz Trsta 25. junija [Izv. dopis] Danes ob 7. uri zapustilo je vojno brodovje luko ter jadralo proti jugu na prosto morje. Spremljevalo ga je 6 privatnih parnikov polno gledalcev, da si ogledajo to morsko bitko. Plan je bil ta: Sovražno brodovje blokira luko in treba je sovražnika pregnati ali uničiti. V ta namen se je brodovje razdelilo v 2 dela po 5 ladij, večjemu prideljene so bile torpedovke, ki so jim sledile v rezervi. Ko se je admiralu umestno zdelo, zapovedal je telegrafično iz svoje ladije boj in napad na sovražnika. Mogočno se je razlegal grom čez morske valove, beli dim valil se je v kopicah v zrak, kakor kadar oblaki izza hriba vstajajo. Vojni red obdržan je bil precizno, vse distance so bile kakor zmerjene. //¹⁴ Sovrag ide v beg, brodovje mu sledi in zaudaja po Krupovih topovih smrtne udarce. Torpedovke, katere se komaj iz vode vidijo, švigajo brznim tekom okrog, kje bi zapazile steno sovražne ladije. Vse se peni okrog njih, morje večkrat pokrije nizko okrogli krov, vse zvrši se tako točno, kakor da bi se ta prizor predstavljal na trdnej zemlji, ne pa na morji. Naši Lahoni pikro gledajo te vaje našega izvrstnega brodovja, nas pa naudaja nekaj ponos. // Mi sicer nemamo tako orjaških oklopnih, kakor so italijanske »Affondatore«, »Duilio«, »Lepanto« itd. a naši mornarji nemajo vrstnikov mej Lahi, naše sicer še pohlevno vojno brodovje je jako izvežbano in v takem izvrstnem stanju, da Italijani žarljivo gledajo na naše plavajoče trdnjave in trdnjavice /poudarila avtorica/. (SN 27. 6. 1884: 3; Dopisi.)

Menjava časja v poročevalskih besedilih 18. in 19. stoletja je za nemškega raziskovalca Burgerja¹⁵ (1990: 9 nasl.) posledica želje, da bi besedilo delovalo kot pravo ali umišljeno poročilo očitvidca, in z njim dokazuje vpliv novel na tovrstna besedila, torej novelistični značaj prvih poročevalskih besedil. Gotovo je očit en vpliv leposlovja, vendar se – vsaj za slovenske zglede – zdi, da pri izbiri časa

¹⁴ Dvojni poševnici označujeta besedilni zasuk (Korošec 1998: 191), ki je dejansko časovni zasuk iz preteklika v sedanjik, s katerim v ospredje dramatično postavi opis vojaške vaje.

¹⁵ Burger na nemškem besedilu iz leta 1863 navaja kot najočitnejšo značilnost pripovedne tehnike, s katero ponazarja vpliv literarne tradicije na poročevalska besedila, izbiro časa: *vor allem die Tempus-Wahl: Perfekt und Präsens »umrahmen« die im Präteritum (Plusquamperfekt) erzählte Geschichte* (Burger 1990: 9 nasl.).

ni šlo za željo ustvariti vtis, kot da je dopisnik bil na kraju dogodka in nam o tem poroča kot očitavec, ker o tem sklepamo tudi, če je poročilo v pretekliku, temveč za način pisanja, prevzet iz takrat prevladujoče literarne prakse, ki ga ob rabi menjajočega se preteklika s sedanjikom ponazarjata tudi v dopisu podčrtani primera in metafora, s katero dopisnik podobno kot pisatelj slika podobo začetka bitke.

Za Jurčičeva pripovedna dela Kmecl ugotavlja (1983: 222), da je Jurčič zelo natančno ločeval avktorialno poročilo, ki ga je zapisoval v pretekliku, in »bližnjo sceno«, ki je bila v sedanjiku. Tudi Toporišič v slovnici (1984: 328) kot zgled za pretekla dejanja, izražena s sedanjikom, navaja besedilo druge polovice 19. stoletja, odlomke Levstikovega *Martina Krpana* (1858):

/b/ilo je pozimi in sneg je ležal krog in krog. /.../ Nesel je Krpan po ozki gazi na svoji kobilici nekoliko stotov soli; kar mu naproti *prižvenketa* lep voz; na vozu je pa sedel cesar Janez, ki se je ravno peljal v Trst. Krpan je bil kmečki človek, zato ga tudi ni poznal; pa saj ni bilo časa dolgo ozirati se; še odkriti se ni utegnil; temveč *prime* brž kobilico in tovor ž njo pa jo *prenese* vstran, da bi je voz ne podrl /poudarila avtorica/. (Toporišič 1984: 328.)

Levstikova, Jurčičeva in Tavčarjeva leposlovna besedila so bila znana Slovencem, krajša so bila objavljena v *Slovenskem glasniku* in *SN*, o izdajah novih slovenskih romanov je dnevnik redno poročal, izhajala so zbrana dela posameznih avtorjev, zato lahko sklepamo, da so dopisniki poznali slovensko leposlovje, predvsem tudi zato, ker so bili dopisniki narodno zavedni Slovenci, ponosni na vsako zapisano slovensko besedo. Glede na to, da je bil Jurčič od 1871 in vse do smrti urednik *SN* in pisec večine besedil v njem, je nemogoče, da njegova literarna praksa, izšolana pod strogo Levstikovo kritiko, ne bi vplivala na tvorjenje drugega pola, interpretativnih novinarskih besedil.

Zunanje, objektivne okoliščine kot stilotvorni dejavnik so vplivale na izoblikovanje posebnosti novinarskega stila v informativnih žanrih in tako v desetih letih Jurčičevega urejanja izoblikovale številne posebnosti novinarskega stila. Literarna tradicija slovenskega pripovedništva z Jurčičem kot pomembnim pisateljem in urednikom *SN* pa je postavljala zametke interpretativnih besedil predvsem v vstopom avtorskega stila in literarnih prvin, a so vse do 20. stoletja ostala pod vplivom literarnih besedil in šele takrat razvila latne žanrotvorne posebnosti.

5 Zaključek: Josip Jurčič začetnik slovenskega novinarskega stila

SN je 4. maja 1881 na prvi strani objavil veliko osmrtnico, v kateri navaja: »Upravni odbor 'Narodne tiskarne' s tužnim srcem oznanja žalostno vest, da je blagородni gospod JOSIP JURČIČ, slovenski pisatelj, glavni urednik 'Slovenskega Naroda', mestni odbornik Ljubljanski itd. itd., porojen na Muljavi ...« (*SN* 4. 5. 1881: 1).

Pomemben je »*itd. itd.*«. Čeprav je splošno privzeto, da je začetnik novinarskega stila Vodnik, je šele z nastopom prvega dnevnika mogoče najti specializirana jezikovna sredstva, ki so še danes značilnost novinarskega stila (prim. Kalin Golob 2003; 2019). Zato se v *itd.* skriva tudi dejstvo, da je pravi začetnik novinarskega stila prav Josip Jurčič. Kot piše tudi Nežmah (2012: 59): »Josip Jurčič (1844–1881) ni bil le avtor prvega slovenskega romana in veliki slovenski pisatelj, ampak predvsem časnikar.«

Ne le »predvsem časnikar«, bil je prvi profesionalni novinar, ki je v potencirani časovni tiski tvoril številna besedila in jih zgledujoč se po tujem tisku prilagajal slovenskemu dnevniku ter tako razvijal slovenski novinarski stil; na podlagi izkušenj pri urejanju časopisa je dopisnikom dajal tudi navodila, kakšna naj bodo besedila za slovenski dnevnik, in tako oblikoval tudi prve žanrske zahteve nastajajočih novinarskih besedil. Njegova leposlovna praksa pa je vplivala na uvodniška in druga komentatorska besedila, ki so se v stilnem in žantorvnem smislu iz literarnega vpliva izvila šele v 20. stoletju.

Viri

Jurčič, Josip, 1953: *Zbrano delo*. Šesta knjiga. Ljubljana: DZS.

Jurčič, Josip, ²1965: *Zbrano delo*. Tretja knjiga. Ljubljana: DZS.

Jurčič, Josip, 1982: *Zbrano delo*. Deseta knjiga. Ljubljana: DZS.

Jurčič, Josip, 1984: *Zbrano delo*. Enajsta knjiga. Ljubljana: DZS.

Levstik, Fran, 1954: *Zbrano delo*. Čerta knjiga. Pripovedni in satirični spisi, mladinski spisi, prevodi. Ljubljana: DZS.

Slovenski narod. Narodna tiskarna. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-TTJ-9M4QA>.

Literatura

Breznik, Anton, 1982: *Jezikoslovne razprave*. Toporišič, Jože (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.

Jesenko, Janez, 1884: *Časnikarstvo in naši časniki*. Spisal Stat nominis umbra. Ljubljana.

Kalin Golob, Monika, 1998: *Jezikovno-stilni razvoj v slovenskih poročevalnih besedilih do začetka 20. stoletja. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Kalin Golob, Monika, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalnega stila*. Ljubljana: Jutro.

Kalin Golob, Monika, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kalin Golob, Monika, 2019: Valentin Vodnik: predhodnik, in ne začetnik novinarskega stila. Legan Ravnikar, Andreja, Orel, Irena in Jelovšek, Alenka (ur.). *Oživiljeni Vodnik:*

razprave o Valentinu Vodniku. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC. 125–134. (Linguistica et philologica 39).

Kmecl, Matjaž, 1983: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.

Korošec, Tomo, 1976: *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Korošec, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

Nežmah, Bernard, 2012: *Časopisna zgodovina novinarstva na Slovenskem med letoma 1797–1989*. Ljubljana: Študentska založba.

Prijatelj, Ivan, 1955–1961: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*. Knjiga III. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Toporišič, Jože, 1984: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Vatovec, Fran, 1968: *Ob zibelki Slovenskega naroda pred 100 leti. Ob stoletnici ustanovitve »Slovenskega Naroda« 1868–1968*. Maribor: Društvo novinarjev Slovenije. 5–32.

Josip Jurčič: A Pioneer of Journalistic Style

Between 1871 and 1881, Josip Jurčič edited *Slovenski narod* (Slovenian Nation), which in 1873 became the first Slovenian daily after moving from Maribor to Ljubljana. Daily publishing caused time constraints for the creation of texts and thus influenced the formation of journalistic style. The article shows how Josip Jurčič was able to do editorial work and examines the nature of his contribution to the development of journalistic texts and style, based on an analysis of the author's notes in the newspaper, evaluations of his work and a linguistic analysis of his first diary.

Keywords: Josip Jurčič, journalism style, history of journalism style

NAŠO DOMIŠLJIJO ZBUJA TER NAS TAKO RAZVESELJUJE IN PODUČUJE: ZAČETKI JURČIČEVEGA IN ŠENOJEVEGA ZGODOVINSKEGA ROMANA

V članku so predstavljene podobnosti in sorodnosti med zgodovinskim romanom Josipa Jurčiča in Augusta Šenoce, utemeljitelja tega žanra v slovenski oziroma hrvaški književnosti. Primerjanje reprezentativnih besedil teh dveh avtorjev vključuje predvsem predstavitev takrat prevladujočega modela pripovednoproznih besedil z zgodovinsko tematiko, odnos do pripovednega vzorca Walterja Scotta in analizo umetniške konstrukcije pretekle resničnosti. Te značilnosti se, kot tudi nasploh razmerje med Jurčičevo in Šenojevo zgodovinsko prozo, proučujejo v kontekstu tedanjega statusa romana v slovenski oziroma hrvaški književnosti in odnosa do (nemške) trivialne literature, pa tudi glede na njune kritične refleksije o sami književnosti. Primerjava kaže vrsto podobnosti in le nekaj razlik, ne samo v zgodovinskem romanopisju, ampak tudi v variacijah razumevanja družbenih silnic, ki ga v veliki meri povzročajo in poganjajo.

Ključne besede: 19. stoletje, pripovedna proza, zgodovinski roman, Josip Jurčič, August Šenoa

V marsikaterem pogledu kompleksno in predvsem dinamično 19. stoletje tudi v primeru nastanka posvetne literature in estetsko relevantne pripovedne proze v slovenski in hrvaški književnosti potrjuje prav takšne značilnosti. V ničemer enotno ali monolitno obdobje pokaže precej zapletene družbene in kulturne procese, ki nakazujejo nekatere nove možnosti in osmislitve samosvoje resničnosti, kateri je prav literatura eden od vidnejših oznanjevalcev. V nihanju med različnimi poetološkimi oznakami, v specifični žanrski podobi časa, v bojevanju za kanon, v razmerju do prevladujoče evropske matrice, pa tudi v kompleksni družbeni razslojenosti in šibki institucionalni infrastrukturi se formira dinamična kulturna kompozicija tega časa. V ožjem kontekstu same literature periodizacijsko razčlenjeno na celo štiri časovne odseke, medtem ko je v širšem zaznamovano s procesom modernizacije in z nastankom meščanske družbe, se je 19. stoletje vzpostavilo

predvsem kot dejanskost intenzivnih interakcij iz različnih sfer družbenega življenja, obenem pa tudi kot čas vseprežemajoče omahljivosti po eni strani in postopne opredelitve in emancipacije po drugi.

V takšni duhovni klimi sta participirala tudi Josip Jurčič in August Šenoa, avtorja, katerih delež je v oblikovanju podobe tega časa nemerljiv, kot to vedno znova iz različnih perspektiv potrjuje literarna zgodovina. Oba avtorja sta namreč prepoznana kot ključne osebnosti časa, v katerem sta ustvarjala, njuno delo pa kot reprezentativno v obdobju poudarjenih prizadevanj, predvsem za utemeljitev umetniške proze in posebej romana kot utelešenje meščanskih načrtov. V ozadju tega, kar danes razumemo skoraj kot samoumevno dejstvo, v literarnozgodovinskem pojmovanju pa imenujemo »realizem«, je pravzaprav vrsta zelo obsežnih in kompleksnih, pa tudi precej pospešenih procesov, ki se neredko medsebojno pogojujejo in omogočajo:

/d/ok tako s jedne strane nacionalna i politička stuacija i njene česte promjene i zakreti u izvjesnom smislu usmjeruju i putove našeg stvaralaštva, s druge strane, u ovom razdoblju od tridesetak godina djeluje nekoliko literarnih generacija, dobrim dijelom i paralelno, pa i ta činjenica uvjetuje stanovitu disharmoniju stvaranja u ovom zaista prelaznom periodu, koji je – tek pri svom završetku – započeo krčiti određenje putove realizmu u hrvatskoj književnosti. (Šicel 1971: 42.)

Za slovensko pripovedno prozo je to pač bilo obdobje treh ali štirih desetletij, v katerih je morala literarno »odživeti« poldrugo stoletje evropskega predromantičnega, romantičnega, realističnega in celo naturalističnega razvoja, politično pa prav tako intenzivno in naglo preobrazbo in utrjevanje slovenske etnične skupnosti v moderen narod in v nacionalno meščansko družbo. (Kmecl 1982: 47–48.)

Paralelizem družbenih in literarnih praks v tem obdobju oziroma njihova povratna zanka je tudi neizogiben del literarnozgodovinskega opisovanja statusa Jurčiča in Šenoa, posebej v kontekstu zaznavanja žanrskih značilnosti dveh opusov oziroma njihovih začetniških vlog v formiranju proznega kanona. Tako se zgoščenost dogajanja v tem času med drugim reflektira prav na ravni procesa kanonizacije, njegovih intrinzičnih in ekstrinzičnih postopkov vrednotenja literarnih del in s tem legitimizacije lastne kulturne identitete.

Na samem začetku teh procesov, ko sta na literarno sceno stopila Jurčič in Šenoa, so bili prozni dosežki precej skromni in so se med drugim soočali tudi s kompleksno nalogo povezovanja in združevanja dotedanje heterogenosti stilov. V tem smislu Šicel (2004: 104–105) začetke pripovedne proze v hrvaški književnosti do pojava Šenoa opisuje kot v glavnem diletantske, brez tradicijske opore oziroma kot obdobje, v katerem je prevladoval boj za obvladovanje knjižnega jezika, pri čemer so pripovedniki šele »vadili« prozno večščino, opotekajoč se od posnemanja slabih prevodov do ponavljanja že znanih motivov iz epske narodne dediščine (med katerimi so pričakovano prevladovali tisti o bojih s Turki, ki so zdaj nekoliko modificirani po potrebi aktualne ilirske ideologije). Skratka, v tem obdobju sta se,

kot nadalje navaja Šicel, v iskanju tradicije, na katero bi se avtorji lahko navezovali, pojavile dve možnosti, po eni strani dubrovniško-dalmatinska literatura (renesanse, posebej baroka) in po drugi narodna epska pesem. Kot sklepa Šicel, se je večina avtorjev v času ilirskega gibanja in takoj po njem opredelila za kačičevsko formulo, kar pomeni za epski izraz in psevdozgodovinsko tematiko, in sicer v porodnih mukah iskanja jezikovno-knjižnega kanona, pri čemer se je še najmanj razmišljalo o »literarnosti« (Šicel 2004: 286–287).

Po drugi strani je za slovensko književnost približno v istem času enako značilen preplet različnih smeri in pojavov, z besedami Borisa Paternuja se je slovenska posvetna književnost rodila pretežno »v znamenju poljudnega razsvetljenstva, ki je prevladajoči literarni vzorec našlo v sredinskem spoju klasicističnega in folklornega sloga«, ampak ta dva temeljna vzorca sta bila prisotna predvsem v poeziji, »/p/roza je še globoko v 19. stoletje ostala nerazvito, bolj ali manj didaktiki prepuščeno območje, ki ni omogočalo polnega slogovnega razmaha, bolj točno, razmaha njegove estetske funkcije« (Paternu 1982: 12–13).

V šestdesetih letih 19. stoletja, v času, ko sta začela objavljati Jurčič in Šenoa in so se pojavljali prvi pomembnejši literarni programi, je v skladu s preferencami prihajajočega realizma prišlo do žanrske preusmeritve na prozo, v kateri je imela ključno vlogo prav ta dvojica. Do tedaj v ilirizmu privilegirana poezija, enako kot visoko estetizirana Prešernova poezija v romantizmu, je zdaj izgubljala primat v žanrskem sistemu in v raznorodnosti predhodnih stilskih formacij oziroma v različnih posameznih uveljavljanjih splošnih poetičnih norm so se začele formirati prozne oblike in norme. V ozadju tega procesa in glede na kanonizacijske procese so v teh desetletjih vidne različne sinhronizacijske tendence, tako Milanja (2012) navaja zgledovanje po klasicizmu (pri Mažuraniću ali Demetru), priklicevanje renesanse in svobodnega duha, romantični individualizem, ampak tudi »obnovo« Gundulića in dopisovanje *Osmana* ter racionalistično paradigmo kot razumsko »kontrolno« romantičnega genija. Vse to Milanja tolmači kot intenco enake ali podobne kulture z implikacijami nacionalne književne vrednosti oziroma kot poskus dokazovanja, da ta vrednost kot ena in ista obstaja v časovni perspektivi in tako tvori nacionalno identiteto in kanon. Obenem pa ta vrednost pričuje tudi o prizadevanju, da po eni strani pripada lastni tradiciji in da je po drugi strani del evropske kulturne matrice, v kateri od vedno participira (Milanja 2012: 216). V tem horizontalnem in vertikalnem usklajevanju, posebej v kontekstu kodificiranja prozne konvencije, se dodatno izostri nihanje med romantiko in realizmom:

/n/a eni strani so razvoj eksaktnih ved, splošna evropska mentaliteta, pa tudi vsakodnevna politična pragmatika tiščale voz daleč proč od romantike. Po drugi pa je začetno slovensko gospodarskopolično meščanstvo v svoji revščini gradilo moč pogosto samo na morali, na etičnih principih, na zanosu, na ideji, kar je seveda vse bolj stvar načelnega, trdnega, sposobnega, skratka izjemnega romantičnega subjekta kot pa objektivne realnosti. Zgodovina slovenske pripovedne proze v drugi polovici 19. stoletja je tako do opazne mere zgodovina o uveljavljanju, potrjevanju takšnega subjekta. (Kmecl 1982: 44–45.)

Kako pa so bile te kompleksne okoliščine konkretno razumljene, je najbolj razvidno iz literarnih realizacij in avtorefleksij dveh vodilnih figur tistega časa, Josipa Jurčiča in Augusta Šenoa, avtorjev s podobnim statusom v matični književnosti, ki sta umrla istega leta, še za življenja pa sta pridobila veliko bralcev in, lahko bi rekli, slavo. Čeprav obstajajo razlike v njunih začetniških vlogah (Šenoa na primer, v nasprotju z Jurčičem, ni avtor prvega hrvaškega romana, niti ne prvega hrvaškega zgodovinskega romana; ta je namreč nastal istega leta, kot je nastal prvi slovenski roman, *Deseti brat*, torej leta 1866 – roman *Severila ili slika progonstva kršćanah u Sisku* Ivana Krstitelja Tkalčiča), je gotovost njunega kanonskega položaja nedvomna. Ta je namreč svojo utemeljitev v veliki meri našel predvsem v podobnem razumevanju vloge in namena književnosti, neločljivo povezanih s specifičnimi zahtevami tega časa, na njih pa je v skladu s svojimi žanrskimi potenciali ustrezno odgovoril zgodovinski roman.

Kot je že ugotovila Marija Mitrović, »/p/ri komparativni obravnavi južnoslovenskih literatur druge polovice 19. stoletja se kot izredno značilen pojav odpira prav zgodovinski roman«, in sicer kot »plod nove dobe, novega pojmovanja razvoja in zgodovine« (1982: 169–170), s čimer se začenja prva etapa razvojne kontinuitete žanra. Spodbuda za Jurčičevo in Šenojevo uklanjanje zgodovinskemu žanru je predvsem v prizadevanju za nastanek homogenizirajoče literature oziroma tiste, ki bi odgovarjala na izzive tedaj nastajajoče meščanske družbe. Pri Jurčiču, kot opaza Paternu (1957: 72), »stremljenja po prebui narodne zavesti med ljudstvom, njegov odpor proti tujcem, ki so dušili kulturnopolitični napredek mladega naroda, njegov demokratični srd zoper preostale fevdalce, vse to si je iskalo tudi literarne izpovedi in si jo našlo v zgodovinskih motivih.« Podobno o Šenojevi preferenci zgodovinskega žanra piše Jelčič (1984: 167), da »nije pisao samo kao umjetnik i (umjesno je reći) učenjak nego i kao rodoljub, koji je od toga svog rada očekivao i praktične koristi u životu naroda: povijest je za Šenou sredstvo nacionalnog odgoja njegovog naroda i škola rodoljublja.« Kot je razvidno iz teh citatov, književnost tu ni bila razumljena le kot »čista« intelektualna, estetska vrednota ali zadeva, ampak tudi kot orodje narodne emancipacije. Povezano s tem, še takrat, takorekoč privilegirana funkcija v žanrskem sistemu, ki med drugim izhaja iz pravice do sporočanja o velikih temah preteklosti nekega nacionalnega kolektiva, je zgodovinskemu romanu zagotovila razmeroma utrjeno razvojno pot. Njen začetek oziroma njeno prvo fazo sta odločilno obeležila Jurčič in Šenoa, slovenski in hrvaški Scott. O Jurčičevem razmerju do Scotta so že pisali France Koblar, Ivan Prijatelj, Dragan Šanda, Štefan Barbarič, med njimi je tudi Janko Kos, ki je podal ugotovitve o širšem učinkovanju Walterja Scotta na Slovenskem. O zgodnji fazi zgodovinskega romana oziroma o prvem tipu slovenskega historičnega romana, kot ga je izoblikoval prav Jurčič, ki je pravzaprav edini reprezentant te prve faze, Kos piše, da je Jurčičev zgodovinski roman:

zasnovan še pretežno v okviru Scottovega vzorca, kar ni vidno samo iz pestre zmesi zgodovinske realnosti, lokalnega kolorita, ljudskih originalov in konvencionalne ljubezenske zgodbe, ampak tudi iz pripovednega načina, v katerem si sledijo v la-

godnem zaporedju zaokruženi večji prizori, popestreni z menjavo prostora in časa, glavnih in stranskih oseb, pa tudi z neprestanim prepletanjem razsvetljenskih, predromantičnih in romantičnih plasti, kot se to dogaja praviloma v vseh Scottovih romanih. (Kos 2001: 181–182.)

Podobno poudarja tudi Paternu (1957: 72), ki v razlagi prve Jurčičeve zgodovinske povesti, *Jurij Kozjak*, ugotavlja, da je pisatelja k historičnim motivom vodila izrazita fabulativna nadarjenost, ki je v razgibanih dobah našla obilo primernih snovi, in še to, da so se njegove historicistične težnje okrepile pod vplivom angleškega romanopisca Walterja Scotta, ki ga je v začetku šestdesetih let z navdušenjem prebiral. Iz prve roke je o tem navdušenju nad Scottom pričal Fran Levec:

/b/ilo je l. 1862., da Jurčič pri svojem sošolci Ferd. Ullrichu slučajno najde Walterja Scotta. Začel ga je brati in romani Scottovi so imeli nanj takšen vpliv, da so takorekoč odločili usodo njegovo. Bral ga je noč in dan in zlasti Scottov »Starinar« mu je sitno imponiral, tako da je celo v »Desetem bratu« znati več reminiscencij iz njega. Kar je bil Scott narodu svojemu, to bi bil Jurčič rad Slovencem svojim. (Levec 1888: 422.)

Po drugi strani je tudi Šenojevo posnemanje Scotta neizogibna domneva literarnozgodovinske razlage avtorjevega romanopisja, posebej glede na njegovo odločilno vlogo v formiranju in stabilizaciji romaneskne konvencije v hrvaški književnosti 19. stoletja. Kot avtorju petih zgodovinskih romanov mu je zgledovanje po Scottu poslužilo kot sredstvo, orodje za ostvaritev zaželenega romanesknega modela za tedanje hrvaško bralstvo, vsaj na način, kakor si ga je on predstavljal.

Šenoa je baštinió temeljnu shemu scottovskega tipa povijesnog romana, ali ga je i prilagodio specifičnim hrvatskim prilikama i domaćoj književnoj tradiciji. Bit je toga romanesknega modela vjerna rekonstrukcija povijesnih zbivanja nastala kao rezultat istraživanja autentičnih dokumenata i povijesnih vrela. Za Scotta (i Šenou) povijest više nema pomoćnu funkciju, funkciju pozadine i kulise zbivanja: ona je akter romanesknoga svijeta i bitan čimbenik narativne progresije. Ona je utkana u radnju i na nju bitno utječe. (Nemec 1992: 159.)

Šenojevo enako kot Jurčičovo zgledovanje po Scottovem modelu zgodovinskega romana ni bilo samo slepo posnemanje, ker sta se oba obenem tudi odmikala od te paradigme. Oba sta namreč ta modela prilagajala lastni prozni tradiciji ter zahtevam in razmeram svojega časa, njuna zgodovinska proza pa je modificirala tedanja žanrsko konstelacijo slovenske in hrvaške književnosti in ju v marsičem (re) definirala. Namreč ne glede na dejstvo, da je hrvaška književnost roman v verzih dobila že v 16. stoletju, so tristo let pozneje njen prozni del večinoma predstavljala krajša besedila oziroma »hajdučko-turska« in »pseudopovijesna« novelistika, ki se je pojavljala pred Šenoo, v petdesetih in šestdesetih letih, in sicer, kot pojasnjuje Nemec, kot plod teženj, da se je hrvaškemu bralstvu ponudilo berilo v narodnem jeziku in da se je na ta način ohranilo kulturni dosežek ilirizma (zato so se pogosto izbirale teme iz hrvaške preteklosti, posebej tiste o junaštvu). V glavnem prežete s patetiko in z naivnostjo so bile te novele pravzaprav hrvaški odgovor na trivialno beletristično produkcijo tretjerazrednih nemških avtorjev, ki jo je takrat v veliki

količini objavljala *Luna*, zabavna priloga *Agramer Zeitung* (Nemec 1995: 55). Zelo odločen odgovor prav na to produkcijo je imel tudi Šenoa:

/n/aša novelistika? Jao i pomagaj! (...) Ova nemarnost za našu povijest, za čud i historički razvitek naroda, nukaju naše noveliste da grade svoje pripovijetke i spletke po tuđoj šabloni, da mjesto oštra crtanja lica opisuju sto puta sunce, mjesec, zvijezde i sve kreposti nebeske frazama hrvatskom uhu groznima, rječju, sva pripovijest nema ništa tipičnoga, te se mogla zbiti prije u Tatariji i Tunguziji nego u Hrvatskoj. (Šenoa 1972: 80.)

V desetletjih pred pojavom Jurčiča, »sinonima zgodovinske povesti 19. stoletja« (Hladnik 1994), zanimanje za zgodovinsko in psevdozgodovinsko prozo sicer ni bilo redko, je pa šlo za sporadičen pojav. Kocijan kot značajne primere tega časa izpostavlja Vrazov poskus zgodovinske povesti iz leta 1835, ki »je segel v »turške« čase in že kaže na gledovanje po Scottovi prozi, obenem pa motivno odvisnost od srbske ljudske pesmi (Kosovka djevojka)«, kot tudi »povest iz petnajstega stoletja« iz leta 1845 *Erazem iz Jame* Franca Malavašiča. Po teh pionirskih žanrskih poskusih so Malavašičevemu tipu povesti sledili Josipina Turnograjska, Balant Janežič in Davorin Trstenjak, medtem ko sta Janez Trdina in Luka Svetec uveljavljala zgodovinsko-folklorno romantično pripoved. V navedenih primerih, pa tudi v ostalih, ki so se pojavljali pred Jurčičevimi zgodovinskimi povestmi, Kocijan zaznava »dvojno težnjo: biti ljudsko berilo in zahtevnejše branje« in potrjuje Paternujevi trditvi, »da je ta proza v precejšnji meri pospešila prehajanje in prispevala k dokončnemu prehodu 'od cerkveno vzgojne k posvetno vzgojni, laični prozi'« (Kocijan 1979: 256). Vsekakor je tukaj treba izpostaviti tudi delež zgodovinske povesti v nemščini, ki se je pojavljala od srede 30. let 19. stoletja in je predstavljala enega osrednjih žanrov vse do marčne revolucije, imela pa je »poudarjeno pritrjevalen odnos do vladajočih razmer v družbi« in je s tem »podpirala avstrijsko domovinsko zavest Kranjcev kot ljudstva in prek tega njihovo samozavest in ponos« (Birk 2003: 476, 480).

Sam Jurčič je bil nezadovoljen s takšnim stanjem med slovenskim bralstvom, zato iz pozicije lastne ustvarjalne odgovornosti v dialogu z namišljenim sogovornikom ugotavlja, da je »res /je/ malo veselega današnji dan za lepoznansega pisatelja«:

/s/aj veš ti in vsak med nami, da večina naše deželne inteligencije ne zna knjižnega slovenskega jezika. Celo ljudje, mladi in stari, ki se delajo in hočejo biti Slovenci, ne upajo si peresa med prste vzeti in pismo spisati po domače. V družbah, celo v narodnih družbah, n. p. po čitavnicah čuješ nemško govornico; zakaj? zato ker so možje in gospe in gospodičine večidel nemški brali in pravijo, da v nemščini laglje najdejo izrazov za svoje misli. (Jurčič 1866a: 21–22.)

Tik preden sklene, da je slovensko lepoznanstvo »premalo izvirno, premalo narodno«, mu Jurčič dodeli »veliko nalogo« – »da razširi in ogladi jezik v narodu, da izpodrine tujo knjigo in govornico iz omikanih družeb, in da bomo tudi po besedi ugenili, da smo res doma na Slovenskem, da smo Posavci in ne Porajnanje«

(Jurčič 1866a: 23). Glede na to, da je narod »živ učitelj« in je torej glavna pisateljska smernica in temeljna kategorija Jurčičevega in Šenojevega razumevanja književnosti, da, kot piše Jurčič (Jurčič 1866a: 21), »našo domišljijo zbuja ter nas tako razveseljuje in podučuje«, se poseganje v njegovo preteklost v okviru zgodovinskega žanra pokaže kot povsem razumljiva in ustrezna rešitev. Ta bo namreč kot žanr, ki je na meji med popularnim in didaktičnim, priklical širši bralski krog in ga izobrazil o kolektivno pomembnih temah, vendar ga bo istočasno tudi odvrnil od neželene nemskega čtiva. Z drugimi besedami, podobno kot v Šenojevi perspektivi hrvaški bralci, »v/ 19. stoletju so se Slovenci seznanjali s svetovno literaturo in z novimi žanri prek nemškega literarnega sistema, z zgodovinskim romanom, torej prek nemške oziroma v nemščino prevedene romaneskne produkcije in prek nemške literarne kritike« (Hladnik 1996: 21). Torej je v času, ko je prišlo do prodora slovenskega pripovedništva, zgodovinski roman nastajal »tudi iz konkurenčnih razlogov proti nemškemu pisanju, s katerim se je v reviji *Gartenlaube* in drugod obilo zabavalo slovensko dvojezično meščanstvo« (Hladnik 1983: 66). Poleg tega se je, podobno kot na Hrvaškem, nemški zgodovinski roman zelo redko prevajal. V takšnih okoliščinah je glavno literarno orodje oziroma sredstvo odpora do nemškega obenem trivialnega pisanja bila prav domača (zgodovinska) proza, ki je po eni strani najbolj zadovoljila vse bolj naglašeno privrženost realistični tendenci, po drugi skozi pa je nekatere romantične prvine (prisotnost atraktivnih pustolovskih in ljubezenskih zapletov, črno-bela karakterizacija, časovna in prostorska ekzotičnost itd.) omogočila izpolnjevanje specifičnih zahtev tega časa. Namreč ob očitni vzgojni nalogi književnosti je bilo zgodovinski povesti in romanu dodeljeno posebno mesto, ker je bilo tukaj posredi, kot Šicel trdi za Šenoa, izbiranje »takvih tema koje zadiru u srž narodnog života«, čime se čuva i »nacionalni individualitet od tuđih loših utjecaja« (Šicel 1972: 82). Sam Šenoa pa je zelo jasno pojasnil namen rabe zgodovinskih tem: »da si narod sam zaviri u dušu, da otvori krvavu knjigu minulih dana, jer je prošlost vazda zrcalom sadanjeg doba. Dobro je da narod sazna gdje je zgriješio i posrnuo, gdje li se proslavio i prodičio. To neka mu je naukom za buduća vremena« (v Matanović 1999: 259). Analogija med preteklim in sedanjim bo v tem obzorju pridobila ključno mesto v prikazovanju zgodovinskih tem, ker po Šenojevih besedah (1963: 106), »/g/radiva ne nedostaje«:

/r/es je naša zgodovina, kakor ljudstvo naše, pohlevna, res nima posamnih, svetu znanih činov, ali vendar se dobe v nji listi, kterih ne bo lepa kopica novelistov ali romanopiscev popolnoma izpraznila, na pr. turške vojske (vsak kraj ima svojo pravljico), francoski čas, boji med krščanstvom in poganstvom, posamezne pravljice imenitnejših krajev, gradov, zgodovina poglavitnih mest itd. Povsod najdeš zrnce zgodovinsko, okrog ktereга prosto in domišljavo opleteš drugej v narodu nabrane značaje. (Jurčič 1866b: 67.)

S poseganjem v preteklost, v kateri očitno ne manjka gradiva, si je zgodovinski roman scottovskega tipa v tem času prizadeval »predstavljati neponovljivo individualnost kake pretekle objektivne zgodovinske stvarnosti«, v njem se »presoja s stališča razuma in razumnega napredovanja k redu, splošni koristnosti in blagostanju v svobodni in enotni meščanski družbi« in sicer pogosto »skozi podobe

konflikta med odmirajočim in prihajajočim socialnim redom« (Matajc 2003: 204). Z drugimi besedami, takšni romani so »grajeni iz zgodovinskega čuta in iz zavesti o družbenih protislovjih kot gibalu družbenega napredka« (Mitrović 1982: 174–175) in ta žanr je bil prav v tem smislu prvak emancipacijske naloge naroda in njen pomembnejši glasnik.

Glede na to, pa čeprav gre za inicialno različna meščanska statusa, Šenoa po logiki nasledstvenega prava, Jurčić pa po izobrazbi in javnem delovanju, sta oba preteklost v svoji prozi fikcionalizirala s pozicije meščanstva v nastajanju, pri čemer zgodovinski roman kot »diskurzivni (avto)pedagoški instrument kolektivnega samospoznanja« (Brajović 2019: 32) v svojih temeljnih načelih prikazovanja pretekle stvarnosti razkriva prav sociodinamiko tega časa, oddaljevanje od starih avtoritet in priklic nekih novih vrednosti, kar pa je predvsem vidno v antagoniziranju posameznih družbenih slojev v zgodovinski perspektivi. Na primer spor med plemstvom in zagrebškimi meščani v *Zlatarovom zlatu* ali plemstvom in absolutizmom v *Ivanu Erazmu Tatenbahu*, ki implicira vprašanje, »da je ondašnje (građansko) društvo proizašlo iz klasnih sukoba između plemstva i građanstva«, v katerem je vsebovana »pragmatična aktualizacija povijesnosti« (Pogačnik 2001: 171–172). Domiselne naratološke rešitve v prikazu te aktualizacije se realizirajo na različnih ravneh, predvsem pa na ravni samega prikazovanja, v domeni vsevednega pripovedovalca in njegovih manevrov, v sferi opisa in na ravni karakterizacije likov.

Že začetki obeh romanov, *Zlatarovo zlato* in *Ivan Erazem Tatenbah*, odkrivajo jasno tendenco širokega in objektivnega posega v zgodovinsko stvarnost, s katerim se bo upravljalo iz vsevedne perspektive z absolutno seznanjenostjo z vsemi segmenti zgodbe. Gre za nevprašljivo reproduciranje stvarnosti, in sicer po Rankejevem načelu »kot se je dejansko zgodilo« in z jasno tendenco čim močnejše usklajenosti z uradno zgodovino. V že znanem predgovoru tega, sicer prvega Šenojevega zgodovinskega romana, se poudarja pomembnost navezave na arhivsko gradnjo o Zagrebu 16. stoletja in to je ostalo neizogibno preddejanje tudi za naslednje njegove romane:

/p/remećući u arhivu grada Zagreba stare zaprašene hartije, u koje od sto godina nije bila ruka dirnula, naidoh i na ljutu i krvavu pru među silnim podbanom Gregorijancem i građanima zagrebačkim. (...) Gledao sam da bude to vjerna prilika onoga vremena. Tko mari uvjeriti se o tom, pročitaj tumač ovoj knjizi i vidjet će da se je sve što evo pripovijedam s veće strane uistinu zbilo, da su skoro sva lica mojega djelca uistinu živjela i za života tako radila kao što ti se tude prikazuju. (Šenoa 1963: 105–106.)

Čeprav takšna neposredna eksplikacija v Jurčićevem romanu ne obstaja, je znano, da se je med pisanjem romana *Ivan Erazem Tatenbah* naslanjal na zgodovinsko razpravo Rudolfa Gustava Puffa (Prijatelj 1927: 453), pa tudi na neke druge zgodovinske spise (Prijatelj 1927: 454, 463). K dodatni, zunanji verodostojnosti v prikazovanju zgodovinske teme, zarote Zrinskih in Frankopanov, prispeva tudi tisto splošno sprejeto tolmačenje, v skladu s katerim je ta roman »/l/iterarni efekt

Jurčičevega bivanja in delovanja med Hrvati« in da ga je snov zainteresirala »v dobi, ko je kot uradnik ‘Sudslav. Ztg’ imel realizirati jugoslovanski program, posebe pa družiti slovenske in hrvatske duhove« (Anonim. 1911: 348). Prav te okoliščine, enako kot tiste, ki izhajajo iz širšega konteksta, ki diktira naravo in vlogo književnosti, v katero je bil Jurčič, pa tudi Šenoa, s svojim javnim delovanjem globoko potopljen, je že v najzgodnejših odmevih pripeljalo do ocene, da je »/u/ metnostna stran /.../ v tem romanu sploh degradirana in služi zgolj za začimbo v zmislu moderne politične ideje razpredenemu opisu zgodovinskih dogodkov« (Priatelj 1927: xxiii) oziroma, da je Jurčič s svojim tesnim naslanjanjem na Puffa snov »premalo osvetlil z zarjo svoje pesniške domišljije« (Lokar 1912: 107).

Zaupanje v možnost dosledne literarne reprodukcije pretekle stvarnosti se v obeh romanih potrdi tudi s konvencionalnimi pripovednimi tehnikami brezosebnosti in nevtralnosti, kar pride še posebej do izraza v opisih zgodovinskih okoliščin in dejanskih oseb, ki jih v skladu s takšnim konceptom zgodovinskega romana ne manjka. No, z vsevednostjo vodeni pripovedovalci včasih neposredno intervenirajo prav na ravni verodostojnosti dokumentov, kot na primer v opisu Jurija Gornika, viničarja na Tattenbachovem posestvu, ko se konstatira: »v ostankih mariborskega arhiva se nahaja njegovo ime spačeno v ime: Gurnigg« (Jurčič 1927: 161), ali v opisu Tattenbachovih plemičev, ko se prizna, da njihovih »imen ne vemo povedati« (Jurčič 1927: 161). Takšni retorični triki se pojavljajo le občasno, ampak vedno prispevajo ne le h krepitvi legitimnosti tistega, ki govori, ampak tudi k prepričljivosti same zgodbe. V Šenojevem romanu so takšni neposredni komentarji preseljeni v na koncu dodani tolmač¹ in že v predgovoru se poudarja njegova pomembnost za verodostojnost zgodbe, ki jo bo predložil svojemu bralcu: »/g/ledao sam da bude to vjerna prilika onoga vremena. Tko mari uvjeriti se o tom, pročitaj tumač ovoj knjizi i vidjet će da se je sve što evo pripovijedam s veće strane uistinu zbilo, da su skoro sva lica mojega djelca uistinu živjela i za života tako radila kao što ti se tude prikazuju« (Šenoa 1963: 106).

Absolutna kontrola nad zgodbo se med ostalim izvaja tudi z namenom, da se pridobi bralca in realizira »emocionalni model kontakta« (Dąbrowska-Partyka 1984: 308) z njim, in sicer ne samo na ravni same zgodbe (prepolni intrig, napetosti, nepričakovanih obratov ipd.), ampak tudi z načinom, kako se z njo upravlja. Če so to temeljne koordinate vodenja zgodbe, kakor je to razvidno predvsem v opisih zgodovinskih okoliščin in (v overitvah zgodbe skozi prisotnost) dejanskih oseb, so v funkciji tistega, kar Moretti (2015: 94–95) z oporo na Jaussovo predpostavko o poetskem načelu potisnjenosti lastnega jaza, da bi se zgodovina lahko sama pripovedovala v zgodovinskem romanu, prepozna kot pomembno značilnost Scottovega romana, analitično-impersonalni stil, ki je bolj prisoten v opisih kot v samem pripovedovanju. Po Morettijevem mnenju namreč že roman *Waverly* pokaže upočasnjevanje

¹ Na primer: »/u/ saborskom zapisniku od 1584. (u zem. ark.) javi novi ban Tomo Erdödi, da se je Ungnad ‘zbog bolesti’ odrekao banstva; tako da se obično veli kod velike gospode. Nu kao pravi razlozi bit će svakako oni što ih Krčelić (*Hist. eccl. zagr.* pag. 267) po Vinkoviću navodi, i što ih ja Alapiću stavih na jezik« (Šenoa 1963: 373).

pripovedovanja, namnožitev trenutkov zastajanja, v katerih se razvija analitični stil oziroma nov tip opisa, znotraj katerega je svet opazovan s perspektive »nepričakovanih sodnik« in v katerih nepričakovani rituali preteklosti postopoma budijo vsakdanost 19. stoletja (Moretti 2015: 81–82), zaščitni znak meščanstva in njegove literature. No, posredi je šele najava slednjih, ker če sledimo tej tezi, lahko opazimo, da so zgodovinski pripetljaji v Jurčičevem in Šenojevem romanu vendarle prikazani predvsem kot intrigantne pustolovščine v duhu razsvetljenskih in romantičnih prizadevanj, le z enim svojim delom pa kot racionalizirani realistični podvig, v katerem je neustrašno junaštvo zamenjano z utrudljivo vsakdanostjo. V tem smislu je pridobitev bralca kot pomemben namen teh romanov pomaknjena v sfero dialoga, ki ga je veliko v obeh romanih in ki je dodatno dinamiziran z vrednotnimi sodbami in slogovno obremenjeno leksiko. Z dialogi (v katerih je pripovedovalec le relativno prikrit) se neposredno razkriva zgodovina in sproži akcija, dialogi so mesto atraktivnih pustolovščin v poučni zgodbi zgodovine, nerazvozljivo povezane z moralnimi vrednotami in emocijami. Prav zato se bralec z njihovo pomočjo najlažje identificira z liki, potem pa se tudi pouči o jasno razmejenih principih dobrega in zla, obenem pa se zabava z življenjem v avanture in pustolovščine akterja zgodovinske zgodbe. Če sledimo temu, so konvencije zgodovinskega romana jasno odgovorile na zahteve tistega časa, in sicer z odgovorom na potrebe bolj in manj zahtevnega bralca, s tem ko so nagovarjale vse. Prav s tem sta Jurčič in Šenoa dala uspešno formulo in oblikovala prozo, ki je upoštevala, neredko tudi diktirala pogoje razumevanja družbenih silnic, in sicer neke na meji med preteklim in sedanjim, trivialnim ter netrivialnim, na robu notranjih in zunanjih protislovij.

Literatura

- Anonim., 1911: »Erasmus Tattenbach«. Listek. Josip Jurčič. *Slovan* 9/11. 347–348.
- Birk, Matjaž, 2003: Nemška zgodovinska povest na slovenskem v prvi polovici 19. stoletja. Hladnik, Miran in Kocijan, Gregor (ur.): *Slovenski roman: mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 473–482.
- Brajović, Tihomir, 2019: *Pedagoška fikcija: bildungs-naracija i srodni modusi u novijoj hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Meandarmedia.
- Dąbrowska-Partyka, Maria, 1984: Projekcija čitaoca u Šenoae. *Umjetnost riječi* XXVII/4. 305–313.
- Hladnik, Miran, 1994: Slovenska zgodovinska povest v 19. stoletju. Orožen, Martina (ur.): *XXX. SSJLK: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. 127–53.
- Hladnik, Miran, 1983: Pot slovenske zgodovinske pripovedne proze v 20. stoletje. Glušič, Helga (ur.): *XIX. SSJLK: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1983. 63–77.
- Hladnik, Miran, 1996: Slovenska diskusija o zgodovinski povesti in zgodovinskem romanu. *Slavistična revija* XLIV/2.

- Jaus /Jauss/, Hans Robert, 1978: *Estetika recepcije*. Beograd: Nolit.
- Jelčić, Dubravko, 1984: *Šenoa*. Zagreb: Globus, Delo.
- Jurčič, Josip, 1866a: Pomenki o domačih rečeh. I. O slovenskem lepoznanstvu. *Slovenski glasnik* 1. 20–23.
- Jurčič, Josip, 1866b: Pomenki o domačih rečeh. II. Slovensko lepoznanstvo premalo narodno. *Slovenski glasnik* 2. 64–67.
- Jurčič, Josip, 1927: Ivan Erazem Tattenbach. Prijatelj, Ivan (ur.): *Josipa Jurčiča zbrani spisi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Jurčič, Josip, 1882: Deseti brat. Levec, Fran (ur.): *Jurčičevih zbranih spisov I. zvezek*. Ljubljana: Odbor za Jurčičev spomenik, Narodna tiskarna.
- Kmecl, Matjaž, 1982: Problem realizma v slovenski pripovedni prozi. Paternu, Boris (ur.): *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij Obdobja 3*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 43–48.
- Kocijan, Gregor, 1979: Zgodovinska snov v pripovedni prozi med Vrazom in Jurčičem. *Jezik in slovstvo* 24/8. 251–257.
- Kos, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Levec, Fran, 1888: Spomini o Josipu Jurčiči. *Ljubljanski zvon* 8/7. 418–429.
- Lokar, Janko, 1912: Jurčičev »Ivan Erazem Tatenbah«. *Slovan* 10/4. 107–108.
- Matajc, Vanesa, 2003: Sodobni in moderni slovenski zgodovinski roman. Hladnik, Miran in Kocijan, Gregor (ur.): *Slovenski roman: mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 201–211.
- Matanović, Julijana, 1999: August Šenoa između teorije i prakse. *Dani Hvarškoga kazališta: građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 25/1. 251–272.
- Milanja, Cvjetko, 2012: *Konstrukcije kulture: modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*. Zagreb: Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«.
- Mitrović, Marija, 1982: Položaj in značaj zgodovinskega romana druge polovice 19. stoletja v jugoslavenskih literaturah. Paternu, Boris (ur.): *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij Obdobja 3*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 169–177.
- Moretti, Franco, 2015: *Građanin – između povijesti i književnosti*. Zagreb: Multimedijalni institut.
- Nemec, Krešimir, 1992: Šenoina koncepcija povijesnog romana. *Umjetnost riječi* XXX-VI/2. 155–164.
- Nemec, Krešimir, 1995: *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.
- Paternu, Boris, 1982: K tipologiji realizma v slovenski književnosti. Paternu, Boris (ur.): *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij Obdobja 3*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–29.
- Paternu, Boris, 1957: *Slovenska proza do moderne*. Koper: Primorska založba Lipa.

Pogačnik, Jože, 2001: *Tragovi u vremenu*. Zagreb: Matica hrvatska.

Prijatelj, Ivan, 1927: Urednikove opombe. Prijatelj, Ivan (ur.): *Josipa Jurčiča zbrani spisi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.

Šenoa, August, 1972: Naša književnost. Šicel, Miroslav: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Liber. 93–98.

Šenoa, August, 1963: Zlatarovo zlato. Ježić, Slavko (prir.): *August Šenoa, Sabrana djela*. Zagreb: Znanje.

Šicel, Miroslav, 1972: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Liber.

Šicel, Miroslav, 1971: *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Šicel, Miroslav, 2004: *Povijest hrvatske književnosti (Knj. 1: Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa)*. Zagreb: Naklada Ljevak.

The Beginnings of the Historical Novel of Jurčič and Šenoa

The article presents the similarities between the historical novels of Josip Jurčič and August Šenoa, the founders of this genre in Slovenian and Croatian literature, respectively. The comparison of representative texts of these two authors focuses mainly on a presentation of the then prevailing model of narrative prose texts with historical themes, the attitude to the narrative pattern of Walter Scott, and an analysis of the artistic construction of past reality. These characteristics, as well as the relationship between the historical prose of Jurčič and Šenoa in general, are studied in the context of the novel's status in Slovenian and Croatian literature and its attitude to (German) trivial literature, as well as the authors' critical reflections on literature itself. The comparison reveals a series of similarities and only a few differences, not only in historical novels, but also in variations in the understanding of the social forces that largely cause and drive them.

Keywords: nineteenth century, narrative prose, historical novel, Josip Jurčič, August Šenoa

SODOBNI SLOVENSKI IN
SLOVANSKI ROMAN, 2. DEL

BIOGRAFIZEM V ZNAMENJU KOMPLEKSNE POLIFUNKCIONALNOSTI V SODOBNEM MAKEDONSKEM ROMANU

Provokativna vibracija med stvarnostjo in fikcijo, značilna za biografizem kot literarni postopek, ki na specifičen način spreminja zgodovinska dejstva v estetske stvaritve in prenavlja, obenem pa bogati spomin na določeno osebnost, je naletela na odmev tudi v sodobnem makedonskem romanu in kratki prozi. Prispevek obravnava fiksijske junakinje, razpete med zgodovinopisje in domišljijo, v zbirki novel *Žametna prevleka (Кадифената покривка, 2015)* Olivere Nikolove ter romanih *Heloiza: Vrnitev besed (Враќањето на зборовите, 2015)* Goceta Smilevskega in *Alma Mahler (Алма Малер, 2014)* Saša Dimoskega. Naštete avtorje zanimajo predvsem alternativne zgodbe, osredotočene na resnične zgodovinske teme, ki jih je uradna zgodovina potisnila v ozadje.

Ključne besede: makedonski roman, biografizem, falcija – fikcija, historiografija – imaginacija

Za biografijo in zgodovino je značilna faktičnost. Ko na podlagi njiju nastaja fikcija, ki se v ustvarjalnem postopku prepleta s stvarnostjo, tedaj stvarnost trpi na račun lepote. Resnica je relativna, zato lahko sodobno umetnost dojemamo tudi v okviru razmišljanj Michela Foucaulta (v Stoјановски 2015), da mora biti resnica vedno pod narekovajem, ker je konstrukt diskurza, produkt jezika. Po Umberto Ecu (v Stoјановски 2015) je semiotika disciplina, ki proučuje vse, kar je mogoče uporabiti za »laganje«, kar pravzaprav ni nič drugega kot običajni izraz za tisto, kar v literaturi/kulturi imenujemo fikcija (»izmišljija«). Fikcijo lahko opredelimo tudi kot prikazovanje nečesa, kar ni resnično in dejansko, na način, ki nerealno predstavlja kot realno. Toda na področju literature, kjer je subjektivnost distinktivna in zato diskutabilna, stvari niso tako preproste. V našem kulturnem radiju namreč velja subjektivna realnost za manj realno od objektivne, zato so lahko načini, na katere se objektivna realnost oblikuje in uveljavlja, problematični.

Čas postmodernistične fikcije napeljuje k temu, da se na novo napiše preteklost v fikciji ali v zgodovini. S tem poskuša rehistorizirati (ne pa dehistorizirati) umetnost in teorijo, pri čemer uporablja in hkrati zlorablja načine historiografije (Hachion 1996: 370). Christina Kotte (2001: 34) navaja tri napade na tradicionalni koncept zgodovine in na pozitivistični pogled na zgodovinopisje kot objektivno in nepristransko zapisovanje preteklosti. Uvrščamo jih pod skupno ime *jezikovni obrat*¹ v sodobni zgodovini, nanašajo pa se na poststrukturalistično kritiko in smrt zgodovine,² narativistično zgodovinopisno šolo³ in dialogizem v zgodovini.⁴ Kot posledica jezikovnega obrata se poraja prepričanje, da univerzalne zgodovine v hegllovskem ali marksističnem smislu ni več, prav tako ni več monolitne zgodovine oziroma zgodovine, ki sloni na razvoju, napredku in kontinuiteti, temveč da obstajajo samo »diskontinuirane in protislovne zgodovine,« dodaja Kotte (prav tam).

Privrženci novega historizma, ki se pojavlja kot poststrukturalistična zgodovinska kritika, zavračajo koncept svetovne zgodovine, kakršnega je razvil Hegel, ki preteklost vidi kot nekaj, kar je treba preseči, prihodnost pa kot obet neskončnega napredka. Za novi historicizem velja, da je zgodovino mogoče brati kot besedilo, zaradi česar je preprosto razlikovanje med literaturo in zgodovino nemogoče. Besedilnost zgodovine je pravzaprav eden od vzrokov, zakaj preteklosti ni mogoče v celoti rekonstruirati. Zavedamo se, da zaradi uničljivosti substance in dobesedne materialnosti diskurza nikoli niso na voljo vsi možni viri. »Vse sledi preteklosti družbene, kulturne ali gospodarske narave se berejo kot besedila. Obenem pa so literarna besedila obravnavana kot zgodovinski viri, zgodovinski viri pa kot (literarna) besedila, zato razlikovanje med kontekstom (domnevno nespremenljivo zgodovinsko realnostjo) in besedilom (vsem preostalim besedilom, ki jih je mogoče brati na domnevno stabilnem in koherentnem ozadju konteksta) ni več konvencionalno. Zaradi kolapsa opozicije besedilo-kontekst se tisto, kar je veljalo za stabilen kontekst besedila, spremeni v simbolni in semiotični pogled na kulturno produkcijo« (Stojanovski 2015: 16).

To, kar imenujemo *zgodovinsko dejstvo*, ni niti *datum* niti dana ali fiksna točka, iz katere lahko zgodovinar izhaja, temveč je *rezultat* in *produkt* zgodovinarjeve osebne *apriorne* imaginacije. Posledično je za zgodovinarja slika preteklosti v vseh podrobnostih imaginarna slika (Engler 1994: 22). Pri pisanju zgodovine in pisanju romana se pokaže bistvena podobnost, saj sta tako roman kot zgodovina produkt avtonomne ali samoavtorizirajoče dejavnosti, ki je spet *a priori* podvržena

¹ Izraz »jezikovni obrat« uporabljajo poststrukturalisti (po Richardu Rortyju ga je skoval Gustav Bergman, vendar je postal pomemben po Rortyjevi uporabi v antologiji *The linguistic turn: recent essays in Philosophical method*, 1968). Več o tem v Stojanovski 2015.

² Zgodovinopisje tako kot literatura konstruira svoje objekte, ki so objekti jezika in ne korespondirajo z nobeno realnostjo zunaj besedila.

³ Poudarja, da način pripovedi, s katerim bi morali predstaviti zgodovinsko resničnost, zgodovini vsiljuje umetno obliko in strukturo.

⁴ Preteklosti ni mogoče reducirati na monološko in nanizano serijo dogodkov. Ustvarjajo jo nasprotujoči si glasovi, ki onemogočajo koherenten red.

imaginaciji. Ko zgodovinar izbere, katero zgodbo bo uporabil za svojo pripoved, je sam proces izbire in povezovanja različnih dejstev navidezno kaotične in nekoherentne snovi zgodbe v pomenski zaplet pogojen s strukturo dane prazgodbe. Če sprejmemo stališče Haydena Whitea, da zgodovinopisje ni nič drugega kot proces ustvarjanja fikcije in zgodovinsko besedilo nič drugega kot literarni artefakt (White v Engler 1994: 25), potem se pojavi vprašanje: kaj so zgodovinske podobe (reprezentacije), če te še zdaleč niso reprezentacije neke univerzalne razumljive zgodovinske resničnosti? (White v Engler 1994: 25). Whiteov odgovor je, da zgodovinskih besedil nikoli ne bi smeli brati kot nepristranske znake o dogodkih, ki jih prikazujejo, temveč kot simbolične strukture ali razširjene metafore.

It Whiteovega priporočila je tudi v sodobni makedonski književnosti vzniknila potreba po novih temah, osvobojenih lokalnega/regionalnega in nacionalnega, pa tudi potreba po »širši recepciji literarnih del izven makedonskega literarnega prostora« oziroma po »njihovi usmeritvi na mednarodni trg literarne komunikacije« (Аврамовска 2015: 203). Zgodbe v tovrstnih delih odlikuje precej bolj univerzalna dimenzija kot v reprezentativnih romanih iz makedonskega literarnega kanona (kot so npr. *Bedno življenje* (Крпен живот, 1953) Staleta Popova, *Pirnica* (Пиуеј, 1980) Petreta M. Andreevskega, pa tudi *Popek sveta* (Панокот на светот, 2000)⁵ in *Čarovnica* (Беумица, 2006) Venka Andonovskega. Provokativna vibracija med stvarnostjo in fikcijo, značilna za biografizem kot literarni postopek, ki na specifičen način spreminja zgodovinska dejstva v estetske stvaritve in prenavlja, obenem pa bogati spomin na določeno osebnost, je torej naletela na odmev tudi v sodobnem makedonskem romanu in kratki prozi. Za analizo, v kateri se osredotočam na junakinje, razpete med zgodovinopisje in domišljijo, sem izbrala zbirko novel *Žametna prevleka* (Кадифената покривка, 2015) Olivere Nikolove ter romana *Heloiza: Vrnitev besed* (Враќањето на зборовите, 2015) Goceta Smilevskega in *Alma Mahler* (Алма Малер, 2014) Saša Dimoskega.

Nikolova, Smilevski in Dimoski v svoja dela vpeljejo avtentične zgodovinske osebnosti, ki nato prerastejo v izjemno močne fikcijske osebe. Ob njih pa velja omeniti tudi Miles Franklin, Spinozo in Einsteina v biografskih fikcijah – romanih *Žalost Miles Franklin pod Kajmakčalanom* (Таѓата на Мајлс Франклин под Кајмакчалан, 2004) Ivana Čapovskega, *Pogovor s Spinozo* (Разговор со Спиноза, 2002)⁶ Goceta Smilevskega in *Sporini Alberta Einsteina* (Мемоарите на Алберт Ајнштајн, 2007)⁷ Kireta Ilievskega – ter Adolfine Freud in Lou Sa-

⁵ Roman je leta 2013 izšel tudi v slovenskem prevodu Sonje Dolžan.

⁶ Roman je leta 2005 izšel tudi v slovenskem prevodu Aleša Mustarja.

⁷ Dogajalni prostor v tem romanu je bolnišnica pod Kajmakčalanom, ki je delovala med prvo svetovno vojno, njegova glavna junakinja pa je medicinska sestra Miles Franklin. Gre za avstralsko pisateljico, po kateri je poimenovana najbolj reprezentativna avstralska literarna nagrada. V njeni biografiji je podatek, da je med prvo svetovno vojno nekaj časa preživela v nekdanji Egejski Makedoniji (današnji severni Grčiji) in delala v znameniti škotski ženski bolnišnici pri Ostrovskem jezeru ter ves čas pogledovala proti Kajmakčalanu in Meglenu. A to je le skromno biografsko dejstvo. Neizpolnjene strani življenja slavne avstralske pisateljice, njeno osebno izkušnjo in intimni pogled na Egejsko Makedonijo v prvi svetovni vojni je Čapovski skušal zaobjeti v tem svojem delu. Sicer se

lomé (ob katerih se dotaknemo tudi biografij Nietzscheja, Rilkeja, Paula Reeja, Freuda) v romanu *Sestra Sigmunda Freuda (Сестрата на Зигмунд Фројд, 2010)*⁸ Goceta Smilevskega in *Louino zaklenjeno telo (Заклученото тело на Лу, 2005)* Olivera Kjorveziroske.

Knjiga *Žametna prevleka* Olivera Nikolove je zasnovana kot zbirka šestih daljših novel, ki tematizirajo umor, uvaja pa jo zapis: »Nekaj osnovnih podatkov je prevzetih iz *Enciklopedije morilcev*. Ostalo je plod avtorjeve domišljije« (Николова 2015: 5). Zgodbe šestih morilk, od markize Marie-Madeleine de Brinwilliers iz 17. stoletja do kurtizane, kristjanke in muslimanke Magzin Pipo iz 21. stoletja, poskušajo osvetliti prvine vzgibe za dejanje umora in strast do ubijanja. V ta razmeroma dolg časovni razpon (od 17. do 21. stoletja) avtorica umesti tudi zgodbo Mare Buneve, Tetovčanke, modrilke Velimirja Preliča, ki jo nenavadno, a izredno prepričljivo preplete z zgodbo o Menči Karniču, po rodu iz Kruševa, ljubezni Vanča Mihailova in likvidatorki Todorja Panice. Nikolova gradi zgodbe o morilkah, nesrečnih ali nesrečno zaljubljenih ženskah, ki se počutijo pristne le pri ubijanju, ženskah, ki jim je življenjsko vodilo postala misel zastupljevalke Locuste, dvorjanke v rimskem imperiju iz 1. stoletja, ki se glasi: »Če cenite življenje, ne pozabite, da mu daje vrednost prav smrt« (Николова 2015: 75).

Goce Smilevski je v intervjuju z novinarko Mimoso Petrevsko Georgievo za časopis *Nova Makedonija* opozoril na selektivni spomin zgodovinopisja, ki pred pozabo ohranja le majhen del nešteti dogodkov in ljudi. Razkril je, da mu začetni poskusi, da bi upodobil Heloizo kot žensko, ki jo je ljubezen do Abelarda tako očarala, da je popolnoma pozabila na svojega sina, niso ponudili dovolj prepričljive osnove za roman, ki se je nato porodil iz odsotnosti Astralaba v pismih njegovih staršev. V raziskavi, ki se je je lotil, pa je našel tudi možno razlago za molk o Astralabu v pismih Heloize in Abelarda. Gre za hipotezo zgodovinarja Bernharda Schmeidlerja, ki jo je kasneje obdelala Charlotte Charrier, da je Abelard pravzaprav avtor vseh besedil, ki veljajo za korespondenco med njim in Heloizo. Na vprašanje, ali želi popraviti kakšno zgodovinsko krivico ali pa le osvetliti odrinjene ženske like, je Smilevski odgovoril:

/z/godovinopisje je paradoksalna veda. Njen cilj je spominjati se, vendar ta predvsem pozablja. Prisiljena je v redukcioniščen spomin, saj mora izbrati le majhen del nešteti dogodkov in ljudi, ki jih bo lahko ohranila pred pozabo. Ob tem pa se zgodovinopisje, kot ugotavlja zgodovinar Isaiah Berlin, spominja predvsem osvajalcev, vladarjev, vplivnežev. Tisti, na katerih hrbtu se prenaša teža usode človeštva, so obsojeni na pozabo. V tem neravnovesju med spominjanjem in pozabljanjem je Heloiza specifičen primer, saj se je ne spominjajo takšne, kakršna je bila, pač pa takšne, kot jo je v svojih besedilih konstruiral Abelard. Še več, njen pristen glas je bil odvzet, njene pristne besede so bile uničene, kajti če je Abelard res napisal vsa besedila, ki

roman naslanja na spomine, ki jih je zapustila Miles Franklin in jih danes v rokopisu hrani Mitchell State Library v Sydneyju, a zaokrožitev tega obdobja njenega življenja, kot tudi polnokrvnost njenega značaja sta plod avtorjevega dela.

⁸ Roman je leta 2012 izšel tudi v slovenskem prevodu Sonje Dolžan.

veljajo za njegovo korespondenco s Heloizo, ki se je ohranila do danes, to pomeni, da je verjetno uničil pisma, ki mu jih je Heloiza poslala. Zato je roman *Heloiza: Vrnitev besed* nekakšen kontrapunkt besedilom, ki veljajo za korespondenco med Heloizo in Abelardom, pa tudi Abelardovemu avtobiografskemu besedilu *Zgodovina mojih nesreč*. (Smilevski v Петревска Георгиева 2015.)

Roman *Alma Mahler* Saše Dimoskega ponuja zgodbo, ki jo v prvi osebi pripoveduje vplivna žena velikega avstrijskega skladatelja in dirigenta Gustava Mahlerja, strukturirano v desetih poglavjih, ki ustrezajo Mahlerjevim desetim simfonijam. »/d/eset vidikov, deset trenutkov, deset načinov občutenja in sočustvovanja z ljubeznijo. Glasba kot ljubezen. Ljubezen sama po sebi kot zadosten življenjski fenomen,« je izjavil Dimoski v intervjuju ob uprizoritvi istoimenskega dramskega besedila, ki ga je po njegovem romanu priredil Vasil Zafirčev.⁹ Ženska, ki se zaljo ljubezni do Gustava Mahlerja odreče lastni skladateljski karieri in pokoplje možnost, da bi bila njegova kolegica, v trenutku, ko postane njegova žena, ima v romanu Dimoskega priložnost zakričati: »Dolgo časa si bil pomemben samo ti. Bila sem tvoja senca. Alma Mahler, propadla skladateljica. Alma Mahler. Tvoja debela senca. Tvoja soproga, ljubica, mati tvojega mrtvega otroka, tvoja guvernantka, kuharica, negovalka. Tvoj strah in tvoja varnost. Jaz, Alma Mahler« (Димоски 2014: 7–8). Dimoski pravzaprav poskuša prenesti njene nenapisane note v besede, ko pravi: »Glasbeni zapis je večni ljubezenski čas. Končna zgodba brez konca. /.../ Ta zgodba se začne prav tu: na ločevanju med toni in zvoki, na prehodu iz življenja življenja samega v življenje ljubezni« (Димоски 2014: 125).

Pisanje fikcije in pisanje zgodovine najlažje spremljamo, če sledimo evoluciji koncepta zgodovine v povezavi s konceptom literature, hkrati pa opazujemo spreminjanje epistemološkega statusa zgodovinopisja skozi stoletja. Vse do konca 18. stoletja je bila zgodovina veja književnosti, pisanje zgodovine pa je štel za literarno, zlasti retorično prakso. Zgodovinarji in retoriki od antike do konca 18. stoletja veljajo za umetnike, in čeprav jih večina pozna koncept »zgodovinarja kot neosebnega zrcala realnosti« (Lionel Gossman v Kotte 2001), se problemi zgodovinopisja v tem obdobju ne pripisujejo epistemologiji, temveč retoriki. Vse do takrat je bilo namreč zgodovinopisje konceptualizirano kot »umetnost predstavljanja, ne pa empiričnega raziskovanja preteklosti« (Kotte 2001: 7). V drugi polovici 19. stoletja pisanje zgodovine ni več obravnavano kot umetnost, temveč postane zgodovina superiorna literaturi, njen cilj pa je objektivno in nevtrarno opisovanje empirične realnosti. Vrhunec sodobnega zgodovinopisja se zgodi s Heglovim diakritičnim opisom *svetovne zgodovine*.

Po paradigmatični spremembi reprezentacije in ideala objektivnosti v preučevanju zgodovine od 19. stoletja naprej se vzpostavi jasnejša meja med stvarnostjo in

⁹ To je monodrama za dve ženski in dvojni simfonični orkester, ki je bila premierno uprizorjena januarja 2015. Zafirčevu je uspelo na odru združiti dve veliki igralki iz različnih generacij – Milico Stojanovsko, pripadnico generacije doajenov oziroma ustanoviteljev makedonskega gledališča, in Zvezdo Angelovsko, pripadnico srednje generacije, ki sta si podobni in hkrati različni v svoji pristni igralski maniri.

fikcijo. Pojavi se mnenje, da fakti pripadajo le zgodovinopisju, fikcija pa je značilna le za literaturo. Druga polovica 20. stoletja zaznamuje skeptično preizpraševanje realistične ideologije reprezentacije, bližina med pisanjem zgodovine in pisanjem literature pa se obnovi s prepoznavanjem njune jezikovne sorodnosti, saj za oboje jezik predstavlja močno orodje. Proces *kulturne entropije*, ki vpliva na svet popularnih medijev, začne vplivati tudi na »visoko umetnost«, predvsem na ameriške pisatelje iz zgodnjih šestdesetih let. V obdobju postmoderne umetniku ni več dopuščena vpetost v homogeno kulturno okolje s splošnimi izkušnjami in pomeni, temveč ta živi že v pluralističnem »multiverzumu« heterogenih kultur in subkultur. Novo ozračje kulturnega pluralizma in multikulturalizma pomeni, da zatirani in (rasno, etnično, spolno) marginalizirani dobijo svoj glas.

Postmodernistične romanopisice, pa tudi romanopisice 21. stoletja, torej zanimajo alternativne zgodbe, najpogosteje osredotočene na resnične zgodovinske teme, ki jih je uradna zgodovina potisnila v ozadje. Zanimajo jih predvsem zaradi neuresničenih možnosti, ki jih določene zgodovinske situacije skrivajo. Po drugi strani pa je uradno zgodovinopisje običajno »zgodovina zmagovalcev«, dokumentirani dokazi pa vedno vsebujejo veliko več podatkov o močnejših, pomembnejših in vplivnejših entitetah. Zato vsak primer nasprotovanja kanonizirani zgodovini, tudi če gre za konkurenčne različice v postmodernističnih delih, ni toliko namenjen temu, da se popravi parcialnost kanonizirane zgodovine, kot temu da se »okrepi položaj podrejenih skupin v sedanjosti in predlaga možnosti za večjo enakost v prihodnosti« (Wesseling 1991: 110–111).

Marginalizirani/zatirani dobijo svoj glas tudi v obravnavanih besedilih Nikolove, Smilevskega in Dimoskega. Zgodovinske Heloize se spominjamo, kot jo je konstruiral Abelard, Smilevski pa v romanu *Heloiza: Vrnitev besed* obudi njene besede in s tem dekonstruira zgodovinsko Heloizo. Podobne premike doživljamo pri razmejitvi zgodovinskih in izmišljenih morilk Nikolove ter zgodovinske in izmišljene Alme Mahler Dimoskega.

Linda Hutcheon ugotavlja, da postmoderna fikcija, za razliko od dokumentarnega romana, ne želi govoriti resnice, temveč prej »spraševati, čigava resnica je povedana« (Hutcheon 1996: 207), in v tem kontekstu Nikolova, Smilevski in Dimoski izberejo ravno tisto zamolčano: ne resnice velikega Gustava Mahlerja, ampak resnico kontroverzne Alme Mahler, ne resnice priljubljenega filozofa in teologa Petra Abelarda, temveč utišane Heloize, ne resnice slavnega Vanča Mihajlova, ampak zgodovinsko potlačenih Menče Karniču in Mare Buneve.

Historiografska metafikcija se poigrava z resničnimi in lažnimi zgodovinskimi zapisi in »nekateri znani zgodovinski detajli so namerno ponarejeni, da bi poudarili možne mnemonične napake zapisane zgodovine in stalno možnost namernih in nenamernih napak« (Hutcheon 1996: 193). Čeprav običajno vključuje zgodovinske podatke, ki se v zgodovinski fikciji uporabljajo za večjo verodostojnost in z namenom ustvarjanja občutka zaupanja, pa historiografska metafikcija take

podatke le redko asimilira. Z vidika likov v zgodovinopisni metafikciji so protagonisti »ekscentrične, marginalizirane, periferne figure« (Hutcheon 1996: 192), celo zgodovinske osebnosti dobijo drugačen status.

V prispevku sem poskusila prikazati kontekst in obliko historiografske metafikcije v izbranih romanah in novelah iz sodobne makedonske književnosti, ki se ji je doslej v makedonski literarni vedi posvečalo manj pozornosti.¹⁰

Prevedla Namita Subiotto

Viri

Димоски, Сашо, 2014: *Алма Малер*. Скопје: Култура.

Николова, Оливера, 2015: *Кадифената покривка (новелети за жени – убијки)*. Скопје: Матица македонска.

Смилевски, Гоце, 2015: *Враќањето на зборовите*. Скопје: Дијалог.

Smilevski, Goce, 2016: *Helozia: Vrnitev besed*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Prev. Sonja Dolžan.

Literatura

Аврамовска, Наташа, 2015: Македонската современа проза наспрема другите култури. *XLI Научна конференција на XLVIII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. 201–216.

Engler, Bernd, 1994: The Dismemberment of Clio: Fictionality, Narrativity, and the Construction of Historical Reality in Historiographic Metafiction. *Historiographic Metafiction in Modern American and Canadian Literature*. Ur. Engler, Bernd in Müller, Kurt. München, Dunaj in Zürich: Schöningh Paderborn. 13–33.

Ѓорѓиева, Марија, 2008: *Историографската метаfikција во романот: толкувачки модели (докторска дисертација)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Наџион, Linda, 1996: *Poetika postmodernizma: Istorija, teorija, fikcija*. Novi Sad: Svetovi. Prev. Vladimir Gvozden in Ljubica Stanković.

¹⁰ O historiografski metafikciji v makedonski književnosti je pisala Elizabeta Šeleva in jo poimenovala »vrsta mitologizirane zgodovine« ter jo locirala v dela Slavka Janevskega in Venka Andonovskega. V njenih metabesedilnih in medbesedilnih postopkih in oblikah namreč zaznava, da je bila namera avtorjev ustvariti »primer učene, sistematično pretehtane, logično izčiščene in žanrsko retorično potujene literature« (Šeleva 2000: 183), pri čemer s pomočjo transvalorizacije »reinterpretirata in posodabljata hipotekstualni vzorec, ga spreminjata v središče medbesedilne igre besed, oživljata narečje kot nekakšno retorično imitacijo, značilno prav za njuno ironično poigravanje z vzorci, v katerem prevlada komični anahronizem in neskladje balkanske province« (Šeleva 2000: 184). Marija Gjorgjieva pa je v svoji doktorski disertaciji (Ѓорѓиева 2008) opravila natančno aplikativno študijo historiografske metafikcije na primeru romana *Aleksander in smrt* (Александар и смртта) Slobodana Mickovića.

Kotte, Christina, 2001: *Ethical dimensions in British Historiographic Metafiction: Julian Barnes, Graham Swift, Penelope Lively*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.

Петревска Георгиева, Мимоза: Интервју со Гоце Смилевски. *Нова Македонија*, 27. 5. 2015. <http://novamakedonija.com.mk/NewsDetal.asp?vest=5271593564&id=26&setIzdanie=23478>.

Стојановски, Давор, 2015: *Историографската метафикција од С до З (магистерска дисертација)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Шелева, Елизабета, 2000: *Од дијалогизам до интертекстуалност*. Скопје: Магор.

Т. Д.: Монодрама за две жени и дуплиран симфониски оркестар. *МКД*. <http://www.mkd.mk/kultura/teatar-i-film/monodrama-za-dve-zheni-i-dupliran-simfoniski-orkestar>.

Wesseling, Elisabeth, 1991: *Writing History as a Prophet: Postmodernist Innovations of the Historical Novel*. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Biographicalism Marked by Complex Polyfunctionality in the Contemporary Macedonian Novel

The provocative vibration between fact and fiction, which is characteristic of biographicalism as a literary process that transforms historical facts into aesthetic creations in a specific way and renews and enriches the memory of a particular personality, has also found an echo in the contemporary Macedonian novel and novella. This article examines the fictional heroines, torn between historiography and imagination, in Olivera Nikolova's collection of novellas *Velvet Cover* (Кадифената покривка, 2015), Goce Smilevski's novel *Heloiza: The Return of Words* (Враќањето на зборовите, 2015) and Sašo Dimoski's novel *Alma Mahler* (Алма Малер, 2014). The authors listed here are mainly interested in alternative stories, focusing on real historical themes that have been pushed into the background by official history.

Keywords: Macedonian novel, biography, faction – fiction, historiography – imagination

INTERVJU

DVA GLASOVA IZ BRATISLAVE: O SLOVAŠČINI IN SLOVENŠČINI V IZOBRAŽEVANJU NA SLOVAŠKEM – MILOSLAV VOJTECH IN SAŠA VOJTECH POKLAČ

Miloslav Vojtech (1973) je doktoriral na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega v Bratislavi, kjer kot redni profesor predava slovaško književnost. Tudi raziskovalno se posveča problematiki zgodovine slovaške književnosti konca 18. stoletja in 19. stoletja, metodologiji literarne vede, zgodovini slovaške literarne historiografije in didaktiki slovaške književnosti. Je avtor številnih monografij, visokošolskih učbenikov in študij, med drugim *Od baroka do romantike* (2003), *Literatura, literarna zgodovina in literarnost* (2004), *Biedermajer v slovaški literaturi 19. stoletja* (2016) ter *Jan Kollár, zbrano delo* (2010). Od leta 2004 je urednik zbornikov *Studia academica Slovaca*, poletne šole slovaškega jezika in kulture pri Centru za slovaščino kot tuji jezik. Univerza v Ljubljani mu je konec leta 2020 podelila naziv častnega senatorja za izjemne zasluge pri širitvi slavističnih in slovenističnih študijev na Univerzi Komenskega v Bratislavi. Intervju, v katerem smo se med drugim pogovarjali o slovaški književnosti v primerjalni perspektivi in sistemskih težavah pri poučevanju materinskega jezika v slovaškem srednješolskem prostoru, je potekal poleti 2021 v Bratislavi.

V svojem raziskovalnem in pedagoškem delu se v veliki meri posvečate obdobju začetka novejše slovaške književnosti. Zakaj prav to obdobje in katere so glavne značilnosti tega obdobja na Slovaškem? V kolikšni meri je bila slovaška kultura vpeta v širši evropski prostor?

Posvečam se književnosti od preloma 18. in 19. stoletja do konca 19. stoletja, torej gre za celoten literarni spekter od razsvetljenstva, klasicizma in predromantike

do realizma. Motivacija, da sem se posvetil temu obdobju, sega že v čas, ko sem pisal svojo diplomsko delo pri profesorju Viliamu Marčoku, ki je bil pionir pri raziskovanju novejše slovaške proze in je leta 1968 izdal monografijo *Začetki slovaške novodobne proze*. Gre za obdobje, ki je bilo s strani literarnih zgodovinarjev pogosto spregledano in kjer je bilo še veliko neraziskanega. To me je spodbudilo, da sem se temu obdobju posvetil tudi na doktorskem študiju. Pri tej ključni temi sem ostal vse do danes.

Obdobje s konca 18. stoletja je za Slovake unikatno zlasti s komparativnega vidika, saj smo takrat dobili prvi roman. To je v primerjavi s sosednjimi in drugimi narodi relativno zgodaj. Naša literatura se je v obdobju zadnjih dveh desetletij 18. stoletja hitro razgibala in, če situacijo primerjamo s šestdesetimi in sedemdeseti leti, opazimo tudi večjo intenzivnost: povečuje se število literarnih besedil, število avtorjev, ki objavljajo, obenem pa raste kakovost besedil in prihaja do estetizacije literarnega procesa. Slovaška književnost se je v tem času izrazito sekularizirala, se osamosvajala od različnih teoloških in religioznih konceptov ter po letu 1800 že pridobila značilnosti, ki so bližje tedanjim evropskim literaturam. Če so bili tuji vplivi do takrat zelo selektivni, osredotočeni zlasti na antične vzore in nemški kontekst, se je zdaj književnost začela odpirati tudi drugim impulzom iz tujine, povečalo pa se je tudi število prevodov iz angleške, ruske, francoske in drugih književnosti.

Ob osnovnih literarnozgodovinskih raziskavah se ukvarjam tudi z zgodovino literarne historiografije. Ne gre zgolj za refleksijo že omenjenega obdobja, temveč tudi za razvoj slovaške literarne zgodovine, ki ima prav tako svoje začetke v 18. stoletju, v delih P. Valaskega, B. Tablica, kasneje P. J. Šafárika in vse do J. Vlčka. Prav tako me zanima drugo prelomno obdobje pri nas, to je situacija po letu 1919, ko je bila ustanovljena Univerza Komenskega v Bratislavi. V okviru seminarja za slovansko filologijo se je začela v institucionalnih okvirih razvijati tudi literarna teorija in z njo literarnozgodovinske raziskave. Posvečal sem se imenom, kot sta A. Pražák, M. Pišút, tudi strukturalizmu, navedem naj M. Bakoša, pa tudi delu mlajših literarnih zgodovinarjev iz šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja – med njimi J. Minárik, R. Brtáň in drugi. Prav tako preučujem tekstološka vprašanja, torej delo z viri, z arhivskim gradivom, kar je danes aktualna in zelo pomembna tema. V svojem najnovejšem prispevku v slovenščini sem osvetlil adaptacijo češčine na Slovaškem v obdobju narodnega preporoda (*JiS* 2021, št. 2; op. a.). Zadnje področje, ki se mu osebno posvečam in seveda ni nezanemarljivo, pa je književna didaktika.

O slovaški književnosti v Sloveniji ne vemo prav veliko, saj z njo redkeje prihajamo v stik. Kako vidite slovaško književnost doma in v svetu? Katere vrhunce slovaške književnosti velja izpostaviti?

Omenil sem že prvi slovaški roman s konca 18. stoletja, ob njem pa naj iz tega obdobja izpostavim še izjemne epe Jána Hollyja, ki se je zgledoval pri tradiciji

antičnega pesništva, pri Homerju, Vergilu in drugih. Lahko rečemo, da gre za slovaškega Vergila, prototip avtorja 19. stoletja, ki je književnost dojemal ne le kot nekaj estetskega, temveč je bil mnenja, da bi morala literatura imeti zlasti narodnoreprezentativno funkcijo. Literarna tradicija je bila v tem obdobju zelo močna – književnost se ni pisala zgolj v zadovoljstvo bralca, temveč je morala bralca obenem tudi izobraževati in vzgajati, prvenstveno v narodnem duhu. Zavedati se moramo, da je bila slovaška kultura takrat vezana izključno na književnost, ostala kultura je bila namreč v glavnem internacionalne narave, uvožena z Dunaja in iz drugih kulturnih centrov. Literatura je torej opravljala reprezentativno naloge, se pravi to, kar je pisatelj in politik J. M. Hurban poimenoval kot »narodni duh, ki se je rodil iz slovaškega okolja, ki izvira iz slovaških dolin in gora«. Slovaški pesniki Sládkovič, Botto in Hviezdoslav so v 19. stoletju vnesli diskurz, s katerim so se želeli kosati z avtorji svetovnega formata in dokazati, da je slovaški jezik prav tako enakopraven – čeprav gre za jezik majhnega naroda, je dovolj mogočen, da so v njem lahko izražene enako privzdignjene in plemenite teme kot v jezikih drugih svetovnih narodov.

Po letu 1918, ko narodnoreprezentativna vloga ni bila več najpomembnejša, je v ospredje stopila estetska vloga. V času nastanka prve Češkoslovaške republike je sledila težnja po evropeizaciji književnosti in z njo usmeritev v avantgardo. Tudi v tem obdobju je znana vrsta slovaških avtorjev, obenem pa je zelo pomembno, da se je slovaška književnost takrat začela bolj sistematično prevajati v tuje jezike, kar je omogočilo boljšo dostopnost in njeno prepoznavnost v drugih državah. Med obema vojnama je postal literarni prostor na Slovaškem zelo strukturiran, zapleten in večplasten. Če je bilo do konca 19. stoletja še mogoče slediti postopnosti med obdobji, kjer je eno obdobje lahko trajalo tudi več kot sto let, so se prehodi zdaj dinamizirali, nastalo je veliko t. i. *-izmov*. Sama dinamika dobe je narekovala zapleten razvoj, saj je v 40. letih potekala druga svetovna vojna, nastala je samostojna Slovaška republika, sledila sta povojna obnova Češkoslovaške republike ter komunistični puč ... Po letu 1948 pa se z nastopom komunistične doktrine srečujemo tudi s fenomenom, ko so avtorji začeli »obračati plašč po vetru«. Nadrealist je denimo z danes na jutri postal socialistični realist. Srečujemo se z rupturami, kjer je bil literarni razvoj močno razkosan prav z različnimi prelomnimi zgodovinskimi dogodki. Vse to je spodbudilo nastanek številnih disidentskih gibanj v letih po vojni, avtorji pa so emigrirali tudi po letu 1968.

Namenimo nekaj besed še slovaščini in slovaški kulturni identiteti. Kot predavatelj, raziskovalec, pa tudi član maturitetne komisije in drugih strokovnih odborov imate možnost širšega vpogleda v današnji položaj književnosti na Slovaškem. Kako bi ovrednotili položaj književnosti v slovaškem šolstvu in v javnem življenju? Kako osrednja filozofska fakulteta dojema slovaški jezik in kulturno identiteto?

Naša univerza in naša fakulteta sta najstarejši univerzitetni ustanovi na Slovaškem, ustanovljeni sta bili leta 1919, neposredno po nastanku Češkoslovaške

republike. Od samega začetka je bila glavna naloga filozofske fakultete vzgajati inteligenco in tudi prve slovaške srednješolske učitelje na Slovaškem. Kot vemo, je bila situacija na področju šolstva na Slovaškem pred letom 1918 izrazito slaba. Po Apponyijevih ogrskih šolskih zakonih iz leta 1907 na Slovaškem namreč ni obstajala več niti ena osnovna šola s slovaškim učnim jezikom. Osnovno šolstvo je bilo *de facto* likvidirano in madžarizirano, vse tri slovaške gimnazije, ki so bile ustanovljene v 19. stoletju, pa so bile s strani ogrske vlade ukinjene že leta 1874. Letnica 1918 se torej dojemata kot odrešitev in mejnik tudi na tem področju, saj bi bila brez nastanka Češkoslovaške republike pod vprašajem tudi prihodnost slovaškega naroda kot takega. V dvajsetih letih obstoja prve republike je filozofski fakulteti uspelo vzpostaviti mrežo slovaških gimnazij in srednjih strokovnih šol, mnogo kasneje pa je sodelovala tudi pri ustanovitvi drugih visokih šol in na ta način odločilno pripomogla k razvoju šolstva.

Glede vloge kulture in književnosti v družbi in njenem položaju v šolskem sistemu lahko rečem, da gre še vedno za pomembno zadevo, namreč za narodni jezik in narodno književnost, ki imata osrednjo vlogo. Problemi pa se kopičijo zlasti ob neprestanem eksperimentiranju na področju šolstva, takšni so denimo večkratni nesistemski poskusi reform. Kot primer naj navedem reformo iz leta 2008, ko se je reformiral srednješolski sistem poučevanja književnosti. Odpravljen je bil namreč literarnozgodovinski model poučevanja književnosti, književnost se torej ni več poučevala na klasični način od antičnih avtorjev do sodobnosti, tega je zamenjal model, ki je dajal prednost žanrsko-zvrstnemu poučevanju. Poučevalo se je torej na način, da so se srednješolci najprej en mesec učili o romanu, potem nekaj tednov o kratki zgodbi, potem o komediji, kar pa je bilo postavljeno zelo nesistemsko. Kmalu se je ugotovilo, da so učitelji s takšnim sistemom nezadovoljni, zato smo se po nekaj letih vrnili nazaj k preizkušenemu modelu.

Kakšno pa je razmerje pri poučevanju med jezikom in književnostjo v srednjih šolah? V Sloveniji se je pred nekaj leti govorilo o delitvi ur pri poučevanju slovenščine, in sicer na poučevanje jezika in poučevanje književnosti. So tudi pri vas podobne ideje, se je kaj takega uvajalo v prakso?

Da, tudi pri nas so bile podobne težnje, zlasti nekako po letu 2000. Takrat so želeli na novo razporediti izobraževalna področja v šolstvu in jih povezati v različne sklope. Jezik bi bil pri tem uvrščen na področje, povezano s komunikacijo – govorilo se je o »jeziku in komunikaciji«, književnost pa naj bi bila priključena k umetnosti. Bila je torej jasno izražena težnja po delitvi, kar pa nam je zmeraj nekako uspelo preprečiti, zlasti z argumentom, da sta jezik in književnost v okviru nacionalne kulture nedeljiva elementa. Književnost je namreč jezik v njegovi estetski funkciji, torej jezikovna realizacija.

Kakšen pa je obseg ur za slovaški jezik in književnost danes? Se je tako kot v Sloveniji glede na splošno težnjo po redukciji učnih ur in obsega učnega gradiva pri nekaterih predmetih o tem govorilo tudi pri vas? Dejstvo je, da

se bralne navade spreminjajo, nekatere politike pa želijo biti vsečne z reformami, kjer bi se na primer ukinilo domače branje ali pa zmanjšal obseg književnosti.

Tako imenovano obvezno branje je druga občutljiva tema. Pri nas je opredeljeno v dokumentu *Državni izobraževalni program*, v katerem je naveden izčrpen seznam del obveznega branja. Poudariti moram, da učitelji z njim niso zadovoljni in zahtevajo večjo svobodo pri izbiri, saj gre za res ponesrečen in problematičen izbor. Na seznamu so denimo tudi takšna besedila, ki niso prilagojena starosti in so kdaj celo pretežka za dijake. Gre za problem, ki se ga zavedamo in o katerem se neprestano pogovarjamo, hkrati pa se na žalost nikamor ne premaknemo.

Glede obsega je v osnovnih šolah dodeljeno število ur za slovaščino in književnost ustrezno, bolj problematična pa je situacija na srednjih šolah. Izpostaviti velja, da na Slovaškem v primerjavi s Slovenijo obstaja zgolj en izobraževalni program za celoten srednješolski sistem. Nimamo torej različnih kurikulumov za srednje strokovne šole in gimnazije, kar predstavlja velik problem, na katerega neprestano opozarjamo. Državni pedagoški inštitut (v letu 2022 preimenovan v Nacionalni inštitut za izobraževanje in mladostnike; op. a.) in ministrstvo za šolstvo, ki sta zadolžena za to področje, ustaljenega sistema ne želita spreminjati, kar se utemeljuje z dejstvom, da v obeh primerih dijaki opravljajo splošno matura, ki ima enako težo, zato bi ta matura torej morala biti enakovredna. Zagovarjajo torej prepričanje, da gre v primeru dijakov srednjih poklicnih šol in gimnazij za enako raven in obseg znanja, kar pa seveda ni res. V praksi imata gimnazijec in dijak srednje ekonomske ali pa prometne šole drugače urejeno izobraževanje. Če se ponovno vrnem k samemu številu ur na srednjih šolah, je obseg ur denimo že na gimnazijah nizek – gre za skupaj tri ure jezika in književnosti na teden. Obenem sicer obstaja mehanizem, ko ima ravnatelj šole na voljo tudi t. i. proste ure, ki jih lahko po svoji izbiri porazdeli med različne predmete, kar je v nekaterih primerih prav slovaščina, spet v drugih pa naravoslovni predmeti. Obenem učitelji slovaščine kolektivno vztrajno pozivajo in ponavljajo, da zaradi velikega obsega učnega gradiva potrebujejo tudi to dodatno četrto uro na teden. Morda naj še navedem, da ima predmet slovaški jezik in književnost enako število ur kot tuji jezik, kar je še ena od travm, ki že nekaj let teži učitelje slovaščine in nam je nikakor ne uspe razrešiti.

Kako pa se na Slovaškem posvečate vprašanju zastopanosti manj znanih oz. manj izpostavljenih književnosti v kanonu svetovne književnosti pri srednješolcih? Kakšen je pravzaprav literarni kanon: gre za kanon po Bloomu ali pa se v njem pojavljajo tudi regionalne književnosti, mogoče v obliki priporočnega, izbirnega branja?

Literarni kanon svetovne književnosti pri nas je zelo konvencionalen, rekel bi, da celo precej problematičen. Na eni strani so prisotna emblematična besedila slovaške književnosti, od svetovne književnosti pa angleška, nemška, francoska, ruska besedila ter nekaj ameriške književnosti iz 20. stoletja. Absolutno pri tem umanjka

poznavanje besedil naših sosedov, mislim, da celo ni več niti enega besedila iz češke književnosti, da sploh ne omenjam madžarske ali pa ukrajinske književnosti, kljub temu da na Slovaškem živi kar polmilijonska madžarska manjšina. Tudi sam pojem avstrijske književnosti za nas ne obstaja, čeprav vemo, da ima avstrijski literarni kontekst velik pomen za naš prostor. Avstrijska moderna in avstrijska književnost 19. stoletja je na nas vplivala bolj kot pa na primer francoska književnost. Podobno je tudi s poljsko književnostjo, ki je velikanska, in na primer imena, kot so A. Mickiewicz, H. Sienkiewicz ter številni drugi avtorji, našim dijakom danes ne pomenijo nič.

Je problem zlasti v tem, da je bil kanon postavljen že pred mnogo leti in se skozi čas ni posodabljal? Katera institucija je pravzaprav odgovorna za koordinacijo in spreminjanje literarnega kanona na Slovaškem ter kako deluje?

Osrednji organ, odgovoren za sprejemanje učnih načrtov, je Državni pedagoški inštitut, ki je del ministrstva za šolstvo in ga tudi upravlja. Vodstvo omenjenega inštituta je tako v večini primerov na žalost odvisno od rezultatov volitev. Obenem na Slovaškem obstajajo tudi stanovska združenja, že več let sem na primer aktiven član Slovaškega združenja učiteljev, kjer vsako leto vztrajno opozarjamo na pereče probleme.

Med najaktualnejšimi problemi je v prvi vrsti zlasti splošen pritisk, da bi se zreducirali učni programi, pri čemer se poudarja, da ne potrebujemo dejstev, temveč večine – to, kar bomo potrebovali »v življenju«. Na ta način se vse, kar je povezano z umetnostjo in kulturo, marginalizira. Vseeno pa mislim, da se vse več ljudi zaveda deficita in upada kakovosti na ta račun, kar je razvidno tudi iz lestvice uspešnosti, na primer pri PISA testiranju, zlasti pri bralni pismenosti. Prav na tem področju moramo nujno nekaj ukreniti, pri čemer pa gre v odločilni meri za delo z besedili, za samo branje, kar je seveda neločljivo povezano s predmetom slovaški jezik in književnost.

Tako kot v Sloveniji ima tudi na Slovaškem dolgo tradicijo poletna šola slovaškega jezika za tujce, pri kateri sodelujete že več kot 20 let. Gre za daljnosežen projekt, zato bi veljalo izpostaviti, kakšen je njegov doprinos doma in v tujini, ter predstaviti, kakšni so sodobni izzivi, s katerimi se soočate.

Poletna šola slovaškega jezika Studia Academica Slovaca (SAS) že od svojih začetkov v letu 1965 pa vse do danes zagovarja idejo, da je poučevanje jezika nujno povezano s spoznavanjem kulture. Poletne šole SAS torej ne organiziramo kot klasične šole jezika, temveč zmeraj obstaja tesen preplet s književnostjo, umetnostno zgodovino, zgodovino mišljenja, pa tudi s politologijo, sociologijo in mnogimi drugimi področji. Na poletno šolo prihajajo študenti slovakistike s tujih univerz in posamezniki, ki se šele želijo spoznati s slovaščino, imajo veselje do jezika ali pa jih s Slovaki vežejo družinske vezi. Skupina, ki se vsako leto veča, je skupina prevajalcev in tolmačev pri Evropski komisiji. Kdor je prišel prvič, je želel priti

ponovno, prihaja pa tudi do prijetnih situacij, ko na poletno šolo pridejo tudi že otroci udeležencev iz sedemdesetih in osemdesetih let minulega stoletja.

Po drugi strani Studia Academica Slovaca, ki deluje kot center za slovaščino kot tuji jezik, prav tako izvaja celoletne aktivnosti. Gre za program Slovakistični študiji, ki je organiziran kot štipendijski program in ga podpira slovaško ministrstvo za šolstvo. Program ponuja možnost tujim študentom, ki študirajo slovaščino na univerzah v tujini, da pridejo na našo fakulteto za en semester ali pa celo študijsko leto in se tukaj udeležijo različnih predmetov. Te si lahko izberejo ne le iz palete jezikovnih in kulturoloških predmetov, temveč iz ponudbe cele univerze, zato lahko vsakdo najde kaj zase.

Povezani pa ste tudi s slovenskim prostorom in ste poznavalec slovenske književnosti, kar se zrcali v mnogih člankih in souredniškem delu. Kakšen pa je bil pravzaprav vaš prvi stik s slovenščino, je bil to Prešeren?

Če sem odkrit, mislim, da mojega prvega stika s slovenščino ni predstavljal Prešeren, temveč sodobna slovenska književnost. Prvič sem se s slovensko književnostjo srečal ob študentskih prevodih, ki jih je uredila lektorica Saša Poklač in sem jih kot slovakist pomagal lektorirati. Šele kasneje sem začel postopoma in bolj sistematično raziskovati slovensko književnost in zgodovino, ko sva se skupaj s Sašo, tedaj že mojo soprogo, začela posvečati še drugim temam, kjer sem prišel s stik tudi s starejšimi obdobji slovenske književnosti.

Priznati moram, da preden sem začel spoznavati slovenščino in Slovenijo na študentskih ekskurzijah, ki sem se jih udeležil v vlogi spremljevalca, je bil zame ta svet bolj kot ne neznan. Kot študent slovakistike sem študiral poljščino, saj smo si kot obvezen izbirni predmet morali izbrati še en slovanski jezik, v osnovni in srednji šoli pa sem se učil tudi rusko. Spomnim se, da smo takrat prostor slovanskega juga zaznavali kot enoten prostor Jugoslavije, nismo razločevali, ali gre za Slovenca, Hrvata, Srba, temveč smo govorili, da gre za Jugoslovana. Torej podobno kot se je o nas govorilo, da smo Čehoslovaki. Razlike smo začeli opazovati šele v času, ko se je začel razpad Jugoslavije, takrat smo postali bolj pozorni in ugotovili smo, da gre za regijo z velikimi razlikami.

Ste avtor več člankov, tudi v soavtorstvu s Sašo Vojtech Poklač, ki se posvečajo raziskovanju slovenske književnosti in kulture. Nam lahko na kratko približate raziskovalna področja in motivacijo, da ste izbrali prav te teme?

Teme, ki sva se jim posvečala s Sašo, so bile v glavnem rezultat najinih pogovorov. Praviloma sem, ko sem se posvečal kakšni slovakistični temi, želel ob tem izvedeti, kako je to bilo drugje, tudi v Sloveniji. Ti najini pogovori so obrodili različne impulze, ki so me pripeljali k slovenskemu gradivu. Tako je bilo na primer pri raziskovanju balad, ki jih je napisal nemški pesnik Gottfried August Bürger, in prevodov, kjer sem našel zanimive povezave. Najprej sem raziskoval povezave

med Bürgerjem in slovaškim pesnikom Tablicom, potem pa sem raziskovanje razširil še na Prešerna. To je torej nastajalo spontano, lahko rečemo tudi povsem po naključju. Večkrat so na raziskovanje prav tako vplivale različne obletnice: ob delu Jozefa Ambruša, enega najboljših slovaških prevajalcev slovenske književnosti, sva se s Sašo posvečala še prevodom Cankarja in prevodom slovenske poezije v prvi polovici 20. stoletja.

Univerza v Ljubljani vam je podelila naziv častnega senatorja za izjemne zasluge pri širitvi slavističnih in slovenističnih študijev. Gre za veliko čast in hkrati tudi odgovornost, zlasti pri ohranjanju in poglobljanju slovensko-slovaških odnosov. Kako vidite povezovanje med slovensko in slovaško univerzo ter kakšne so možnosti sodelovanja v prihodnosti?

Ja, bil sem res zelo počaščen, ko sem izvedel, da mi je Univerza v Ljubljani podelila ta naziv. Menim, da se moramo v prvi vrsti truditi zlasti za to, da ohranimo že ustvarjeno tradicijo sodelovanja, da bi na obeh univerzah ohranili možnost študija manjših jezikov. To je zelo pomembno poslanstvo. Naša fakulteta je na primer edina, ki na Slovaškem ponuja možnost študija slovenščine, in gre torej za nekaj, kar nas dela specifične in edinstvene. Danes je slovenistika del dveh študijskih programov, Srednjeevropski študiji in Slovanski študiji, obenem pa je možno slovenščino izbrati tudi kot izbirni in drugi slovanski jezik. To bi želeli ohraniti. V prihodnje pa želimo poglobiti sodelovanje, mogoče z novimi skupnimi študijskimi programi, z dvojnimi diplomami in s tem dodati svoj del k internacionalizaciji visokošolskega izobraževanja. V prihodnje vidim možnost, da bi lahko organizirali tudi skupne seminarje, začeli z novimi skupnimi uredniškimi projekti ali pa se zgolj vrniti k temu, kar je tukaj že bilo, ko smo na primer izdali skupen zbornik ob 90. letnici obeh univerz. Zelo dobro so se v zadnjih letih prijele tudi študijske izmenjave v okviru programa ERASMUS+, pogosto k nam na filozofsko fakulteto prihajajo komparativisti, kar je res dobro zaživelo, med sabo pa sodelujeta tudi katedri etnologije in politologije, kar pomeni, da je teh povezav zagotovo več.

Saša Vojtech Poklač (1977) je učiteljica slovenskega jezika in kulture na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega v Bratislavi od leta 2002. Po diplomi iz slovenistike na Univerzi v Ljubljani je doktorirala s področja dialektologije. Je avtorica in soavtorica številnih visokošolskih učbenikov, priročnikov in antologij slovenščine kot tujega jezika. Raziskovalno se posveča slovenski dialektologiji, frazeologiji, zgodovini slovenskega jezika, bilingvizmu, poučevanju slovenščine kot tujega jezika ter slovensko-slovaškimi literarnim in kulturnim odnosom. Leta 2017 je prejela priznanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani za pedagoško delo. Leta 2022 ji je bila podeljena rektorjeva nagrada Univerze Komenskega v Bratislavi za izjemno pedagoško delo in popularizacijo slovenskega jezika, literature in kulture na Slovaškem. O poučevanju in položaju slovenščine v Bratislavi, tudi v univerzitetnem prostoru, smo se pogovarjali poleti in pozimi leta 2022 v Ljubljani.

Že dvajset let poučujete slovenščino na Filozofski fakulteti Univerze v Bratislavi. Koliko se slovenščina kot uradni jezik Evropske unije pridružuje drugim jezikom, manjšim, pa vendarle prisotnim v tem prostoru? Je še kaj prostora za slovenščino? Zakaj se študenti odločijo za študij slovenščine?

Študenti, ki prihajajo na slovenistična predavanja, večinoma ne poznajo Slovenije. Mogoče ima kdo od njih kakšne prijatelje v Sloveniji, gre torej zgolj za poznanstva, večina pa o Sloveniji ne ve prav veliko. Dojemanje slovenščine kot eksotičnega jezika, kot nekaj nepoznanega, neznanega, kar zaznavam pri študentih, je lahko včasih zelo problematično. Pomembno je, da študente že na samem začetku pridobim na svojo stran. Vprašanje seveda je, na kakšen način. Spoznala sem, da zagotovo ne tako, da se že na začetku pohvalim, da ima slovenščina dvojino, kar v stiku s tujci zelo radi izpostavljamo in smo na to res ponosni. Kot zelo dober uvod v študij slovenščine se vedno znova izkaže predstavitev izbranih lažnih prijateljev (*otrok, hrup, kruh, prt, Slovenka* ...), s katerimi ustvarim atmosfero, ki študente navduši in jim da občutek, da pravzaprav nekaj že znajo, hkrati pa se lahko nasmejijo. In že ta prva ura je pomembna, semester se sicer res že začne, študentke in študenti pa imajo nato še dva tedna časa, da si dokončno izberejo predmete, ki jih bodo obiskovali. Učitelj jih mora v teh dveh tednih prepričati, da je to smiselno, da je to prijetno, zabavno, koristno in da bodo mogoče v prihodnosti dobili službo. Vzdušje mora torej biti sproščeno, drugače bodo študenti zbežali. Je pa kasneje nekoliko bolj zahtevno, saj se ponavadi ustrašijo, ko izvedo, da ima slovenščina dvojino. Njihova prva misel je: »zdaj pa bo spet nekaj težkega, še nekaj več se bom morala/moral naučiti.« Ampak mislim, da jih je le treba prepričati, da res ne gre za nek velik problem. Podobno kot je to pri končnicah, pri katerih so zelo očitne interference, jim kar nekaj težav povzroča raba preteklika in pogojnika. Mojo motivacijo pri tem predstavlja izziv, kako odpraviti njihove napake. Priznam, da žal še nisem našla recepta. Mogoče še nekaj besed o možnostih zaposlitve – tudi slovenska podjetja, ki delujejo na Slovaškem, me obveščajo, če je kakšno delovno mesto, ki bi bilo primerno za naše diplomante. Nazadnje ko sem na slovaškem zaposlitvenem portalu preverjala možnosti zaposlitve s slovenščino, sem ugotovila, da je bilo kar osem ponudb za delo, kar pa je že kar velika motivacija.

Kar zadeva vključevanje slovenščine v neko širšo skupnost jezikov, pa si zelo želim in prizadevam, da bi bila slovenščina kar se da prepoznavna, ne le na fakulteti in univerzi, temveč tudi širše med Slovaki. Zato je treba po mojem mnenju že precej zgodaj začeti seznanjati otroke s Slovenijo in slovenščino, mogoče že v osnovni šoli. S tem namenom smo začeli obiskovati osnovne šole, kjer smo organizirali kratke tečaje slovenščine, kasneje pa smo se ob mednarodnem dnevu čebel povezali še s slovaškimi čebelarji, vse seveda v sodelovanju z našim veleposlaništvom. V okviru tega sodelovanja je bila prevedena knjižica Marjana Mančka o Čebelici Medki, ki je zelo priljubljena med slovaškimi otroki. In resnično gre za eno zelo zanimivo in lepo sodelovanje. V zadnjih dveh letih, če ne že več, pa se pojavljamo tudi na prireditvah ob Evropskem dnevu jezikov, t. i. sejmih jezika, ki vsakoletno potekajo konec septembra in jih organizira Evropska komisija na Slovaškem. Tudi letos, ko je predstavitev v Košicah, smo se odzvali njihovemu vabilu in pripravili ure slovenščine za osnovnošolce in srednješolce. Veliko držav ima v Bratislavi kulturne inštitute, Španci imajo Cervantesov inštitut, potem Goethejev inštitut, pa Italijani, Poljaki imajo resnično velik inštitut in Madžari, Francozi, Čehi, Rusi, Bolgari ... Mi nimamo takšnega inštituta, smo pa Slovenci na Slovaškem prepoznavni, kar je zelo prijeten občutek in na kar sem tudi ponosna. Ko se predstavljamo na različnih prireditvah, vedno pritegnemo veliko obiskovalcev in ti lahko vidijo, da delamo dobro, ne glede na to, da imajo številne države veliko več sredstev, s katerimi lahko izvedejo precej večje projekte kot mi. Ponavadi obiskovalce na takšnih dogodkih na stojnicah poskušamo nagovoriti na kar najbolj zanimiv način, kar nam uspeva tudi s pomočjo različnega gradiva. Omeniti velja slikovne kartice Slika jezika, ki so nastale na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Pravzaprav jih učimo osnovne stvari, npr. kako se imenujejo živali in prevozna sredstva, ali pa besedišče, povezano s hrano in pijačo. Na stojnici načeloma ni veliko časa, da bi se naučili še kaj več. Je pa možnost za prvi stik s slovenščino ali pa predstavitev Slovenije, kar pritegne mnogo ljudi.

Poleg tega sem lani začela sodelovati s Slovaškim pedagoškim inštitutom (lahko bi potegnili vzporednice s slovenskim Zavodom za šolstvo), od koder prihajajo vse metodološke smernice za osnovnošolske in srednješolske programe. Tudi letos so me povabili, da bi pripravila kaj o Sloveniji in slovenščini. Predstavitev sicer poteka na daljavo, ampak se tega udeleži zelo veliko dijakov in šol. Po eni strani je to izobraževanje za učitelje – lani sem jim predstavila, kako sem se spopadala z učenjem na daljavo, kar je bilo zelo pozitivno sprejeto. Po drugi strani pa gre za delavnice: za učence sem lani in letos pripravila predstavitev Slovenije, prav tako pa tudi hitri tečaj slovenščine, za dijake pa delavnico, v kateri sem jim približala lažne prijatelje v slovenščini in slovaščini. Trdim lahko, da je torej na slovaškem zemljevidu jezikov zagotovo prisotna tudi slovenščina.

Študijski program Srednjeevropski študiji, v katerega je vključena slovenščina, na Univerzi Komenskega v Bratislavi deluje že več kot 10 let in zelo pomembno se zdi, da so v tem času nastali tudi priročniki in prevodne

antologije, kar seveda dviguje nivo pa tudi prestiž slovenščine na fakulteti. Kakšen je danes položaj slovenščine, kako bi ocenili raven študentov in rezultate študija – so se vaša pričakovanja izpolnila?

O knjigah in priročnikih naj poudarim, da je to gradivo nastajalo ves čas mojega delovanja v Bratislavi, pomembno pa se mi zdi, da je gradivo potem izdano na enem mestu, kjer je predstavljeno bodisi v obliki skript bodisi kot visokošolski učbenik. Čutila sem potrebo, da imajo študenti na voljo nek priročnik, kjer so zbrane osnovne fraze, ki jih imamo v slovenskem jeziku, skupaj z besediščem, ki ga spoznavajo na lektoratu in jezikovnih vajah – prav s tem namenom je nastal jezikovni slovaško-slovenski priročnik, ki ga uporabljajo ne le študenti, temveč tudi širša javnost. Priročnik je takrat nastal v obdobju še pred vsemi komercialnimi priročniki, ki so kasneje izhajali za različne jezike. Kar pa se tiče literature, se mi je od samega začetka zdelo zelo pomembno, da študenti prevajajo, da se poglobijo v jezik. Ko bodo prišli na trg dela, kjer bodo morda prav prevajalci, je pomembno, da pridejo z nekim izdelkom. Že od samega začetka sem torej spodbujala študente, pa četudi niso prvenstveno študirali slovenščine, da pripravimo in izdamo književne prevode. Najprej so bile to Lainščkove pravljice, ob slovenskem predsedovanju Svetu Evropske unije leta 2008 smo izdali Francičeve pravljice za otroke in mladostnike, nato pa je pod okriljem programa Slovenščina na tujih univerzah pri Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik potekal projekt Svetovni dnevi slovenske literature in takrat je izšla tudi prevodna antologija. Bili smo zelo pridni, delovni, besedila so prevajali ne le študenti, ki so takrat študirali, temveč tudi tisti, ki so študij že zaključili. Rezultat pa je zelo lepa *Antologija sodobne slovenske književnosti*. To je hkrati tudi študijsko gradivo, ki ga uporabljamo na prvi stopnji, ko študenti še ne znajo slovenščine tako dobro. Tudi za prvo stopnjo Slovanskih študijev predstavlja delo z besedili enega ključnih segmentov, kjer pa se poglobimo v besedila, ki jih beremo v slovenskem jeziku in jih potem prevajamo v slovaščino, tako da so študenti ves čas v stiku s slovenščino. Čeprav je težje, začnemo pri študiju s starejšo književnostjo. Pomembno se mi zdi, da imajo študenti možnost vpogleda, kako se je po eni strani razvijala literatura in tudi jezik. Spoznajo, da se je sodobni jezik, ki ga študirajo, v različnih obdobjih razvijal na različne načine. Seveda pa pri učenju jezika uporabljamo predvsem učbenike, ki so nastali na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik, in sledimo načrtanemu programu, ki je prav tako nastal pod njihovim okriljem.

Poleg tega uporabljate sodobnejše priročnike, na primer e-gradivo, naj omenimo tudi novo zbirko *Stopenjska berila*, kjer je med drugim izšel Martin Krpan. Kakšni so še izzivi pri tem uredniškem ali pa učbeniškem gradivu?

Mislím, da ima slovenščina kot drugi ali tuji jezik zelo dobro infrastrukturo. Glede na to, da smo med manjšimi jeziki, menim, da imamo dobro pokrite vse jezikovne ravni – od A1 do C1 in celo višje. S temi učbeniki in delovnimi zvezki ter priročniki se resnično lepo in dobro dela. Tudi študenti radi pohvalijo, da gre za zaokroženo celoto od samega začetka, kjer hitro spoznajo, kako so strukturirani, kako lahko

napredujejo in si z gradivom tudi pomagajo, seveda s pomočjo učitelja. Kar se tiče e-gradiva, pa se poslužujemo gradiva, ki je nastalo v okviru projekta Svetovni dnevi slovenske kulture, ki smo ga pripravljali učitelji slovenščine na tujih univerzah in se dopolnjuje, aktualizira vsako leto. To gradivo je uporabno, predvsem za kulturološke predmete. V tem času v okviru projekta Stopenjsko branje na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik nastaja še nova serija prirejenih slovenskih literarnih besedil, ki so namenjena učencem slovenščine kot drugega in tujega jezika. V prvih knjižicah bodo predstavljeni slovenske junakinje in slovenski junaki, kot so Martin Krpan, Lepa Vida, Desetnica, Povodni mož, Kralj Matjaž, Erazem Predjamski, sama pa sodelujem pri pripravi besedila o Veroniki Deseniški.

Slovenščina oziroma slovenistika, nasploh slovenska znanost in stroka, so danes prepletene tudi v okviru drugih kateder – ob slavistiki še na primer na etnologiji in zgodovini. Je torej čutiti, da se slovenska znanost in kultura uveljavljata tudi med slovaškimi raziskovalci?

Sodelovanja je veliko več, kot se zdi, čeprav velikokrat niti nimamo vseh teh informacij. Večkrat se obrnejo name kolegi z drugih oddelkov, nazadnje na primer z umetnostne zgodovine, kjer jih je zanimalo, kje bi lahko izvedeli več o slovenskem slikarju I. Žaboti, ki je uspešno deloval na Slovaškem. Sodelovanje je zagotovo odlično zastavljeno z oddelkom za etnologijo, ker imajo tudi sami že ustvarjene dobre povezave s filozofsko fakulteto v Ljubljani. Tudi z zgodovinarji smo že sodelovali, pa so se zaradi kadrovskih zadev, ko so ljudje odšli drugam, stvari malo spremenile. Bi pa rekla, da so povezave zelo močne, verjetno ne samo v humanistiki, ampak tudi v naravoslovju ali pa tehniki, obenem pa menim, da je sodelovanje na visokem nivoju.

Pred kratkim ste na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega obeležili 30. obletnico sistematičnega poučevanja slovenščine s slovenskimi lektorji, kar je občudovanja vredno obdobje. Kaj vam je kot visokošolski učiteljici ostalo v spominu in vam je zelo pri srcu?

V četrtek, 20. oktobra 2022, smo v prelepi secesijski dvorani Filozofske fakultete Univerze Komenskega v Bratislavi obeležili pomemben jubilej. Na prireditvi, ki so se je udeležili dekan Filozofske fakultete Univerze Komenskega v Bratislavi red. prof. dr. Marián Zouhar, slovenski veleposlanik na Slovaškem dr. Stanislav Raščan, predstojnik Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani red. prof. dr. Marko Stabej, številne kolegice in kolegi iz Slovaške in Slovenije, bivši in zdajšnji študenti in študentke, smo predvajali dokumentarni film z naslovom Bratislavsko slovenistika v retrospektivi in spominih. V njem lahko spoznamo kar 33 zgodb, ki približujejo življenje na slovenistiki v zadnjih tridesetih letih. Vsaka zgodba je posebna, pogosto ganljiva, vsem pa je skupna ljubezen do Slovenije, slovenščine in slovenske kulture. Ob gledanju so se obudili številni spomini na ure slovenskega jezika, ure slovenske književnosti in kulture, na več kot 150 kulturnih prireditvev, vseh enajst nepozabnih Svetovnih

dnevo, osem strokovnih ekskurzij v Slovenijo, številne prevajalske projekte, seminarje slovenskega jezika, literature in kulture, poletne šole slovenskega jezika v Ljubljani, 25 gostovanj profesorice in profesorjev iz Slovenije in številne nepozabne semestrskse izmenjave. V zadnjih dvajsetih letih, od kar poučujem na bratislavski slovenistiki, je več kot 1200 študentk in študentov obiskovalo različne slovenistične predmete. Zagotovo pa smo lahko vsi ponosni tudi na 43 diplomskih in magistrskih del s področja slovenistike, ki so nastala v zadnjih desetih letih.

Navedene številke zagotovo pričajo o uspešni zgodbi slovenistike v treh desetletjih. Kateri pa so bili najpomembnejši mejniki v tem času? Kdaj (in kaj) je bilo še posebej naporno?

Mejnikov je bilo kar nekaj. Eden od najpomembnejših se je zgodil v študijskem letu 1992/1993, ko je bila na delo na bratislavsko slovenistiko napotena prva slovenska lektorica doc. dr. Jasna Honzak Jahič. Slovenistika se je razvijala, nastajali so številni novi predmeti, število študentk in študentov je naraščalo, zato so na obeh filozofskih fakultetah, ljubljanski in bratislavski, začeli razmišljati, kako bi lahko slovenščina postala tudi del katerega izmed študijskih programov. Rezultat teh naporov je, da lahko od študijskega leta 2012/2013 dalje študentke in študenti v okviru programa Srednjeevropske študije diplomirajo iz slovenistike. Za študente je po eni strani zelo privlačen dodiplomski program, ki poteka v angleškem jeziku, po drugi strani pa tudi magistrski program, ki je del skupnega programa štirih univerz, ena od teh je ljubljanska. V teh letih smo imeli vseskozi podporo s strani programa Slovenščina na tujih univerzah Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani kot tudi Oddelka za slovanske filologije Filozofske fakultete Univerze Komenskega v Bratislavi, zato smo tudi težavnejše stvari, s katerimi smo se srečevali, reševali lažje.

Ob pogledu v preteklost pa se ozirimo še v prihodnost. So glede na vse dejavnosti in dosežke v okviru slovenistike ter ob neizmerni vnemi ostali še kakšni neuresničeni izzivi, s katerimi se morate soočiti?

Trenutno stojim pred kar nekaj izzivi, eden izmed največjih pa je, da se moram prilagoditi drugačnemu načinu poučevanja. Tukaj nimam v mislih učenja na daljavo, ki smo se ga posluževali v času epidemije covid-19, ko so vrata fakultete ostala zaprta, temveč gre za spremembo same strukture študentov, ki se vpisujejo na študij. V preteklosti sem bila navajena, da sem imela v predavalnici večinoma slovaške študentke in študente, torej homogeno skupino vrstnikov, ki se je spopadala s podobnimi težavami in zelo podobno napredovala. Danes je drugače, saj so v isti skupini študentke in študenti iz Slovaške, Ukrajine, Egipta, Poljske, Velike Britanije, Uzbekistana, Hrvaške, Belorusije, Rusije, Libanona ali pa Armenije. Zaradi jezikovnih, kulturnih, pogosto pa tudi generacijskih razlik sem morala tudi sama prilagoditi načine poučevanja in srčno upam, da sem na pravi poti.

Miha Kragelj, Špela Sevšek Šramel